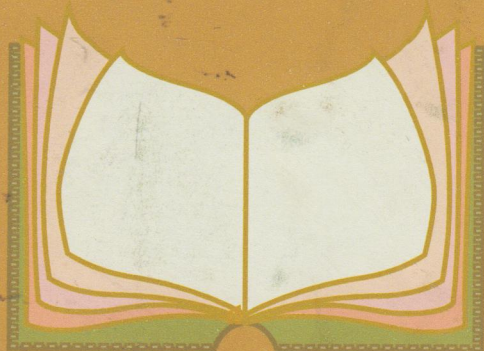

44
Д 40

Р.Х.ДЖУРАЕВ, С.Т.ТУРҒУНОВ,
Г.М.НАЗИРОВА

ПЕДАГОГИКА

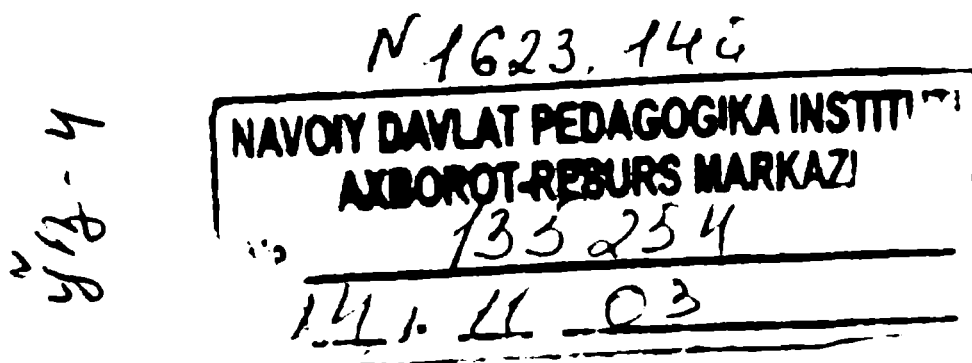
1
410

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ
ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ

Р.Х.ДЖУРАЕВ, С.Т.ТУРҒУНОВ, Г.М.НАЗИРОВА

П Е Д А Г О Г И К А

ТОШКЕНТ-2013

Мазкур ўқув қўлланма Халқ таълими тизими раҳбар ва педагог кадрлари малакасини ошириш курслари тингловчилари учун мўлжалланган бўлиб, қўлланмада таълим муассасаларида ташкил этиладиган педагогик жараёнлар ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари, педагогик тизим; педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда инновациялар; педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришга замонавий ёндашувлар; педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда мотивлаштириш; педагогик жараёнлар самарадорлиги; педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда ахборотлар ва коммуникация; педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришнинг функция ва методлари; узлуксиз малака ошириш жараёнларини ташкил этиш ва бошқариш; педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда раҳбарлик услубларидан фойдаланиш; педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш жараёнларини такомиллаштириш масалалари ёритилган.

Ўқув қўлланма А1-ХТ-1-33147 - “Узлуксиз таълим тизимида педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш, сифат ва самарадорлигини ошириш технологиялари” номли амалий тадқиқот лойиҳаси доирасида раҳбар ва педагог кадрлари малакасини ошириш курслари тингловчилари учун педагогиканинг долзарб масалалари курси ўқув дастури асосида тайёрланган.

Масъул муҳаррир:

Х.Ф.Рашидов

- Педагогика фанлари доктори,
профессор

Такризчилар:

Р.Ғ.Сафарова

- Педагогика фанлари доктори,
профессор

Х.И.Ибрагимов

- Педагогика фанлари доктори,
профессор

КИРИШ

**Таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдан ажратиб
бўлмайди - бу шарқона қараш, шарқона ҳаёт фалсафаси.
И.А.Каримов**

Мамлакатимиз мустақилликка эришган кундан бошлаб ўтган қисқа вақт ичида ўзбек халқи смёсий - ижтимоий, иқтисодий ва маданий соҳаларда катта ютуқларга эришди. Ўз тарихига янгича тафаккур асосида ёндошиш, улуғ аждодлар қолдирган бой маданий, маънавий меросни ўрганиш шарафига муяссар бўлинди, миллий ғуруримиз қайта тикланди, республикада илм-фан, жумладан педагогика фани янги тараққиёт босқичига кўтарилмоқда. Ўтмишдаги педагогик тафаккур даҳоларининг шуҳратини тиклаш, уларнинг ғояларини халқ ҳаётига татбиқ этишдек улуғ ишлар амалга оширилмоқда.

Инсоният пайдо бўлгандан бошлаб, одамлар у ёки бу шакл ва мазмунда фарзандлар тарбияси билан шуғулланганлар. Ибтидоий жамоа тузуми даврида бу жараён баъзан онгли, гоҳида эса онгсиз равишда кечган бўлиши мумкин. Қандай бўлишидан қатъий назар, тарбия усуллари муттасил ривожланиб борган. Таълим ва тарбия даврлар ўтиши, ҳаёт ва турмушнинг мураккаблашиши натижасида тобора чуқурроқ ва кенг маъно касб эта борган.

Таълим-тарбия бериш деганда, кимнидир махсус бир хонага ўтқазиб, фақат панд - насихат беришни эмас, балки ўйин давомида, уй юмушлари жараёнида, таълим ва илм ўргатиш вақтида ҳаёт ва турмуш сабоқларини қиёсий йўсинда тушунтиришни, қолаверса, шахсий ўрнатқ кўрсатиш одатини тушунмоқ ва билмоқ лозим. Шу омиллар бир-бири билан қўшиб олиб борилиши керак.

Инсон асосан, икки йўл билан таълим олиши ва тарбияланиши мумкин: бировнинг беъвосита таъсири, яъни ўргатиши, шунингдек, донолар фикрлари, ўғитлари ва асарларини ўқиш орқали; инсон ўзининг фикрлаши, одамлар хатти-ҳаракатидан, қилган ва қилаётган ишларидан тегишли хулосалар чиқариб олиши; энг қудратлиси - тафаккури воситасида.

Асримизнинг бошларида Абдулла Авлоний "Тарбия бизлар учун ё ҳаёт - ё мамот, ё нажот - ё ҳалокат, ё саодат - ё фалокат масаласидир", деган эди. Бу фикр бугунги кунда ҳам таълим-тарбия жараёнларини ташкил этиш ва бошқаришда ўзига хос аҳамият касб этмоқда.

Таълим-тарбия жараёнини социал (ижтимоий) маънода олиб қаралганда бутун бир социумнинг инсонга тарбиявий таъсири жараёнларини тушуниш мумкин. Педагогик маънодаги таълим-тарбия жараёни деганда узлуксиз таълим тизимида ёки алоҳида олинган бир таълим муассасасида амалга ошириладиган, маълум мақсадга йўналтирилган таълим-тарбия жараёнларини тушуниш мумкин. Жузъий педагогик маънодаги таълим-тарбия жараёни деганда махсус таълим-тарбиявий тадбирлар, тарбиявий муносабатлар жараёнларини тушуниш мумкин.

Кенг педагогик маънодаги таълим-тарбия жараёнлари маълум мақсадга йўналтирилган бўлиб, жамият томонидан тайёрланган, ажратилган кишилар ёхуд ўқитувчилар ёки тарбиячилар томонидан амалга оширилади ва турли хилдаги ўқув машғулотлари, махсус ўтказиладиган бир қатор таълим-тарбиявий тадбирлар жараёнларини ўз ичига олади.

Кўпчилик олиму-фузалолар тарбия деганда фақат болага тарбия беришни тушунадилар. Бизнингча, бу анча тор тушунчадир. Чунки тарбияга фақат болалар эмас, балки катталар ҳам мухтождирлар. Ҳозирги кунда эса айрим йигит-қизлар, шунингдек ёши улардан ҳам улуғлар одоб-ахлоқ ақидаларига зид иш тутадилар. Бунга далиллар кўп топилади.

Демак, педагогика инсонни гўдаклигидан бошлаб то умрининг охиригача ҳаёт ва турмуш одобига ўргатувчи ва шу нарсаларни таҳлил ҳамда тадқиқ этувчи фандир. Тарбия ва тарбияшунослик ҳақидаги бу таъриф маъно ва мазмунига одамларнинг бутун умри давомидаги хулқ-атвори, одоб-ахлоқи, бу борадаги миллий анъаналарга садоқат ва шуларга тарбиячи ҳамда тарбияланувчининг тўла амал қилиши, миллий қадрият, маънавият ва маърифатга ҳурмат, иймон ва виждон сингари гўзал фазилатлар сингган.

Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Конституциясини чуқур ўрганиб, мазмун-моҳиятига эътибор қаратилса, унда юқорида зикр қилинган таълим-тарбия ва тарбияшунослик ҳақидаги фикрлар ўз ифодасини топганлигига иқдор бўламиз. Бошқача айтганда, бизнинг Конституциямиз - миллий таълим-тарбия ва тарбияшунослик Қомусидир. Унинг деярли ҳар бир моддасида таълим-тарбия маънолари силсиласи мавж уриб турибди.

Демак, мамлакатимизда ёш авлодга таълим-тарбия, беришнинг ягона ва узлуксиз тизими яратилган бўлиб, унда ўқувчиларни илмий дунёқараш, инсонпарварлик, ғоявийлик, ижтимоий гуманизм ҳамда ватанимизга чексиз муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялаш ўзига хос аҳамият касб этади.

Шундай экан, давлат ва жамият, шахс, таълим, фан ва ишлаб чиқариш эҳтиёжларидан келиб чиқиб баркамол шахсни шакллантиришда узлуксиз таълим тизимининг интегратив табиатига мос ривожлантирувчи стратегияларни танлаш ҳамда мазкур тизимни тадқиқ этиш ва такомиллаштиришга тизимли, вазиятли, ижодий, рефлексив, мувофиқлаштирилган, этник, шахс-фаолният, миллий-ҳудудий ва инновацион ёндашув каби ёндашувларни қўллаш ва улардан мазмун-моҳиятига кўра тўғри фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.

Мазкур ёндашувларни таълим-тарбия жараёнларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини таъминлаш ва самарадорлигини оширишнинг методологик асослари сифатида кўриб чиқиш вужудга келаётган вазиятларга боғлиқ ҳолда узлуксиз таълим тизимида ташкил этиладиган таълим-тарбия жараёнлари самарадорлигини

ўрганиш, таҳлил қилиш ва такомиллаштиришда ўзига хос аҳамиятга эга.

Бугунги кунда таълим-тарбия жараёнлари иштирокчилари учун қўйилаётган замонавий талаблар педагогик жараёнларни лойиҳалаштириш ва субъектлар фаолиятини режалаштириш, ташкил этиш ва такомиллаштиришда узлуксиз таълим тизими компонентларининг ўзаро алоқадорлиги ва боғлиқлиги, интегратив табиати каби қатор ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш; мазкур тизимда инновацион ва ҳамкорликдаги фаолиятни режалаштириш, ташкил этиш ва такомиллаштириш учун шарт-шароитлар яратиш, яъни таълим-тарбия жараёнларининг самарадорлигини таъминлаш йўналишида махсус курслар, ўқув-семинарлари ташкил этиш ва ўқув-методик махсулотлар билан таъминлаш; таълим муассасаси, оила, маҳалла, жамоавий бошқарув органлари ва жамоатчилик ташкилотлари фаолиятини ривожлантириш, яъни ҳамкорликда таълим муассасаларида қулай таълимий муҳитни шакллантириш ва такомиллаштириш каби қатор йўналишлар бўйича мавжуд муаммоларни бартараф этишни назарда тутади.

Халқ таълими тизими таълим муассасалари раҳбарлари ва педагог ходимлари малакасини ошириш курси тингловчилари учун мўлжалланган мазкур ўқув қўлланмани тайёрлашда Халқ таълими вазирлиги Ҳайъат мажлисининг 2010 йил 1 июлдаги "Педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида"ги 5/1 сонли қарорига асосан тайёрланган ҳамда Халқ таълими вазирлигининг 2012 йил 25 июлдаги 227-сонли буйруғи билан тасдиқланган "Халқ таълими муассасалари раҳбарлари ва педагоглари қайта тайёрлаш ва малакасини оширишга қўйиладиган давлат талаблари"да белгиланган "УЎТМ ўқитувчилари нафақат ўз соҳаси йўналишида назарий ва амалий тушунчаларга эга бўлиши, балки таълим муассасаси амалиётида педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш, вазиятларга кўра ўқувчиларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш ва уларни бошқариш ҳамда педагогик жараёнларни такомиллаштириш йўналишларида ҳамкорликда фаолият кўрсатиши зарурияти" йўналишидаги талаблар асос қилиб олинди.

I БОБ. ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАШКИЛ ЭТИЛАДИГАН ПЕДАГОГИК ЖАРАЁНЛАР

1.1. Таълим ва тарбия жараёнларининг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлиги

Мамлакатимиз мустақилликка эришган кундан бошлаб ўз тарихимизни, ўтмишимизни, буюк аجدодларимизнинг ҳаёти ва ижоди, уларнинг фикр ва ғояларини, ўзбек халқининг инсоният маданиятига қўшган ҳиссаларини ва уларнинг мазмун-моҳиятини, умуминсоний қадриятлар ва миллий урф-одатлар, шунингдек, миллий онг ва миллий ғурур асосларини ўрганишга ва кадрлашга имконият яратилди.

Президент Ислом Каримовнинг мамлакатимизнинг мустақиллиги, унинг мазмун-моҳияти ва аҳамияти ҳақида, яъни мустақиллик шарофати билан халқимиз ўзлигини англагани, умуминсоний қадриятлар ва миллий урф-одатларни қадрланаётганлиги, яшаш ва меҳнат қилиш, эркин фикрлаш, сўзлаш ва ижод қилиш, ўзи истаган динга эътиқод қилиш ёки қилмаслик каби имкониятларнинг яратилганлиги борасидаги қуйидаги фикрлари диққатга молик: "Мустақиллик йиллари - ўз ўтмишимиз, ўз маданиятимизни холисона билиб олиш давридир. Бу - жаҳон ҳамжамияти, тарих олдидаги вазифамизни англаб олиш давридир. Бу давр бой имкониятларга эга бўлган республикани танг аҳволга солиб қўйган сабабларни мафкуравий ақидалардан холи тарзда жиддий таҳлил қилиш, тангликни тезроқ бартараф этиш йўлларини излаш йилларидир. Мустақиллик йиллари - ёш демократик давлатни фаол кўриш, унинг сиёсатини ишлаб чиқиш давридир. Бу давр маънавий уйғониш ва миллий ўзлигини англашнинг ўсиши давридир. Бу - озодлик руҳи, ўз кучларига, мамлакатнинг, халқнинг ёрқин келажагига ишонч билан тўлиб-тошган давр дир. *

Энг муҳими шуки, мустақилликни дастлабки йиллари - республиканинг ўз тараққиёт йўлини фаол излаш, Ватанимизни эркин, кучли ва равақ топган диёрга айлантиришга интилиш даври бўлди" [1, 175 - 176-б.].

Юқорида келтирилган фикрларнинг тасдиғи мустақиллик йилларида мамлакатимизда таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш асосида таълим муассасалари фаолиятини такомиллаштириш, педагогик кадрларга бўлган эҳтиёжни тўлақонли қондириш, таълим-тарбия жараёни иштирокчиларига зарурий ва етарли шарт-шароитларни яратиш, илғор педагогик тажрибаларни, замонавий педагогик технологияларни амалиётга татбиқ этиш учун имкониятлар яратилишида ҳам ўз ифодасини топди.

Мазкур жараёнда, Ватанимиз тарихи ва маданияти, қадимий урф-одатларимизни ҳар томонлама ўрганишга эътибор кучайди. Таълим-тарбия жараёнларида буюк аجدодларимизнинг илмий, маънавий ва маданий меросларидан кенгроқ фойдаланишга имконият яратилди. Таълимий ислохотлар таълим-тарбия жараёни иштирокчилари, тадқиқотчилар ва олимларимиз учун улкан имкониятлар вужудга келтирди.

Узлуксиз таълимни фан ва ишлаб чиқариш билан интеграциялашуви, ўқувчиларнинг қобилиятлари ва имкониятларига мувофиқ равишда таълимга табақалаштирилган ёндашувни жорий этилиши, таълим беришнинг илғор педагогик технологияларини ҳамда замонавий ўқув-услубий мажмуаларни яратилиши, таълим-тарбия жараёнларини дидактик жиҳатдан таъминланиши таълим тизимини такомиллаштиришга асос бўлмоқда.

Таълим муассасида таълим-тарбия жараёнларини илмий асосда ташкил этиш ва бошқаришда ҳамда узлуксиз малака ошириш жараёнларида таълим муассасаси раҳбарлари ва педагог ходимлар ўз устида ишлаши, ўзининг педагогик ва бошқарувчилик қобилиятларини мустақил шакллантириб боришларида шахсий ривожланишнинг асоси бўлган асосий педагогик тушунчалар тизими муҳим аҳамият касб этади.

Педагогика фани ҳам бошқа фанлар каби фан сифатида шаклланиб, ривожланиб борар экан ўзининг асосий тушунчаларига эга, бу тушунчалар физиология ва психология фанларидан таниш бўлсада, биз буларни ўзаро боғлиқлигига тўхталамиз. Педагогиканинг асосий тушунчалари мазмун-моҳиятига кўра (1-расмда кўрсатилганидек) ўзаро боғлиқ ва алоқадор бўлиб, ривожланишга асос сифатида хизмат қилади.

Ҳаётда шахснинг ривожланиши аввало унда шахсий хислатларнинг шаклланиши билан белгиланади. Ривожланиш ўзида шахснинг жисмоний, ақлий, ахлоқий ва бошқа хислатларининг тақомилини намоён этадиган жараён ҳисобланади.

Демак, шахснинг ривожланиши бу унинг руҳияти ва организмидаги сифатий ўзгаришлардир деб айтиш мумкин. Бу ўзгаришлар ижтимоий муҳит, уй-жой шароитлари, унинг қуршаб турган кишиларнинг таъсири натижасида юз беради. Инсонга туғма равишда хатти-ҳаракатларнинг ҳеч қандай, на ижтимоий, на ноижтимоий дастурлари берилган эмас. Ҳар бир инсон учун, шахс сифатида фазилатларнинг шаклланиш жараёни амалда нолдан бошланади. Шунинг учун ҳам маълум мақсадларга йўналтирилган таълим-тарбия шароитлари инсон шахсининг шакллантиришнинг умумий қонуниятларини инкор этмайди.

Инсоннинг ривожланишида, яъни уни тарбиялашда жамият томонидан ташкил этилган таълим муассасаларидаги таълимий муҳит ва таълим-тарбия жараёнига қатнашаётган барча кишиларнинг фаолиятлари, яъни таълим-тарбия жараёни иштирокчилари таъсири ўзига хос аҳамият касб этади.

Тарбия - инсонларнинг шахсий ривожланишида асосий роль ўйнайдиган жараён бўлиб, бир авлоднинг ижтимоий тажрибасини кейинги авлодлар томонидан ўзлаштиришларини ва уларнинг ижтимоий ҳаётга қўшилишларини таъминлаб берувчи зарурий фаолиятдир. Тарбия - инсон тарбияланганлигининг мезони сифатида шахсий хислатларни шакллантириш билан боғлиқ ҳолда тарихан шаклланиб келган педагогик тушунча. Унинг ёрдамида инсоннинг ривожланишига ташқи муҳитни таъсирини фан ва амалиёт исботлаб беради. Инсон бутун умри давомида ҳаётда кимнидир тажрибасига

таянади ҳамда унга асосан ўзининг кўникма ва малакаларини шакллантириб боради. У фақат ўтмиш меросхўри сифатида ижтимоий ҳаётга қўшилиб боради ва келажак учун тайёрланади.

Ривожланиб бораётган авлодни катта ёшдагилар тажрибасини эгаллаб бориш жараёни тарбиявий жараён бўлиб, у инсонлар ривожланишини бошқариш ҳамда уларни шахсий хислатларини шаклланишига зарур шароитлар яратиб беради. Айрим ҳолларда тарбия билан ривожланиш ўртасида ўзаро боғлиқлик йўқдек туюлади, аслида улар ўртасида боғлиқлик жуда мураккаб ва аҳамиятлидир. Инсон шахси тарбия жараёнида ривожланиб боради, ривожланиш даражаси унинг тарбиясига ижобий таъсир кўрсатади яъни ўзгартиради, шакллантиради. Яхши ташкил этилган тарбия жараёни шахснинг ривожланиш даражасини тезлаштиради ва яна тарбияга қайта таъсир кўрсатади. Шу тарзда инсоннинг бутун ҳаёти давомида бу таъсир ва акс таъсирлар ўзаро бир-бирини тўлдириб, таъминлаб боради.

“Тарбия” атамасидан кўпгина педагогик атамалар келиб чиққан: *тарбиячи, тарбияланувчи, тарбияланган, тарбияланганлик, тарбиявий* ва ҳоказо. Буларнинг барчасини манбаси ва маъноси битта. Тарбиячи - инсон, авлодлар тажрибасини эгаллаш учун мажбурий ёки зарурий таъминотчи. Тарбияланувчи - тажрибаларни эгаллайдиган ва ўрганадиган шахс. Тарбияланган (тарбия кўрган) - тажрибаларни яхши эгаллаган ва унумли фойдаланувчи. Тарбияланганлик - шахснинг сифат кўрсаткичи, ҳаётий тажрибаларни, одоб-ахлоқ қоидаларини яхши ўзлаштирганлиги.

Инсонларни тарбиялаш мақсадида таълим-тарбия жараёнларини турли усуллар ва воситалар ёрдамида ташкил этиш мумкин. Яъни тарбиявий жараёнлар оммавий ахборот воситалар ёрдамида, санъат орқали, бошқарув тизими ва ташкилотларда сиёсий, маънавий ва маърифий ишларини ташкил этиш орқали амалга оширилиши мумкин. Мазкур жараёнларни ташкил этиш ва мақсадни амалга оширишда маълумот даражасини инобатга олиш муҳим аҳамият касб этади.

Маълумот аниқ бир ёшдаги шахсларда билим, иқтидор ва кўникмаларнинг ўзлаштирилганлигини, интеллектуал қобилияти ўсганлигини ва улар асосида илмий дунёқараш, шахсий сифатлар шаклланишларини, уларнинг билим, кўникма ва малакалари ва қобилиятларининг қай даражада ривожланганлигини англатади. Қачонки инсон маълумоти тўғрисида гапирилганда унинг маълумотлилиги тушунилади. *Маълумотлилиқ* - шахсий сифат кўрсаткичи, яъни шахснинг ривожланиш даражаси, унинг тажрибаси, кўникма ва малакалари қай даражада ўзлаштирилганлиги ва улардан фойдаланиш ва улар ёрдамида янги билим-кўникмаларни эгаллаб, тўлдириб бориш қобилиятлари тушунилади.

Маълумот тўғрисида гапирар эканмиз, маълумотли бўлиш учун тарбия ўзи етарли эмас. Тарбияни амалга оширишда маълум бир зарурий жараёнларни ташкил этиш зарур бўлиб, бу жараёнларни ташкил этиш негизида *таълим* тушунчаси мавжуд.

Таълим - тажрибалар алмашиниши жараёни бўлиб, режали равишда амалга ошириладиган "ўқитувчи-ўқувчи-ўқитувчи" муносабатлари жараёни, унинг натижасида маълумот, тарбия ва ривожланиш амалга ошади.

Маълумот олиш тизимида таълим асосий роль ўйнайди. Мақсадига кўра у иккита асосий қисмдан иборат: тажрибаларни ўргатиш (ўқитиш) ва уни ўрганиш (ўқиш). Ўқитиш - миллий қадриятларимизни, ҳаётий тажрибаларни, фан ва техника соҳаларидаги ютуқларимизни ёш авлодларга ўргатишни таъминлайди. Ўқиш - миллий қадриятларни, фан-техника соҳасидаги ютуқларни, тажрибаларни ўрганишга, тушунишга, тафаккурни ривожланишига, мустақил фикрлашга ва улардан ҳаётда фойдаланиш учун кўникма ва малакаларни шакллантиради. Ўқитиш - педагогик фаолият (ўқитувчи, ишлаб чиқариш таълим устаси, тарбиячи фаолияти), ўқиш - ўқувчи (ўрганувчи, тарбияланувчи, таълим олувчи) фаолияти.

"Таълим", "тарбия" ва "маълумот" тушунчалари бир-бирини тўлдириши ҳамда биринчиси-иккинчисини, иккинчисини-учинчиси таъминловчиси ҳисобланади.

Педагогика фани "*ўзини-ўзи тарбия*", "*мустақил маълумот*" "*мустақил таълим*" тушунчалари орқали инсоннинг туғма таланти, қобилияти, ҳис-туйғулари ҳамда ички дунёсининг шахсий ривожланишидаги аҳамиятини ёритиб беради. Инсоннинг ички дунёсида шундай ҳаракатланувчи кучлар мавжудки, булар инсон шахсини ривожланишида асосий ролни ўйнайди.

Ривожланиш - бу объектив жараён бўлиб, ташқи ва ички бошқарилувчи омиллар томонидан миқдор ва сифат жиҳатидан жисмоний ва маънавий шаклланиш, яъни, шахснинг фазилатлари, сифатлар ва хулқларнинг шаклланиши, тушунчаларнинг чуқурлашиши, кенгайиши, осондан - қийинга, оддийдан - мураккабга, мавҳумдан - билишга, оддий ҳаёт кечирish шаклларида - олий фаолиятга ўтиш жараёнидир.

Ўзини-ўзи тарбия - бу ички туйғулар ёрдамида миллий қадриятларни, инсон ҳаётидаги ютуқ ва муаммоларни, тажрибаларни ўрганиш, кўникма ва малакалар ҳосил қилиш, яъни, мустақил ривожланиш жараёнидир. Таълим-тарбия жараёни қандай ташкил этилмасин, ўзини-ўзи тарбиялашсиз уни амалга ошириб бўлмайди.

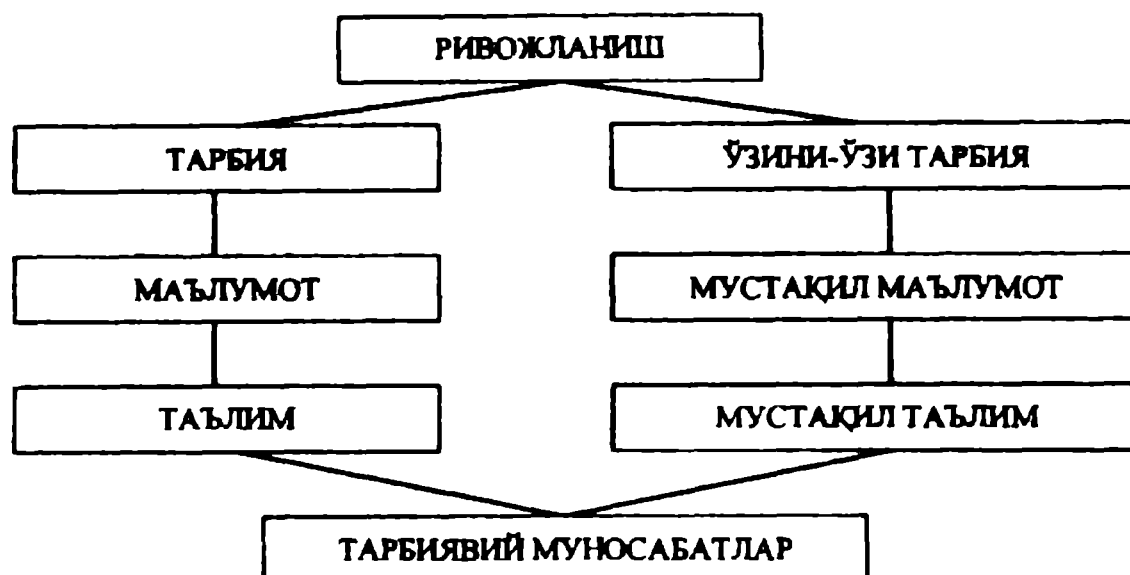
Мустақил маълумот - бу авлодлар тажрибасини, фан ва техника ютуқларини ўз ички туйғулари асосида мустақил ўрганишга қаратилган ҳаракатлар мажмуасининг натижаси бўлиб, инсоннинг шахсий қобилиятларини ривожлантириш жараёни ҳисобланади. Мустақил маълумот инсон шахсини ривожланишида, тажрибаларни эгаллашида қулайликлар яратса, мустақил таълим эса, таълим олишнинг асоси ҳисобланади.

Мустақил таълим - бу инсоннинг ўзи танлаган воситалар ва адабиётлар ёрдамида авлодлар тажрибасини, фан ва техника ютуқларини ўрганишга йўналтирилган шахсий ҳаракатлар жараёни. Бунда инсоннинг ички дунёси, ҳис-туйғулари, мустақил фикрлаш қобилияти асосий рол ўйнайди. Бир ҳадисда "Сўзда сеҳр, шеърда

ҳикмат бор” дейилганидек, бу ҳақда шеърятда шундай ҳикматли мисралар бор:

“Кимки ололмаса ҳаётдан таълим,
Унга ўргата олмас ҳеч бир муаллим”.

Демак, “тарбия” – “ўзини-ўзи тарбия”, “маълумот” – “мустақил маълумот”, “таълим” – “мустақил таълим” тушунчалари бир-бирини тўлдирувчиси ҳамда бири-иккинчисини, иккинчиси-учинчисини ва ҳ.к., таъминловчиси сифатида шахсининг ривожланиши учун хизмат қилади. Бу ўз навбатида педагогик тушунчаларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини тасдиқлайди (1-расм).

1-расм. Таълим-тарбиявий аҳамият касб этувчи жараёнлар тизими.

Мазкур расмда тасвирланганидек, келтирилган педагогик тушунчалар орқали ифодаланадиган жараёнлар ҳам ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини инобатга олиб, таълим-тарбиявий аҳамият касб этувчи жараёнлар тизими деб аташ мумкин. Чунки, тизим ташкил этувчи компонентлардан бирининг ўзгариши иккинчи бир компонент ва бошқа компонентларнинг ўзгаришига, шунингдек, бутун бир тизимнинг ўзгаришига ўз таъсирини кўрсатади.

Юқорида келтирилган педагогик тушунчалар орқали ифодаланадиган жараёнларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлиги биргина таълим жараёнининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида фикр билдирилганда таълим-тарбия жараёни хусусиятлари тушунилишида ҳам ўз тасдиғини топади. Чунки, ҳеч бир алоҳида ташкил этиладиган таълим жараёни йўқ-ки, мазкур жараёнда инсон фақат ўргансин, таълим олсин-у, тарбиявий хулоса чиқармасин, яъни тарбияланмасин. Ёки аксинча тарбиявий жараёнларда таълим олмасдан, ўрганмасдан ниманидир ўзлаштирасин ва тарбиялансин. Шунинг учун ҳам таълим жараёни ҳақида сўз борганда таълим-тарбия жараёни ҳақида гапирилаётганлигини англаниши одат тусига кирган.

Юқорида келтирилган маълумотларга асосланиб айтиш мумкинки, таълим-тарбия жараёнларини ташкил этишда педагогик тушунчалар орқали ифодаланган жараёнларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини инобатга олиш зарур. Чунки, таълим жараёнида

Ўрганилган тушунчалар мустақил таълим жараёнида бойитилади ёки ўқувчининг мустақил равишда, олдиндан ўрганган тушунчалари таълим жараёнида янги тушунчаларни пухта ва осон ўзлаштиришига хизмат қилади.

1.2. Тарбиявий муносабатлар жараёнлари

Мустақиллик шарофати билан барча таълим муассасалари учун таълим-тарбия методларини танлаш, таълим-тарбия жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда мустақил қарорлар қабул қилиш, таълим муассасасининг мустақил сиёсатини олиб бориш, таълим-тарбия жараёнларни такомиллаштириш ва ривожлантириш стратегияларини мустақил белгилаш, ҳудудий ривожланиш дастурларини ишлаб чиқиш каби йўналишларда кенг имкониятлар вужудга келди.

Тажрибаларнинг кўрсатишича, таълим муассасаларида таълим-тарбия жараёнларни ташкил этишда қуйидаги омилларга эътибор қаратиш зарур:

- таълим-тарбия жараёнининг самарадорлигини таъминлашда ўқувчилар фаоллиги ва мустақил фаолиятининг аҳамияти;

- шахслараро муносабатлар жараёнида тафаккурнинг ривожланишига таъсир кўрсатувчи тарбиявий муносабатларнинг мавжудлиги;

- таълим-тарбия жараёнларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлиги; таълим-тарбиявий жараёнларда шахсга йўналтирилган таъсирни ўзига хос аҳамияти ва зарурияти;

- мотивлаштиришнинг самарадорлиги таълим-тарбия жараёнларининг натижавийлигини ифодалаши;

- таълим-тарбия жараёнлар самарадорлигининг мотивлаштиришга боғлиқлиги;

- мотивлаштириш жараёнида ахборотларнинг аҳамияти.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган таълим-тарбия жараёнларида юқори самарадорликка эришиш учун:

- ўқувчиларнинг бошланғич тушунчалари, тасаввури ҳамда мустақил фикрларига илмий ёндашиш;

- таълим-тарбия жараёни ҳамда тарбиявий муносабатлар жараёнларида мотивларнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш;

- ўқувчиларда илм олишга бўлган ижобий мотивларни шакллантириш;

- ўқувчиларда мустақил фикрлашни шакллантириш ва ривожлантириш учун зарурий, қулай шарт-шароитлар яратувчи ижодий муҳитни вужудга келтириш;

- таълим-тарбия жараёнларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини таъминлаш;

- ўқувчиларда мустақил фикрлашни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларига мураккаб инновацион таълим-тарбия тизим сифатида ёндашиш;

- таълим-тарбия жараёнларида ўқувчиларда ўтмиш ва келажак ҳақидаги бой тасаввурни шакллантирувчи рефлексив ёндашувни жорий этиш;

- таълим-тарбия жараёнларда шахсга йўналтирилган таъсири аҳамиятини ва ўзига хос хусусиятларини инobatга олиш каби шартларнинг бажарилишини таъминлаш зарур.

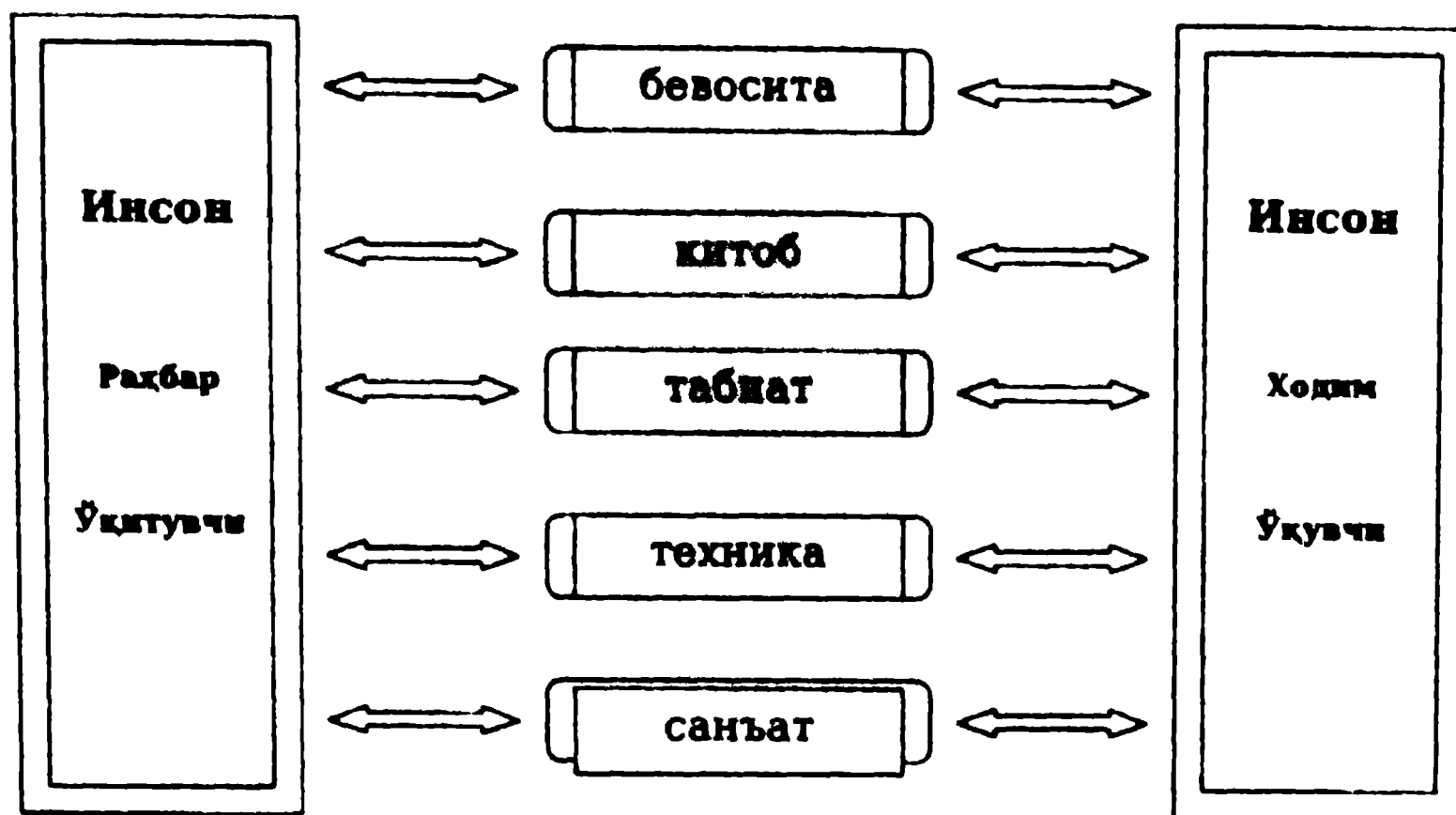
Демак, таълим муассасаларида таълим-тарбия жараёнларини ташкил этиш ва юқори самарадорликка эришиш учун эътиборга олиниши зарур бўлган педагогик шартлардан бири таълим муассасасида шахслараро муносабатлар жараёнида шахснинг ривожланишига таъсир кўрсатувчи тарбиявий муносабатларнинг мавжудлиги экан.

Таълим муассасаларида таълим-тарбия жараёнларини ташкил этиш ва самарадорлигини таъминлашда, таълим муассасаси раҳбари, ўқитувчилар ва ўқувчилар ўзаро маълум бир белгиланган муносабатда бўладилар, бу муносабатларни иқтисодий, сиёсий ва бошқа муносабатлардан фарқли равишда тарбиявий муносабатлар деб атаймиз.

Тарбиявий муносабатлар инсонлар ўртасидаги доимий муносабат (алоқалар) бўлиб, улар инсон шахсини ривожлантиришга, яъни мустақил маълумот, мустақил таълим олиш, ўзини-ўзи тарбиялашни шакллантиришга хизмат қилади ва бу жараён раҳбарлар билан ходимлар ўртасидаги муносабатларда, шунингдек ўқувчилар ҳамда педагогик ходимлар ўртасидаги муносабатларда турли шаклларда намоён бўлади. Яъни, раҳбарларнинг билими, муомала ва мулоқот маданияти, кийиниши, гавда ҳаракатлари, бошқарувчилик қobiliяти, фан-техника, санъат ва табиатга бўлган муносабати ҳамда қизиқиши ўқитувчи ва ходимларнинг фаолиятига қандай ўз таъсирини кўрсатса, педагог ходимларнинг шахсий фазилатлари, билими, муомала ва мулоқот маданияти, қизиқишлари, фан-техника, санъат ва табиатга бўлган муносабатлари ҳам ўқувчиларга шундай таъсир кўрсатади.

Тарбиявий муносабатлар - бу инсонларнинг ўзаро тажриба алмашилиши, тажрибаларни ўзлаштириши, қўллаши бўлиб, бунга фан, техника, санъат ва табиат билан бўлган муносабатлар ҳам киради. Бундай тарбиявий муносабатларнинг асосий шакллари сифатида *"инсон-инсон"*, *"инсон-китоб-инсон"*, *"инсон-техника-инсон"*, *"инсон-санъат-инсон"*, *"инсон-табиат-инсон"* муносабатлари жараёнларини ажратиб кўрсатиш мумкин. Мазкур тарбиявий муносабатлар жараёнида инсон иккинчи бир инсонга бевосита ўзининг ҳаракатлари билан ёки воситалар ёрдамида таъсир ўтказишини кўришимиз мумкин.

Тарбиявий муносабатларни - инсонлар ўртасидаги доимий муносабат, яъни алоқалар тизими деб ҳисоблар эканмиз, бу жараён ихтиёрий таълим муассасаларидаги раҳбарлар билан ўқитувчилар ҳамда бошқа ходимлар, педагог ходимлар ва ўқувчилар ўртасидаги муносабатларни ҳам қамраб олади.

2-расм. Тарбиявий муносабатлар жараёнлари

Мазкур расмда келтирилган ўзаро таъсир жараёнлари ва воситаларига асосланадиган бўлсак, "инсон-инсон" муносабатлари шаклида биринчи ўринда раҳбарнинг ўз ходимлари билан "раҳбар-ходим", ўқитувчининг ўз ўқувчилари билан "ўқитувчи-ўқувчи" муносабатларини, яъни, ўзаро муносабатлар жараёнида бевосита ва билвосита таъсир жараёнлари мавжудлигини кўрамиз.

Бу бевосита ва билвосита таъсир жараёнлари, мулоқот жараёнида ёки мулоқотсиз масофадан туриб ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Мулоқот жараёни сўзлар ёрдамида маълумот узатиш, яъни, таъсир этиш бўлиб, бундай жараёнларда субъект ҳисобланадиган, таъсир кўрсатувчи раҳбар ёки ўқитувчининг нутқи билан бир қаторда, гавдасининг ҳолати, қўл ҳаракатлари, овозининг оҳанги ва кийиниши ҳам жуда катта аҳамият касб этади. Шунинг учун раҳбар ва ўқитувчилар ўз ходимлари ва ўқувчилар билан бўладиган мулоқот жараёнида қандай сўз ва атамалардан фойдаланишига, урғуни қаерга ва қайси жумлага қўйишига, қанақа интонация билан гапиришига ҳам эътиборини қаратмоғи зарур ҳисобланади.

Мулоқот жараёнида раҳбар ёки ўқитувчининг самимий ва диққат билан ўз суҳбатдошига қараб туриши ва уни тинглай билиши суҳбатдоши учун ўз фикрини тўла ва тўғри ифодалаши ҳамда самимий суҳбатлашиши учун имкон яратиш билан бир қаторда, уларнинг ўз раҳбарлари ёки ўқитувчилари билан бемалол суҳбатлашиши, ўз фикрларини ва таклифларини эркин билдириши, янгиликлар яратиш борасида ҳам раҳбари ёки ўқитувчисига суяниш мумкинлигига ишонч ҳосил қилишида ҳам ўзининг ижобий самарасини беради.

Ихтиёрий раҳбар ўқитувчи ёки ходимларининг барчаси билан ҳам доимий жонли мулоқотда бўлавермаслиги аниқ, шунга қарамасдан, барча ўқитувчи-ходимлар, шу қатори ўқувчилар ҳам раҳбар билан доимий, бевосита ўзаро таъсирда бўлиши тарбиявий муносабатларда намоён бўлади. Бундай бевосита таъсир масофадан туриб, мулоқотсиз тарбиявий жараёнларда вужудга келади ва ундан раҳбар ҳам, ўқитувчи-ўқувчилар ҳам бир хилда таъсирланишлари мумкин. Яъни, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ташқи кўриниши, кийиниши, ютуқлари, фан ва спорт йўналишлари бўйича турли мусобақалардаги ғалабалари раҳбарнинг кайфиятига ва унинг рейтингига қандай таъсир кўрсатса, раҳбарнинг ташқи кўриниши, кийиниши, билими, жамоадаги маъқеи, ўзи каби таълим муассасалари раҳбарлари ўртасидаги обрўси, фан-техника, спорт ва санъатга бўлган қизиқиши ўқитувчи ва ўқувчиларнинг фаолияти ҳамда ўзаро муносабатларига шундай таъсир кўрсатади.

Инсон ўзига ёққан, ўзи ҳавас қиладиган, истараси иссиқ, хушфеъл, билимдон ва қобилиятли бўлган шахсни кўриши, унинг жилмайиши, бирдан кайфиятининг кўтарилишига сабаб бўлади. Шундай экан, раҳбарнинг соқоли олинганлиги, сочларининг тозалиги ва тартиблилиги, дадил қадам, маънодор хатти-ҳаракат, самимий жилмайишлар унинг ташқи кўриниши ҳисобланиб, тоза, дазмол босилган кийим кийиши, кийимларининг ўқитувчи ва мураббий раҳбарларга мос бўлиши, шунингдек, ўз хонасининг тоза ва тартибли бўлиши, китоблар шкафида замонавий адабиётлар, дарслик ва қўлланмалар, айниқса, ўз ўқитувчилари томонидан тайёрланган методик маҳсулотларнинг бўлиши тарбиявий муносабатларда жуда катта аҳамият касб этади.

“Инсон-инсон” муносабатларида мулоқот жараёнини ва мулоқотсиз ўзаро таъсир жараёнларини тўғри ташкил этиш билан бир қаторда, раҳбарлар ўз ходимлари ва ўқитувчиларнинг, ўқитувчилар эса ўқувчиларининг фаолияти самарадорлигини объектив баҳолай билишлари ҳам зарур ҳисобланади. Оддий бир мисол келтирадиган бўлсак, раҳбар бинога ёки кабинетига киришида оёғини пол артиш латтасига артиб кириши, яъни, фаррош меҳнатини қадрлаши, турли тадбирларда илғор тажрибага эга бўлган ўқитувчилар қатори, виждонан меҳнат қилаётган фаррош ва бошқа техник ходимларни ҳам муқофотлаб, рағбатлантириб бориши жамоа аъзолари ўртасида мажбурий итоаткорлик ўрнини онгли интизом эгаллашига имкон яратади.

“Инсон-инсон” муносабатлари жараёнининг ўзига хос хусусиятларидан бири сифатида ўқувчиларнинг ўқув фаолияти натижаларини ўқитувчилар томонидан тўғри баҳоланиши ҳамда ўз вақтида рағбатлантирилиши таълим жараёни самарадорлигига ҳамда ўқувчининг ўзлаштириш даражасига ўз ҳукмини ўтказишини келтириш мумкин.

“Инсон-китоб-инсон” муносабатларига келадиган бўлсак, инсон бутун умри давомида тажриба орттириб борар экан, у ўз ҳаётида дуч келган муаммолар ва уларнинг ечимларини, инсон эҳтиёжи учун зарур бўлган янгиликларни қоғозга тушириб, китоб яратади ва бу

китоб иккинчи бир инсоннинг таълим-тарбия олишида, ҳаётда ўз ўрнини топишида энг асосий манбалардан бири бўлиб хизмат қилади.

Шундай экан, раҳбар ёки ўқитувчининг билими, илмий даражаси, илмий-иждодий ишлари, унинг жамоадаги мавқеига ҳамда жамоа аъзоларининг фаолиятига, шунингдек, ўқувчиларнинг ўқишга бўлган қизиқиши ва ўзлаштириш самарадорлигига ўз таъсирини кўрсатади. Бунда раҳбар (ўқитувчи)нинг ўз устида тинмай ишлаши, фан-техника янгиликларидан ўз вақтида хабардор бўлиши, кўп китоблар ўқиши зарур бўлиб, у ўзи ўтказадиган йиғилишларда ҳар бир сўзини илмий асосланган маълумотларга, китоб ва бошқа манбаларга боғлаб маъруза қилиши, нутқининг равлон бўлиши ўқитувчи-ҳодимлар ва ўқувчилар билан бўлган муносабатларда ўз самарасини кўрсатади.

Раҳбар (ўқитувчи) яратган янгиликлар, унинг илмий-иждодий меҳнати, ёзган китоблари, қўлланма ёки илмий-услубий мақолалари ўз жамоасидаги тарбиявий муносабатларни тартибга солиб боришда асосий воситалардан бири сифатида хизмат қилиши мумкин. Яъни, таълим муассасаси раҳбари шахсан ўзи турли мавзулардаги илмий-амалий конференцияларда ўз мақолалари билан иштирок этиб борса, мактаб кутубхонасини янги адабиётлар билан бойитса, фан ва техника янгиликлари бўйича ўқув семинарларини ташкил этиб борсагина, жамоанинг илмий иждодий фаолият билан шуғулланишлари учун зарурий шаронт яратади, шу билан бир қаторда ўқитувчиларнинг ўз устида ишлаши, билим, тажриба ва кўникмаларни ривожлантириб боришларини талаб қиладиган иждодий муҳитнинг вужудга келишига замин яратган бўлади.

Демак, "инсон-китоб-инсон" муносабатларида раҳбар ўз муассасасининг ўқитувчи ва ўқувчиларини янгиликлар билан таништириб боришда, билим олишга ва иждодий ишлашга қорлашда фақат қуруқ сўзлар билан эмас, балки, ўзининг иждодий меҳнатининг маҳсули бўлган китоби ёки илмий-услубий мақолалари билан ижобий таъсир кўрсатиши мумкин.

Таълим муассасаларида экологик тарбия таълим-тарбия жараёнининг таркибий қисми бўлиб, у ўқитувчи ва ўқувчиларда табиатга онгли муносабатда бўлиш, табиат захираларини сақлаш ва кўпайтиришга онд масъулият туйғуси ҳамда экологик муаммоларни амалий ҳал қилишдаги кўникмаларнинг ривожланишида муҳим аҳамият касб этади. Шундай экан, "инсон-табиат-инсон" муносабатлари ҳам бошқарув фаолиятида раҳбарларга жуда катта вазифалар юклайди, масалан, таълим муассасасининг ташқи кўриниши, яъни, ер участкаларидаги дарахт, мевали дарахтлар, гулларнинг турлари, уларнинг парвариш қилиниши ҳамда уларга берилаётган эътибор раҳбарнинг рейтингига таъсир қилиш билан биргаликда ўқитувчи-ҳодим ва ўқувчиларнинг табиатга бўлган муносабатларига ҳам ўз таъсирини кўрсатади.

Инсон билан табиатнинг ўзаро таъсирини англаш ва унга эътибор қаратиш шахс илмий дунёқарашининг ривожланиш жараёни бўлиб, бу жараёнда "инсон-табиат-инсон" шаклидаги тарбиявий муносабатлар намоён бўлади ва бунда табиат қонуниятларининг

инсон томонидан ўзлаштирилиши, табиат қонуниятларига оид таълим-тарбия асосида табиат яхлитлиги ҳамда атроф-муҳитнинг инсон томонидан ўзгартирилиши ҳақидаги тасаввурлар шаклланади.

“Инсон-техника-инсон” муносабатларида инсон ўз тафаккури, билими ва қобилияти билан ҳаётий эҳтиёжларни қондириш мақсадида техникани яратади, мураккаб тузилишга ва ишлаш принципига эга бўлган техникадан фойдаланиш учун эса, унинг тузилишини ва ишлаш принципини ўрганиш зарурияти туғилади, шунингдек, мазкур техникадан фойдаланиш услублари ҳам инсон томонидан яратилади. Бундан кўриниб турибдики, инсонлар томонидан яратилган техника ва техника воситалари бошқа бир инсонларни билим олишга, янгиликларни ўрганишга, илмий-ижодий фаолият билан шуғулланишга чорлайди.

Тарбиявий муносабатларда инсон иккинчи бир инсонга техника воситалари ёрдамида таъсир этиши ёки инсоннинг бирор бир техникага қизиқиб қолиши унинг ҳаётида жуда муҳим роль ўйнаши мумкин. Бугунги кунда турли давлатларнинг оммавий ахборот воситалари томонидан берилаётган маълумотлар, кабель телевиденияларининг кўрсатувлари ёки “интернет-кафе” шахобчаларидаги компьютер ўйинларининг ўқувчи-ёшлар тарбиясига ва уларнинг келажагига бўлган таъсирини турлича таърифлаш мумкин. Биз асосан таълим муассасаларидаги тарбиявий муносабатлар ва раҳбарларнинг вазифалари тўғрисида фикр билдирмоқчимиз.

Таълим муассасалари раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг ўқитишнинг техникавий воситаларини яхши билиши, компьютер техникаларига қизиқиши ва улардан оқилона фойдаланиши, дарсларда ва йиғилишларда, ўқув-семинарларида слайд, электрон дарслик, ўқув-лаборатория машғулотларининг электрон вариантларидан фойдаланишга эришиши тарбиявий муносабатларда ўзининг ижобий самарасини беради.

Таълим муассасасида компьютер техникаси воситаларининг янги авлодларининг бўлиши ва улардан барча ўқитувчи ва ўқувчиларнинг фойдаланишлари учун, шунингдек, компьютер техникаларидан фойдаланишни ўрганишлари учун шароит ва имкониятлар яратилиши ўқитувчи-ҳодимлар ва ўқувчиларда раҳбарга нисбатан бўлган ҳурмат ва эътиборни кучайтиради ҳамда уларнинг компьютер техникаларига бўлган қизиқишини ривожлантириш билан бир қаторда, улардан фойдаланишни ўрганишга ҳамда яратилган имкониятлардан мустақил фойдаланишга ундайди.

“Инсон-санъат-инсон” шаклидаги муносабатлар ҳам таълим муассасаларида ўзига хос аҳамият касб этади, чунки санъат бор жойда янгиликка интилиш, меҳр-муҳаббат, инсонийлик туйғулари ҳукм суради.

Ҳар бир инсон қайсидир бир санъат турига қизиқади, қайсидир бир санъаткорни севиб тинглайди ва уни кўрганда ёки эшитганда беихтиёр кайфияти кўтарилиб кетади. Таълим муассасаси раҳбарининг санъатга бўлган қизиқиши нафақат бошқарув жараёни, балки, ўқув жараёнига ҳам ўз таъсирини кўрсатади, чунки таълим

олаётган ўқувчи-ёшларнинг ўртасида бир неча бўлажак буюк санъаткорлар ҳам бўлиши мумкин.

Таълим муассасаси раҳбари ҳар доим ходимларнинг меҳнатга ижодий муносабатда бўлишига таъсир этадиган субъектив ҳамда объектив омилларга эътибор бериши керак. Тарбиявий муносабатларда шахсга турли воситалар орқали тарбиявий таъсир кўрсатилади. Бундай воситалардан бири таълим муассасаси раҳбарининг санъатга қизиқиши, санъатга ва санъат турларига бўлган муносабатлардаги шахсий намунаси бўлиб, бу таълим муассасасида санъат турлари бўйича тўғарақларнинг фаолият кўрсатишида, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг турли байрамларда, кўриктанловларда ва фанлар бўйича ўтказиладиган кечаларда ўз қобилиятлари билан иштирок этишларида ҳамда бундай қобилият эгаларининг ўз вақтида раҳбар томонидан рағбатлантирилиб борилишида намоён бўлади.

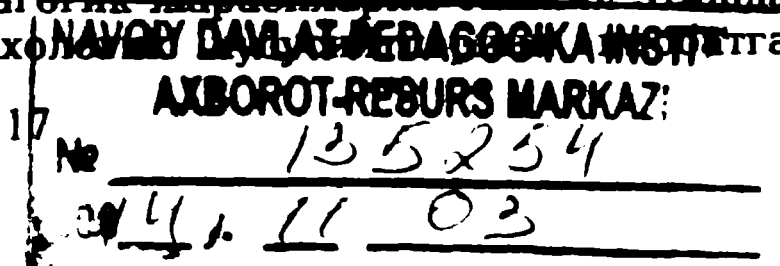
1.3. Педагогик жараёнлар, педагогик тизим

Мустақиллик шарофати билан таълим-тарбия жараёнида ўқувчиларни мустақил ва эркин фикрлашга ўргатиш, дунёқарашни кенгайтириш, тафаккурини ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистон республикаси президенти И.А.Каримовнинг "бизга собиқ тузумдан мерос бўлиб қолган маориф тизимининг энг номаъқул томони шундан иборат эдики, унда ўқув жараёнида ўқувчи ва таълим олувчиларнинг мустақил ва эркин фикрлашига йўл қўйилмас эди. Ҳар қайси ўқув юрти битирувчиларининг билимига қараб эмас, аксинча, уларнинг собиқ совет тизими ва сохта ғояларга садоқатини ҳисобга олиб баҳолаш ва ҳаётга йўллаш тамойили асосий ўринни эгаллар эди. Шунинг учун ҳам мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ бутун мамлакат миқёсида таълим ва тарбия, илм-фан, касб-ҳунар ўргатиш тизимларини тубдан ислоҳ қилишга ниҳоятда катта зарурат сезила бошлади" [6, 62 - 63-б], - деган фикрлари, бутун ўқувчиларни мустақил ва эркин фикрлашга ўргатиш, тафаккурини ривожлантириш жараёнларига, яъни таълим муассасаларида педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришга алоҳида эътибор қаратилаётганлигини тасдиқлайди.

Демак, таълим муассасаларида ташкил этиладиган педагогик жараёнлар ўқувчиларнинг дунёқарашини ўзгартиришга, уларда ғурур, ор-номус, меҳр каби қатор туйғуларни, яъни миллий менталитетимизга мос ва хос туйғу ва хусусиятларни шакллантиришга хизмат қилиши зарур. Шунингдек, мазкур жараёнда ўқувчиларда ҳаётга, ўқишга ва меҳнат қилишга, ота-онага, дўстлари ва бошқа яқинларига, тенгдошлари ва танишларига, умуман олганда халқимиз ва миллий бойлигимизга, Ватанимиз ва Давлат рамзларига, умуммиллий қадриятлар ва миллий урф-одатларимизга бўлган ижобий муносабатни ва муҳаббатни шакллантирилиши ўзига хос аҳамият касб этади.

Таълим муассасаларида педагогик жараёнларни ташкил этишда ўқувчиларнинг индивидуал психологияси ҳисобга олинганлиги

олиш билан бир қаторда, улар тарбияланаётган муҳитни ўрганиш, уларнинг қизиқишлари ва эҳтиёжларини инобатга олиш зарур ҳисобланади. Чунки, таълим-тарбия жараёнларида ўқувчиларни кўпроқ эркин ва мустақил фикрлашга ўргатиш, уларнинг субъективлигини ошириш ҳисобига, субъект-объект муносабатларидан субъект-субъект муносабатларига ўтиш, яъни мазкур жараёнда шахсга йўналтирилган таълим жараёнини ташкил этиш, шунингдек, уларнинг мустақил таълим олишлари учун шарт-шароитлар яратиш, мустақил олган маълумотларини ўрганиш асосида уларнинг илмийлиги, янгилиги ва ишончлилигини таҳлил қилиш, энг янги ва ишончли ахборотлар билан таъминлаш, ўқувчиларнинг фаолиятини мувофиқлаштиришда ахборотлар алмашинувига алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Бизнинг фикримизча, таълим муассасаларида педагогик жараёнларни (келгусида педагогик жараёнлар деб келтирилади) ташкил этишда қуйидаги омилларга эътибор қаратиш зарур:

- таълим-тарбия жараёнининг самарадорлигини таъминлашда ўқувчилар фаоллиги ва мустақил фаолиятининг аҳамияти;
- шахслараро муносабатларда тафаккурни ривожланишига таъсир кўрсатувчи тарбиявий муносабатларнинг мавжудлиги;
- педагогик жараёнларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлиги;
- педагогик жараёнларда шахсга йўналтирилган таъсирни ўзига хос аҳамияти ва зарурияти;
- мотивлаштиришнинг самарадорлиги педагогик жараёнларнинг натижавийлигини ифодалаши;
- педагогик жараёнларни самарадорлигининг мотивлаштиришга боғлиқлиги;
- мотивлаштириш жараёнида ахборотларнинг аҳамияти.

Демак, педагогик жараёнларни ташкил этишда алоҳида эътибор талаб қилаётган биринчи омил таълим-тарбия жараёнининг самарадорлигини таъминлашда ўқувчилар фаоллиги ва мустақил фаолиятининг аҳамияти бўлиб, педагогик жараёнларда ўқувчиларнинг фаоллигини таъминлашда уларнинг мустақил фаолияти, яъни мустақил таълим олиши ҳамда ўзини-ўзи тарбиялаши муҳим аҳамият касб этади ва бу аҳамият шахснинг ҳар тамонлама ривожланишида асос сифатида хизмат қилишида ўз ифодасини топади.

Аввалги мавзуларда ривожланишнинг асоси сифатида хизмат қилувчи таълим-мустақил таълим, тарбия-ўзини-ўзи тарбия, маълумот-мустақил маълумот ва тарбиявий муносабатлар келтирилган бўлиб, уларнинг мазмун-моҳияти, шахс камол топишидаги илмий-амалий аҳамиятига асосланиб айтиш мумкинки, педагогик жараёнлари самарадорлиги нафақат таълим-тарбия жараёнини илмий асосда ташкил этишга, балки мустақил таълимни йўлга қўйиш, ўқувчиларда ўзини-ўзи тарбиялаш кўникмаларини шакллантириш, шунингдек, рефлексив таълимий муҳитни ҳамда ўзаро таъсир жараёнини ташкил этишга боғлиқ бўлади.

Юқорида келтирилган фикрларга асосланиб айтиш мумкинки, ўқувчиларда мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантириш ва

ривожлантиришда энг асосий вазифалардан бири уларга мустақил таълим олиш асосида ўзлаштирилган шахсий билим ва тушунчаларнинг аҳамиятини ва улар мустақил фикрлашнинг маҳсули эканлигини ҳамда мустақил таълимнинг заруриятини тушунтиришдан иборат бўлиши зарур.

Шунингдек, педагогик жараёнларни ўқувчиларнинг мустақил таълим жараёнида олган тушунчалари асосида ташкил этиш ва мазкур жараёнда уларни ижодий фикрлашга ўргатиш асосида инновацион фаоллигини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади. Бу ўз навбатида ўқувчиларнинг мустақил ишлаши ва мустақил ўрганиши учун алоҳида топшириқлар бериш ва унда уларнинг бошланғич тушунчалари даражасини ҳамда мойиллигини ўрганиш асосида берилаётган топшириқларни бажаришга уларда қизиқишни шакллантириш каби қатор талабларни белгилайди.

Аввалги мавзуларда таъкидланганидек, педагогик жараёнларни ташкил этишда таълим муассасаларида ҳукм сураётган шахслараро муносабатларда мазкур жараён иштирокчиларининг ривожланишига таъсир кўрсатувчи тарбиявий муносабатларнинг мавжудлиги ва уларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳам инobatта оlinиши зарур.

Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва уни амалга оширишда, таълим-тарбия жараёни иштирокчилари, яъни ўқитувчи ҳамда ўқувчилар ўзаро маълум бир белгиланган муносабатда бўладилар, бу муносабатларни иқтисодий, сиёсий ва бошқа муносабатлардан фарқли равишда тарбиявий муносабатлар деб айтиб ўтдик.

Аввалги мавзуларда таърифланган тарбиявий муносабатлар жараёнлари ва уларнинг мазмун-моҳияти ҳамда илмий-амалий аҳамиятига эътибор қаратадиган бўлсак, "инсон-инсон" муносабатлари шаклида биринчи ўринда ўқувчининг ўз ўртоқлари билан "ўқувчи-ўқувчи", ўқитувчининг ўз ўқувчилари билан "ўқитувчи-ўқувчи" муносабатларини кўриш мумкин, ўқувчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларда ва ўқувчи билан ўқитувчи ўртасидаги муносабатларда тарбиявий муносабатларнинг мавжудлигини, яъни мазкур муносабатларда ўқувчи шахсининг ривожланишига таъсир кўрсатувчи бевосита таъсир жараёни мавжудлигини кўрамиз.

Демак, педагогик жараёнларни ташкил этишда ўқувчилар ўртасидаги ҳамда ўқитувчи билан ўқувчилар ўртасидаги ўзаро муносабатлар жараёнида вужудга келувчи бевосита таъсир жараёнини инobatта олиш зарур бўлиб, бу бевосита таъсир мулоқот жараёнида ёки масофадан туриб ҳам вужудга келиши мумкинлиги педагогик жараёнларда ўзига хос аҳамият касб этади.

Масалан, инсон-инсон муносабатларида бевосита таъсир вужудга келувчи мулоқот жараёнини кўриб чиқадиган бўлсак, суҳбат жараёнида ихтиёрий иштирокчининг, яъни суҳбат жараёнидаги ўқитувчи ёки ўқувчи (ўз фикрини билдираётган шахс)нинг тушунчалари, қизиқиши ва эътибори унинг самимий ва диққат билан сўзлаши, ўз фикрини тўла ва тўғри ифодалаши ҳамда ўз тушунчаларини мағрурланиб ва эҳтиросларга берилиб ифода этиши, унинг юзидаги табассум, самимийлик ва жўшқинлик, ўз суҳбатдошига қараб туриши ва уни тинглай билиши, суҳбатдоши учун ҳам ўз

фикрларини билдириши ва самимий суҳбатлашиши учун имкон яратиши билан бир қаторда, мазкур жараён иштирокчиларида ўзини-ўзи ривожлантиришга мойиллик ва ўз қобилияти ва имкониятларига ишонч шакллантиради ҳамда уларда мустақил таълим олиш, дунёқарашини кенгайтириш ва ўз ютуқларидан мағрурланиш каби ҳис-туйғуларни тарбиялашга хизмат қилади.

Ўқувчилар ва ўқитувчилар маълум бир белгиланган муносабатда бўлсалар-да, ўқувчилар ва ўқитувчиларнинг ўз функционал вазифалари бўлиб, мазкур функционал вазифаларни, яъни ўқиш ва ўқитиш, ўргатиш ва ўрганиш каби функционал вазифаларни амалга ошириш жараёнида доимий жонли мулоқотда бўлавермайди. Шунга қарамасдан, барча ўқувчилар ўртасида ҳамда ўқитувчилар билан ўқувчилар ўртасида, шунингдек, ўқитувчилар ўртасида ҳам бевосита ўзаро таъсир мавжудлиги тарбиявий муносабатларда намоён бўлади.

Бизнинг фикримизча, мазкур бевосита таъсир жараёни масофадан туриб, мулоқотсиз тарбиявий жараёнда вужудга келади. Масалан, ўқувчи ўз ўқитувчисининг эслаганда, унинг исмини эшитганда ёки ўқитувчи сўзини эшитганда, шунингдек, унга ўртак бўлаётган ёки уни ранжитган ўқитувчининг узоқдан кўрганда, у ҳақида фикр юритади ва мазкур жараёнда ўқитувчининг билими, дунёқараши, кийиниши, жамоадаги мавқеи, ўзи каби ўқитувчилар ўртасидаги обрўси ҳамда ўқувчиларга бўлган муносабатлари ҳақида ўқувчи ўйлайди, бу ўз навбатида ўқувчининг дунёқарашини ўзгаришига, яъни унда шахсий фазилатларнинг шаклланиши ва ривожланишига ўз таъсирини кўрсатади.

Инсонни, унинг маънавий оламини кашф этадиган яна бир қудратли восита борки, у ҳам бўлса, сўз санъати, бадиий адабиётдир. Адабиётнинг инсоншунослик деб, шоир ва ёзувчиларнинг эса инсон руҳининг муҳандислари, деб таърифланиши бежиз эмас, албатта. Адабиёт, сўз санъати азалдан халқ қалбининг ифодачиси, ҳақиқат ва адолат жарчиси бўлиб келади [8, 136-б.].

Ҳаммамиз яхши тушунамиз - адабиётда тарихий ҳақиқатни тиклаш билан бирга, халқимиз адибларимиздан бугунги кунимиз ҳақида, замонамиз қаҳрамонлари ҳақида янги-янги асарлар кутаётгани табиийдир. Кейинги йилларда ана шундай руҳ билан йўғрилган бир қанча шеърий асарлар пайдо бўлаётганини мамнуният билан таъкидлаш жоиз [8, 138-б.].

Агар биз Ўзбекистонимизни дунёга тараннум этмоқчи, унинг қадимий тарихи ва ёруғ келажагини улуғламоқчи, уни авлодлар хотирасида боқий сақламоқчи бўлсак, авваламбор буюк ёзувчиларни, буюк шоирларни, буюк ижодкорларни тарбиялашимиз керак. Нега деганда, улуғ адиб Чўлпон айтганидек, адабиёт яшаса - миллат яшайди [8, 140-б.].

Мазкур фикрларга асосланиб айтиш мумкинки, мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар ва уларнинг натижалари, яратилаётган янгиликлар, соҳалар бўйича амалга оширилаётган ривожланишлар, фан-техника ютуқлари, таълим тизимини ривожлантиришга, таълим-тарбия жараёни иштирокчиларига ва ёшларга давлатимиз ва Президентимиз томонидан қаратилаётган

эътибор, умуммиллий қадриятларни тикланиши, миллий урф-одатларни, инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфаатларининг қадрланиши ва уларнинг аҳамияти юзасидан ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан ёзилган мақолалар, таълим-тарбия жараёнларини ташкил этиш ва бошқариш, ўқувчилар тафаккурини ривожлантириш ва уларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, миллий ғояни ёшлар онгига сингдириш масаласи талқинига бағишланган китоблар, қўлланма ёки илмий-услубий мақолалар ўқувчиларни ватанга муҳаббат руҳида тарбиялашда жуда катта аҳамиятга эга.

Тарбиявий муносабатларнинг асосий шаклларида бири ҳисобланган инсон-китоб-инсон муносабатларининг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш ва уларга амал қилиш таълим муассасаси ўқувчилари ҳамда ўқитувчилари ўртасидаги тарбиявий муносабатларни тартибга солиш билан бир қаторда, ўқувчиларда ижобий фазилатларни шакллантириш ва ривожлантиришнинг асосий воситаларидан бири сифатида хизмат қилади.

Ўқувчиларда табиатга онгли муносабатда бўлиш, табиат захираларини сақлаш ва кўпайтиришга оид масъулиятни шакллантириш минтақамиздаги экологик муаммоларга бефарқ бўлмасликка, уларни ўрганиш ва келиб чиқиш сабабларини таҳлил қилиш асосида амалий ҳал қилишда иштирок этишга чорлайди.

Инсон билан табиатнинг ўзаро таъсирини англаш ва унга эътибор қаратиш шахс илмий дунёқарашининг ривожланиш жараёни бўлиб, бу жараёнда "инсон-табиат-инсон" шаклидаги тарбиявий муносабатлар намоён бўлади ва бунда табиат қонуниятларининг инсон томонидан ўзлаштирилиши, табиат қонуниятларига оид таълим-тарбия асосида табиат яхлитлиги ҳамда атроф-муҳитнинг инсон томонидан ўзгартирилиши ҳақидаги тасаввурлар шаклланади.

Педагогик жараёнларнинг асосий шаклларида бири сифатида инсон-техника-инсон муносабатлари ҳам ўзига хос аҳамият касб этади, чунки таълим-тарбия жараёнларида ўқитувчилар томонидан слайд, электрон дарслик, ўқув-лаборатория машғулотларининг электрон вариантларидан фойдаланилиши ўқувчиларнинг компьютер техникаларига қизиқишини ривожлантириш ва улардан оқилона фойдаланишга ўргатиш билан бир қаторда, фан-техника ютуқлари билан таништиришга замин яратади.

Педагогик жараёнларнинг инсон-санъат-инсон муносабатлари шаклидаги жараёнлар ҳам ўқувчилар таълим-тарбиясида ўзига хос аҳамият касб этади, чунки санъат бор жойда янгиликка интилиш, меҳр-муҳаббат, инсонийлик туйғулари ҳукм суради.

Инсоннинг руҳий камолоти ҳақида гапирар эканмиз, албатта бу мақсадга мусиқа санъатисиз эришиб бўлмайди. Халқимиз ҳаётида мусиқа азалдан беқиёс ўрин тутиб келади. Самарқанд яқинидаги Мўминобод қишлоғидан 3 минг 300 йил муқаддам суякдан ясалган най чолғуси топилгани ҳам шундан далолат беради [8, 140-б.].

Барчамизга аёнки, куй-кўшиққа, санъатга муҳаббат, мусиқа маданияти халқимизда болалиқдан бошлаб, оила шароитида шаклланади. Уйида дутор, доира ёки бошқа чолғу асбоби бўлмаган,

музиканинг ҳаётбахш таъсирини ўз ҳаётида сезмасдан яшайдиган одамни бизнинг юртимизда топиш қийин, десак муболаға бўлмайди [8, 141-б.].

Қачонки, миллий маданиятимизнинг узвий қисми бўлган театр санъати хусусида сўз борар экан, буюк маърифатпарвар Махмудхўжа Беҳбудийнинг "Театр - бу ибодатхонадур" деб айтган фикрини эслаш ўринлидир [8, 143-б.].

Кино санаътининг инсон онги ва тафаккури, жамият ҳаётига таъсири беқиёс эканини ҳисобга олган ҳолда, истиқлол йилларида миллий киноматографияни ҳам ҳар томонлама ривожлантириш, бу борада зарур моддий ва маънавий шарт-шароитларни яратиш бўйича амалга оширилган кенг кўламли чора тадбирлар туфайли янги-янги фильмлар суратга олинмоқда, улар орқали тарихимиз ва бугунги ҳаётимиз билан боғлиқ турли мавзулар ёритилмоқда. Ўзбек кинолари нуфузли халқаро фестивалларда совринли ўринларга сазовор бўлаётгани, албатта, қувонарлидир [8, 146-б.].

Юқорида келтирилган фикрлар, педагогик жараёнларда ўқувчиларнинг санъатга бўлган муносабатларини инобатга олиш ва мазкур жараёнларда санъатнинг турли шаклларида таълим-тарбиявий восита сифатида фойдаланиш мумкинлигини, яъни санъат ўқувчи шахсини ривожланишида, унда шахсий фазилатларнинг ижобий шаклланишида, уларда таълим олишга бўлган қизиқишни ривожланиб боришида ўзига хос аҳамият касб этишини тасдиқлайди.

Демак, педагогик жараёнларни ташкил этишда ўқитувчилар ҳар доим ўқувчиларда таълим олишга бўлган қизиқишларни шакллантириш ва ривожлантиришга таъсир этадиган субъектив ҳамда объектив омилларга эътибор бериши керак. Яъни ўқувчининг санъатга ва санъат турларига бўлган муносабати, турли тадбирларни ташкил этишдаги фаоллиги, ташаббускорлиги, турли байрамларда, кўрик-танловларда ва фанлар бўйича ўтказиладиган кечалардаги иштироки натижалари ҳам мунтазам рағбатлантирилиб борилиши ўқувчиларда таълим олишга бўлган қизиқишни ривожлантирувчи мотив сифатида хизмат қилади.

Педагогик жараёнларнинг асосий шакллари сифатида ҳукм сураётган тарбиявий муносабатлар жараёнларининг ўзига хос хусусиятларидан бири уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлиги бўлиб, бу хусусиятлар педагогик жараёнларнинг асосий компонентлари сифатида таълим муассасаларида махсус ташкил этиладиган маъруза, семинар, давра суҳбати, тадбирлар, конференция, экскурсия, педагогик амалиёт жараёнлари билан ҳам ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини таъминлаш заруриятини белгилайди.

Уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини таъминлашда педагогик жараёнларни маълум бир изчилликда ташкил этиш ва унда ўрганиладиган мавзуларнинг мазмун-моҳиятига кўра ўзаро боғлиқ ҳолда ўрганиш, маъруза, семинар машғулотларида ўрганиладиган мавзулар билан ўқувчилар мустақил ўрганадиган мавзуларни белгилашда, уларнинг изчиллигига ҳамда мавзуларни параллел ўрганиш мумкинлигига эътибор қаратиш зарур.

Демак, педагогик жараёнлар - бу шахслараро муносабатларда тарбиявий муносабатлар жараёнлари) ва таълим муассасаларида махсус ташкил этиладиган маъруза, семинар, давра суҳбати, гадбирлар, конференция, экскурсия, педагогик амалиёт жараёнларини ўз ичига олиб, инсонларнинг шахсий сифатларининг шаклланиши ва ривожланишига, хатти-ҳаракати ва дунёқарашини ўзгаришига, тажрибасининг бойиши, билим, кўникма ва малакаларининг шаклланиши ва ривожланишига хизмат қиладиган омиллар мажмуини ташкил қилувчи таълимий муҳит ҳисобланади.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган педагогик жараёнлари (маъруза, семинар, амалий машғулоти, тўғрақ машғулоти, экскурсия, давра суҳбати, учрашувлар, фанлар бўйича ташкил этиладиган мусобақа ва танловлар, санъат фестиваллари, конференция, ва бошқа турли йўналишлардаги тадбирлар, мустақил таълим, ўзини-ўзи тарбия, мустақил маълумот, мустақил ишлар, курс ишлари, битирув малакавий ишлар, тарбиявий муносабатлар жараёнлари ҳамда педагогик тажриба-синов ва педагогик амалиёт жараёнлар)нинг мажмуи ҳамда уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлиги педагогик тизимни ташкил этади.

Юқорида келтирилган педагогик жараёнларнинг мажмуи ҳамда уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлиги педагогик тизим сифатида тавсифланишига асосий сабаб, ҳар бир педагогик жараённинг самарадорлиги иккинчи бир педагогик жараён самарадорлигига ўз таъсирини кўрсатади ва бу хусусиятлар тизимнинг ўзига хос хусусиятларини ифодалайди.

Яъни педагогик тизим компоненти сифатида маъруза машғулоти самарадорлиги мазкур тизим компонентларидан бири ҳисобланган семинар машғулоти натижавийлигига ўз таъсирини кўрсатиши ёки мустақил таълим учун асос сифатида хизмат қилиши, шунингдек, педагогик тажриба-синов жараёни ёки таълим муассасаларида (олий таълим ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари талабалари учун) ташкил этиладиган педагогик амалиёт жараёнлари самарадорлиги келажак авлод таълим-тарбияси жараёнлари самарадорлигига ўз таъсирини кўрсатиши уларнинг ўзаро боғлиқлиги ҳамда алоқадорлигини ифодалайди ва мазкур хусусиятлар тизимга хос хусусиятлар ҳисобланади.

II БОБ. ПЕДАГОГИК ЖАРАЁНЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОШҚАРИШ

2.1. Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришга замонавий ёндашувлар

Замонавий педагогика фани педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш ғояларини ҳар томонлама, турли нуқтан назардан ўрганишга интилиш билан бир қаторда уларни таълим амалиётига татбиқ этишнинг йўл-йўриқларини ишлаб чиқади. Бугунги кун педагогика фанида тизимли ёндашув методологиясиз педагогик жараёнларнинг самарадорлигини таъминлашни тасаввур қилиб бўлмайди. Бундай ёндашувнинг жорий этилиши мазкур жараёнларда тасодикий ва кутилмаган ҳолатларнинг олдини олишга хизмат қилади.

Тизимли ёндашувда таълим муассасаларида ташкил этиладиган педагогик аҳамият касб этувчи барча жараёнлар мажмуи яхлит тизим сифатида, яъни ташқи муҳитда хизмат қилаётган мураккаб педагогик тизим сифатида кўриб чиқилади.

Бунда педагогик жараёнларнинг алоқалари ва боғлиқлигининг мазмун ва моҳиятига кўра уларни бир бутун, яъни яхлит ҳолда тасаввур қилиш талаб этилади. Педагогик жараёнлар самарадорлигини ўрганишда алоҳида хусусиятларга эга бўлган бир неча қисмларга ажратиб, улар ўртасидаги алоқалар ҳамда ўзаро боғлиқлик хусусиятлари аниқланади, чунки ҳар бир қисм яхлит тизимнинг ўзгаришига ўз таъсирини кўрсатади.

Тизимли ёндашув педагогик жараёнлар самарадорлигини ўрганишда ўзига хос яхлитлик, умумийлик, универсаллик, дифференциаллик каби тушунчалар асосида мужассамлаштирилган технологиялар, яъни тадқиқотнинг интеграцион технологияларини ўз ичига олади. Универсал тушунчалар аппарати, абстракциянинг юқори даражаси, асосий тамойилларнинг интегратив хусусиятлари – субъектларнинг турли соҳалар бўйича тушунчалари, фикрлаши ва дунёқарашини ўрганишнинг самарали усули сифатида тизимли ёндашувни қўллаш имкониятини яратади.

Тизимли ёндашув йўналишидаги барча билим, кўникма ва малакалар мажмуи ўқувчи-талабалар фаолиятини режалаштириш, ташкил этиш ва бошқаришда профессор-ўқитувчиларга қўйилаётган талаблар мажмуини ифодалаш билан бир қаторда, уларнинг фаолияти самарадорлигини таъминловчи энг зарур омиллар ҳисобланади.

Тизимли ёндашувнинг асосий тушунчаси “тизим” бўлиб, алоқа, муносабатлар, интеграция, яхлитлик, ташкил этувчи қисмлар каби тушунчалар орқали ифодаланади. Тизимнинг бир-бири билан боғлиқ бўлган, ўзаро таъсир этувчи компонентларининг мажмуи яхлит объектни ташкил этади.

Педагогикада “тизим” тушунчаси жуда кенг қўлланилади, масалан, таълим тизими, тарбия тизими, таълим-тарбия жараёнини ташкил этиш шакллари ва методлари тизими ва ҳоказо. Ижтимоий тизимнинг турларидан бири ҳисобланган педагогик тизим –

инсонларга ва ёш авлодга таълим ва тарбия бериш, таълим жараёнини ташкил этиш ва бошқариш мақсадларига хизмат қилувчи турли структуравий ва функционал боғлиқ бўлган компонентлар мажмуидан иборат бўлади.

Педагогик тизимни ўзгартириш, уни қайта ташкил этиш ва мослаштириш қайсидир компонент ёки бир неча компонентларнинг ўзаро таъсир кўрсатиш йўналишига боғлиқ бўлади. Масалан, педагогик жараён субъектлари фаоллигини таъминлаш, мазкур жараённи ташкил этиш ва бошқаришнинг илмий-методик таъминотини ривожлантириш, таълим мазмунини такомиллаштириш ва ҳ.к. Тизимли ёндашув йўналишида турлича қарашлар мавжуд бўлиб, улар қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. Тизимлилиқ, яхлитлилиқ - бундай шаклдаги тизимни компонентлар, ўзаро таъсир этувчи қисмлар ва бўғинларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлиги ташкил этади ва уларнинг ўзаро бирикиши функционал вазифаларни амалга ошириш ва ривожлантиришни таъминлайди.

2. Педагогик тизимда тизимни ташкил этувчи омиллардан бири мақсад бўлиб, унга эришиш учун услуб ва воситалар зарур ҳисобланади. Мақсадга эришишда тизим ва унинг компонентларининг ҳаракати тизим функциясининг моҳиятини белгилайди.

3. Педагогик тизим уни ташкил этувчи компонентлар мажмуини ифодалаб, унинг ўзгариши ички зиддиятларга боғлиқ бўлади.

4. Педагогик тизим очик бўлганлиги сабабли ташқи муҳит билан кўпгина коммуникациялар орқали боғлиқ бўлади. Ташқи муҳит ва мавжуд муносабатлар педагогик тизимнинг ҳаракатланиши ва ривожланишига ўз таъсирини кўрсатади.

5. Ахборотларнинг педагогик тизимга келиб тушиши ва ундан қайта узатилиши тизим компонентларининг ўзаро ва бутун бир тизим билан ҳамда тизимнинг ташқи муҳит билан алоқа қилиш услублари ҳисобланади.

Мамлакатимизда ва хорижда педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришнинг илмий асослари вужудга келишига кўра ўзининг чуқур тарихий илдизларига эга бўлиб - бу тизимли ёндашувнинг ривожланиш жараёнидир.

Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришга илмий ёндашувнинг барча асослари умумназарий, умумбошқарув, умумтехнологик, умумтизимлилиқ ёндашувлар бўйича олиб борилган изланишларнинг натижаларига асосланади. Шундан келиб чиқиб, тадқиқотчи, олим, раҳбар ёки педагог ҳар бир ҳодиса ва воқеани, ҳар бир объектни ҳамда ўз фаолиятини тизим сифатида ҳисоблаб, тизимли ёндашув тамойилларини қўллаши зарур.

Таълим муассасасида педагог ходимлар ва раҳбарларнинг асосий вазифаси педагогик жараёнларни ташкил этишда ижобий натижаларга эришиш учун жамоада зарурий шарт-шароитларни яратиш, рақобатбардош битирувчилар тайёрлаш учун педагогик жараёнларни яхлит тизим сифатида ривожлантириш ҳисобланади.

Педагогик жараёнларни ўзаро боғлиқ ҳолда яхлит тизим деб ҳисобласак, уларни ташкил этиш ва бошқариш ҳам тизимли хусусиятга эга бўлиши керак. Педагогик жараёнларнинг ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилишга тизимли ёндашувнинг мазмун ва моҳиятини қуйидаги тамойиллар асосида кўрсатишимиз мумкин:

- педагогик жараён иштирокчилари ҳисобланган профессор-ўқитувчилар ва ўқувчи-талабалар мазкур жараён субъектлари сифатида фаолият кўрсатиши, яъни педагогик жараёнларда субъект-субъект муносабатларининг қарор топиши;

- педагогик жараён субъектлари фаолиятининг мақсадга йўналтирилганлиги, изчиллиги ва ўзаро боғлиқлиги;

- мажмуавийлилик - педагогик жараёнлар ўзаро боғлиқ ва алоқадор бўлган компонентлар мажмун эканлиги;

- интегративлик - ҳаракатланиш ва ривожланишга хизмат қилувчи ички ва ташқи омилларнинг ўзаро бирлиги;

- ўзаро боғлиқлик - педагогик жараёнлар алоҳида бир тизим сифатида ва юқори тартибли яхлит педагогик тизимнинг ташкил этувчи компоненти сифатида мавжудлиги;

- коммуникативлик - педагогик тизимнинг ташқи муҳит ва бошқа тизимлар билан ўзаро таъсир этиш хусусиятларига эга эканлиги.

Педагогик жараёнлар самарадорлиги, яъни таълим-тарбия жараёнлари натижавийлиги субъектларнинг шахсий ривожланиши ва тайёргарлигининг давлат таълим стандартлари талабларига мувофиқлик даражасини белгилайди.

Таълим муассасаси фаолиятида вужудга келаётган педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш йўналишидаги муаммоларнинг кўпқирралилиги ва мураккаблиги, нафақат педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришни сифат жиҳатдан ўзгартиришни назарда тутди, балки унинг мазмунини такомиллаштириш заруриятини ҳам белгилайди.

Таълим муассасасини ислоҳ қилиш жараёнлари одатда локал, алоҳида, қисмлар бўйича, айрим профессор-ўқитувчиларнинг ижодий-педагогик фаолияти доирасида ўзаро боғлиқ бўлмаган янгиликлардан бошланади.

Кейин ислохотлар соҳалар, тармоқлар, бўғин ва қисмларни қамраб олади. Ислохотлар жараёни тўла объектни, яъни таълим муассасасани қамраб олган даврда барча ўқувчи-талабалар, профессор-ўқитувчилар, раҳбарлар иштирок этадилар ҳамда ривожланишга, ижобий натижаларга эришишга йўналтирилган янги мақсадларни ва таркибий тузилишга эга бўлган янги турдаги таълим муассасасини яратиш зарурияти ва имконияти вужудга келади. Бундай ҳолларда таълим муассасаси алоҳида бир ижтимоий организм, ижтимоий тизим сифатида ривожланади.

Таълим муассасалари олдида қўйилган мақсадларга эришишга қаратилган, олдиндан яратилган, мавжуд бўлган салоҳиятлар асосидаги фаолиятлар жараёни асосий (таълим-тарбиявий) ва ёрдамчи (таъминловчи ва шарт-шароитлар яратувчи) жараёнларни ўз

ичига олади. Ривожланиш жараёнлари мазкур фаолиятлар билан боғлиқ ҳолда, салоҳиятни бойитиш, кенгайтириш асосида янада янги сифатларга, юқори ва самарали натижаларга эришишга йўналтирилган ва унинг самарадорлигини оширишга қаратилган бўлиб, улардан фойдаланишда самарадорликка эришиш ва ривожлантириш учун одатда белгиланган мезонларни алмаштириш, асосий ва ёрдамчи жараёнларни ёки фаолият жараёнини такомиллаштириш зарур бўлади.

Фаолиятнинг муваффақиятсизликлари ва натижаларнинг замонавий талабларга мос келмаётганлиги тўғрисидаги маълумотларни олиб, тизим мавжуд бўлган муаммоларни ўз салоҳияти даражасида эски усуллар асосида ҳал қилишга ҳаракат қилади. Тангликни бартараф этиш тизимни қайта ташкил этиш асосида амалга оширилади.

Педагогик жараёнлар бир бутун организм сифатида ички ўзгаришларга асосан ривожланади ва ўзаро алоқалар тизими барқарорлашади. Мақсадга эришишдаги вазифалар, турли хил муаммоларни ҳал этиш замонавий усуллар ёрдамида амалга оширилади, натижалар замон талабларига мослашади ва педагогик тизим самарадорлиги таъминланади.

Таълим муассасаларидаги мавжуд муаммоларни ҳал қилиш йўналишидаги ёндашувлар, анъаналар, таомиллар, белгиланган тартиб ва меъёрларни ўз ичига олувчи таълим муассасаси маданияти педагогик тизимнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Таълим муассасаси фалсафаси ва маданиятини (бошқарув, педагогик, ўқув, маънавий) ўзаро мослаштириш жуда зарур.

Педагогик жараёнларни самарали ташкил этиш ва бошқариш учун раҳбарлар ва жамоанинг бошқа вакилларида иборат таълим муассасасининг ички бошқаруви, яъни ички назорат ташкил этилади. Таълим муассасаси жамоаси - бу мураккаб тизим бўлиб, ўқув ва меҳнат фаолиятини қониқарли ташкил этиш, шунингдек, таълим муассасаси фаолиятининг натижаларига ўз таъсирини кўрсатувчи расмий ва норасмий, горизонтал ва вертикал, шахслараро ва меҳнат фаолиятига оид алоқалар ҳамда муносабатларни қамраб олади.

Таълим муассасаси бошқарув фаолиятининг тизимли объекти сифатида қуйидаги хусусиятларга эга:

- зарурият, имконият, таълим муассасасининг кўрсаткичлари ва ўз қобилиятини баҳолаш мезонларини ҳисобга олиш асосидаги ривожланиш йўналиши;
- унинг салоҳияти, функционал имкониятлари, индивидуаллиги ва маданийлиги;
- таълим муассасасининг менталитети;
- унинг яхлит педагогик тизими;
- илмий-методик маҳсулотлар ва воситалар билан таъминланиш имкониятлари;
- ички имкониятлари ва ташқи муҳит билан муносабатлари;
- педагогик ва таълим муассасаси жамоаларининг ривожланиши, шунингдек, таълим муассасасининг ички бошқарув тизими ва унинг ривожланиши.

Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш жараёнларини лойиҳалашда тизимли объект сифатида яхлит педагогик жараённи ривожлантириш ва унинг уникал моделини такомиллаштиришга ташкил этувчи қисмлар таъсир кўрсатишининг аҳамиятини инобатга олиш, шунингдек, бир хил ва тенг шароитларда педагогик жараёнларнинг ривожланишига кўпроқ таъсир кўрсатувчи баъзи қисм ва бўғинларни ўзгартиришга имтиёзлар бериш зарур.

Педагогик жараёнларнинг умумий моделини ўзгартиришда профессор-ўқитувчилар, ўқувчи-талабаларнинг имкониятлари, бошланғич тушунчалари ва ишончларига асосланиш керак, чунки янгиланган модел замонавий талаблар даражасида ўқувчи-талабаларнинг ўзгарувчан таълим-тарбиявий, маънавий эҳтиёжларини қондира олиши, юқори даражада кўникма ва малакаларга эга бўлган профессор-ўқитувчиларнинг тажрибаларини қўллаш ҳамда уларнинг ижодий салоҳиятини ривожлантиришга зарурий шарт-шароитларни яратиб бериши зарур бўлиб, педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда қуйидаги асосий тамойилларни инобатга олиш лозим:

педагогик жараёнларни самарали ривожлантириш йўллари тасодифий ҳолда ва тахминий белгиланганда уларнинг ривожланишидаги муваффақиятлар субъектларнинг қобилиятларига, педагогларнинг қулай вазиятларни кўра олиши ва уларни қўлдан чиқармаслигига боғлиқлиги;

- тизимли объект сифатида педагогик жараёнларнинг муваффақиятли ривожланиши учун уни ташкил этувчи барча компонентларнинг ривожланиш суръатларини, субъектлар муносабатлари ва фаолияти интеграциясини таъминлаш ҳамда мувофиқлаштиришнинг зарурлиги;

- педагогик жараёнларнинг ривожланишидаги муваффақиятлар мавжуд омилларга асосланган ҳолда профессор-ўқитувчиларнинг келажакни кўра олиш ва ривожланиш имкониятларини олдиндан аниқлай олиш маҳоратларига боғлиқлиги;

- мураккаб тузилишга эга бўлган педагогик жараёнларнинг ривожлантиришга бўлган эҳтиёжлар ва имкониятларни, субъектларнинг қобилиятлари ва бошланғич тушунчаларини аниқламасдан педагогик жараёнларни ривожлантириш йўналишларини мажбуран белгилашни мумкин эмаслиги;

- кучли, мажбурий ва кенг қамровли таъсир кўрсатиш усуллари асосида педагогик жараёнлар самарадорлигини таъминлаш имкониятининг мавжуд эмаслиги;

- ташкил этувчи қисмлар ва бўғинлар бўйича аниқ белгиланган тартибда (локал) таъсир кўрсатиш педагогик жараёнларнинг самарали ривожланишида яхши натижаларга эришишга асос сифатида хизмат қилиши.

Педагогик жараёнларда субъектлар фаолиятини мувофиқлаштиришда уларнинг мустақил ва самарали фикрлашининг муҳим механизми сифатида рефлексив ёндашув ўзига хос аҳамият касб этади.

Рефлексив ёндашув жараёнида ўрганилаётган тушунчаларни кенг тизим контекстида тушунтириш жараёнларини алоҳида ташкил этиш (вужудга келаётган вазиятларни ва субъектлар хатти-ҳаракатларини баҳолаш, белгиланган вазифаларни самарали бажариш усуллари ва йўналишларини аниқлаш), субъектларнинг ўзини-ўзи таҳлил қилиши, ўз тушунчалари ҳамда хатти-ҳаракатларини фаол ўйлаб кўриши учун шарт-шароитлар яратади.

Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда шахс-фаолият ёндашуви ҳам зарур ҳисобланиб, педагогик жараёнларда субъектлар фаоллигини таъминлаш ва аниқ мақсадларга кўра белгиланган вазифаларни бажаришга субъектларни мотивлаштириш йўналиши сифатида вужудга келади.

Шахс-фаолият ёндашувида шахснинг ва фаолиятнинг компонентлари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ўрганилади, чунки бу ёндашув асосида ташкил этиладиган педагогик жараёнларда ўқувчи-талабалар субъект сифатида фаолият кўрсатади ва ўз навбатида, ўқувчи-талаба шахсининг субъект сифатида ривожланиши унинг фаоллиги, мустақил, эркин, танқидий, таҳлилий ва самарали фикрлашининг ривожланиши орқали аниқланади.

Педагогик жараёнлар ва субъектлар фаолиятининг тез ўзгарувчан хўсусиятлари яна бир методологик ёндашувни жорий этишга эътибор қаратиш заруриятини белгилайди, яъни бошқарилувчи объектнинг маълум бир шароитдаги ички ва ташқи вазиятига қараб бошқаришнинг маъқул услубини қўллашни талаб қилади. Бу ўз навбатида педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш жараёнларига вазиятли ёндашувни татбиқ этишни назарда тутаяди.

Вазиятли ёндашув - педагогик жараён самарадорлигини аниқ вазиятларга кўра аниқлашни кўзда тутаяди. Вужудга келаётган вазиятларга кўра субъектлар фаолиятини мувофиқлаштириб бориш энг самарали усуллардан бири ҳисобланади.

Вазиятли ёндашувда бошқарилувчи объект ҳисобланган педагогик жараённинг аниқ шароитдаги ички ва ташқи вазиятига қараб субъектлар (ўқувчи-талабалар) фаолиятини мувофиқлаштириш мазкур жараён самарадорлигини таъминлашга хизмат қилади. Вазиятли ёндашув жараёнида қуйидагиларни инобатга олиш ўзига хос аҳамият касб этади:

- педагогик жараёнларни такомиллаштиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган омилларни аниқлаш мақсадида педагогик жараёнда вужудга келаётган вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш ва объектив баҳолаш;

- турли педагогик вазиятларда эришиш мумкин бўлган натижаларнинг самарадорлигини олдиндан аниқлаш;

педагогик жараёнларни ва субъектлар фаолиятини илмий асосда ташкил этишни режалаштиришда мазкур жараёнга тасир кўрсатувчи омилларни ҳамда вужудга келиши мумкин бўлган вазиятларни олдиндан тасаввур қилиш асосида субъектлар фаоллигини таъминлаш йўллари белгилаш.

Педагогик жараёнлар самарадорлигини ошириш, кўзланган мақсадга эришишда субъектлар фаоллигини таъминлашга жалб этиладиган сарф-харажатларнинг меъёрдан ортмаслигини таъминловчи, субъектларнинг имконияти, қobiliяти ва бошланғич тушунчаларига ҳамда мавжуд вазиятлар ва шарт-шароитларга мос келувчи, энг қулай бўлган ҳамда педагогик жараён ва унинг таркибий тузилишини қайта ташкил эта оладиган тизимни вужудга келтириш мувофиқлаштирилган ёндашувни жорий этишдир.

Содда қилиб айтганимизда, мувофиқлаштирилган ёндашувни амалиётга татбиқ этилиши натижасида субъектларнинг фаоллигини ҳамда педагогик жараён самарадорлигини таъминлаш учун сарф этиладиган меҳнат ва вақт тежалади, шунингдек, педагогик жараёнларда бир томонламалилик (субъект сифатида фақат ўқитувчининг ўзи фаолият кўрсатиши) бартараф этилади.

Натижалар бўйича бошқарув. Бундай ёндашувнинг асосий ғояси шундан иборатки, ҳеч бир жараён, жумладан, педагогик жараён ҳам ўзи-ўзича ҳеч қандай аҳамият касб этмайди. Педагогик жараёнларнинг аҳамияти унинг натижавийлигида ўз ифодасини топади ва унинг натижавийлиги субъектлар (ўқувчи-талабалар)нинг фаоллигини таъминлаш ва фаолиятини мувофиқлаштириш асосида турли ривожланишларни амалга оширишни кўзда тутади.

Натижалар бўйича бошқарув тушунчаси ривожланиш тизими сифатида амал қилади ва педагогик жараён субъектлари фаолиятини мувофиқлаштириш ва уларнинг фаоллигини таъминлаш асосида белгиланган натижаларга эришиш мумкин. Мазкур жараёнда белгиланган вазифалар ва ўрганиладиган тушунчаларнинг мазмун-моҳиятини ҳар бир иштирокчига тушунтириш орқали субъектларнинг ўзини-ўзи бошқариши ҳамда ўз фаолиятига ижодий ёндашувни жорий этиши таъминланади.

2.2. Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда мотивлаштириш

Мамлакатимизда жорий этилган узлуксиз таълим тизими барча таълим муассасаларида ташкил этиладиган педагогик жараёнларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини, изчиллиги ва узвийлигини таъминлаш асосида таълим-тарбия жараёнлари самарадорлигини ошириш, замонавий методларини ва воситаларини танлаш ҳамда таълим-тарбия жараёнларига инновацияларни татбиқ этиш асосида рақобатбардош битирувчилар тайёрловчи қулай таълимий муҳитни шакллантиришни назарда тутади.

Таълим муассасаларида рақобатбардош, мустақил фикрловчи, барча фанларни яхши ўзлаштирган, чет тилларини мукамал биладиган, маънавий баркамол битирувчилар тайёрлашга йўналтирилган таълимий муҳитни шакллантириш учун зарур шарт-шароитларни яратишда ўқувчиларнинг эҳтиёжлари ва имкониятларини ўрганиш асосида уларнинг ўқув фаолиятини такомиллаштириш ва ривожлантириш зарур бўлиб, мазкур жараёнда мотивлаштириш ўзига хос аҳамият касб этади.

Ўқувчилар фаолиятини психологик жиҳатдан тадқиқ қилишда мотивацион ёндашув самарали ҳисобланиб, у ҳам назарий, ҳам амалий аҳамият касб этади. Назарий аҳамияти бугунги ўзбек ўқувчисини ўқишга жалб қилишнинг, самарали таълим беришнинг психологик механизмларини ўрганиш бўлса, амалий аҳамияти - назарий билимларга асосланган ҳолда ўқувчиларда ижобий мотивларни шакллантиришимиз мумкин бўлади [70, 3-б.].

Демак, таълим беришнинг самарали механизмларини яратишда, яъни таълим-тарбия жараёнларида ўқувчиларни фаоллигини таъминлашда уларни ўрганилиши зарур бўлган тушунчаларни ўзлаштиришга жалб қилиш ҳамда ўқувчиларда таълим олишга бўлган қизиқишларни шакллантириш ва ривожлантириш воситалари сифатида мотивлар ўзига хос аҳамият касб этади.

Шундай экан, мотив ўзи нима? Ўқувчиларда қайси мотивларни шакллантириш зарур? Ўқувчиларда мотивлар олдиндан шаклланган бўлиши мумкинми? Юқорида ижобий мотивлар деган жумла ишлатилди, салбий мотивлар ҳам бўлиши мумкинми? Мотивларнинг қандай турлари мавжуд? каби саволлар туғилиши табиий.

Мотив - одамни муайян хатти-ҳаракатларга ундайдиган бош сабаб. Одамни фаолиятига ундовчи асосий сабаб унинг эҳтиёжларидир. Бинобарин, эҳтиёжларнинг турига қараб мотивлар ҳам ҳар хил бўлади. Психологияда мотивлар иккита катта категорияга бўлинади: табиий мотивлар ҳамда маънавий мотивлар. Мотивлар, уларнинг мазмунини акс эттириш шаклига қараб ҳам бир-биридан фарқ қилади: ҳиссиёт, тасаввур, фикр, тушунча, ғоя, маънавий идеал ва бошқа мотивлар. Баъзи ҳолларда мотив алоҳида ҳаракатларга ундаб, бу ҳаракатнинг мақсади билан бевосита мос келади. Кўпинча, мураккаб фаолиятда мотив ҳаракат мақсадига бевосита мос келмай, бир мақсадни амалга ошириш учун бир қанча ҳаракатларни бажаришга тўғри келади. Шунинг учун фаолият предмети мотив ҳаракатининг ўзидир. Ҳақиқатда, мотивлар фаоллашган, мақсадга қаратилган, фақат хаёлда амалга ошувчи ёки идрок қилинган бўлиши мумкин. Асосан, буларнинг заминиди у ёки бу эҳтиёжлар туради [70, 512-б.].

Демак, мотивлар эҳтиёжларнинг қондирилиши билан боғлиқ бўлган фаолиятга ундовчи ва унинг йўналишини белгиловчи сабаблар ҳисоблансада, мотив тушунчаси тадқиқотчилар томонидан турлича талқин қилинади. Адабиётларда мотивга берилган тавсифлар турлича бўлиб, уларнинг айримлари инсонда вужудга келувчи ҳолатларни, яъни инсонни хатти-ҳаракатга келтирувчи ҳолатларни мотив деб аташса, айримлари инсонларнинг мақсади, қизиқиши, орзу-истаги, нияти, интилиши, манфаати, эҳтиёжи ва эътиқодларини мотив сифатида келтиришади, айримлари мотивни жараён сифатида, баъзилари эса инсонларни хатти-ҳаракатга келтирувчи, яъни уларга таъсир кўрсатувчи омилларни мотив деб ҳисоблашади.

Демак, таълим муассасаларида педагогик жараёнларни ташқил этишда ўқувчиларда таълим олишга бўлган қизиқишларни шакллантириш ва ривожлантиришда мотивлар ўзига хос аҳамият касб этади, чунки уларда ўқишга бўлган қизиқишни шаклланиши ва

ривожланиши таълим-тарбия жараёни ва тарбиявий муносабатлар жараёнларининг самарадорлигига боғлиқ бўлиб, мазкур жараёнларнинг самарадорлиги ўқув фаолиятининг натижавийлигини ифодалайди. Демак, ўқувчиларда таълим олишга бўлган қизиқишларни шакллантириш ва ривожлантиришга таъсир кўрсатувчи мотивларни ўрганиш ўзига хос аҳамиятга эга бўлиб, бундай мотивларни ўқув мотивлари деб айтишимиз мумкин.

Ўқувчиларни ўқишга ва мустақил ўрганишга ундовчи мотивларни аниқлаш ва улардан ўз моҳиятига кўра тўғри фойдаланиш зарур ҳисобланади, чунки ўқув мотивларининг ўзига хос хусусиятлари таълим-тарбия жараёнини ва тарбиявий муносабатлар жараёнларининг самарадорлигига ўз таъсирини кўрсатади, яъни турли хил мотивлар педагогик жараёнларда таълимий муҳитни ўзгаришига ўз таъсирини кўрсатиши мумкин.

Адабиётларда ўқув мотивларига кўра таълим олишнинг бир неч турлари ажратиб кўрсатилади: таълим учун таълим олиш, яъни фаолиятдан қониқмасдан ёки ўқилаётган фанга қизиқишсиз таълим олиш; шахсий қизиқишларсиз ва манфаатларсиз таълим олиш ижтимоий тан олиниш учун таълим олиш; муваффақият учун ёки муваффақиятсизликдан қўрқиб таълим олиш; мажбуран таълим олиш маълум тушунчалар, ахлоқий мажбуриятлар ва талаблар таъсирида таълим олиш; маълум бир мақсадга эришиш учун таълим олиш ижтимоий мақсадлар, талаблар ва қадриятларга таянган ҳолда таълим олиш [70, 512-6.].

Юқорида келтирилган ўқув мотивлари асосида амал оширилаётган таълим олиш заруриятининг бир-биридан фарқи аҳамияти таълим олишга ундаётган мотивлар мазмун-моҳиятига кўра турлича аҳамият касб этишини кўрсатади. Мотивларнинг мазмун-моҳиятига кўра турлича аҳамият касб этиши ўқувчиларда таълим олишга бўлган қизиқишларни шакллантириш ва ривожлантириш таъсир кўрсатувчи мотивларни ўрганиш ва таҳлил қилиш зарурати белгилайди. Ўқувчиларни ихтиёрий равишда таълим олишга ундовчи ижобий мотивларни аниқлаш ва улардан самарали фойдаланиш педагогик жараёнлар самарадорлигини таъминлайди.

Таълим олишга ундовчи ижобий мотивлар ҳақида фикр юритилганда Абу Райҳон Берунийнинг илм олиш йўналишида фикрларини келтириш асосида унда келтирилган интилиш қизиқиш каби ўқув мотивларининг ижобийлигини кўрсатиш мумкин.

Абу Райҳон Берунийнинг таъкидлашича, билим олиш инсоният яратган билимларни эгаллаш учун ўқувчида интилиш қизиқиш бўлиши керак. Илм олишнинг муҳим йўлларида бири ки ўзини ҳаммага дўст тутиши ва яхшилиқ қила билиш даражасига етказишдан бошланади. Муаллиф илм олиш учун дастлаб ахлоқий покликни талаб қилади. Шунингдек, таълим билан тарбиянинг бутунлигини кўрсатади, фақат шу бирликка амал қил шогирдларгина камолат сари бора олади, деб ишонтиради [70, 99-б].

Абу Райҳон Беруний илм олишда такрорлашга алоҳида у қўяди, шу билан бирга билим бериш турли йўллар билан, энг муҳим ўқувчини толиқтирмасдан, чарчатмасдан турли воситалар би

ўқувчи хотирасини кучайтириш, тафаккурини бойитиш ва билиминини чуқурлаштириш бориш орқали амалга оширилиши зарурлигини уқтиради. У ҳақиқий мақсадга эришиши учун йўлни тўсиб турган ҳамма ноаниқликлар ва шубҳаларни бартараф қилиш, бунда жуда эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилиш лозимлиги, ўзлаштирилган билимлар ҳаётда тажриба қилиб олинмаса, бундан ҳеч қандай наф бўлмаслиги ҳақида гапирди [70, 96-б.].

Ўқувчиларда билим олиш ва инсоният яратган билимларни эгаллаш учун қизиқишлар шакллантирувчи ва ривожлантирувчи мотивлар ўқувчилар томонидан қабул қилинишида уларнинг асосланганлиги ва таъсирчанлиги муҳим аҳамият касб этади. Ишончли ахборотлар ёрдамида фаолиятга ундаш ва мазкур фаолиятнинг аҳамиятини асослаш орқали ўқувчиларга таъсир кўрсатиш мотивлаштиришни ифодалайди.

Адабиётларда мотивлаштириш кенг маънода инсон ҳаётининг (унинг хулқ-атвори, фаолиятининг) мураккаб, кўп қиррали бошқарувчиси деб келтирилади. Ўқувчилар фаолияти турли мотивлар ёрдамида бошқарилиши мумкин. Мотивлар ёрдамида иродавий хатти-ҳаракатларни вужудга келтирувчи ва фаолиятни мувофиқлаштирувчи таъсир самарали ҳисобланиб, фаолият натижаларининг самарадорлиги мотивларнинг хусусиятига боғлиқ бўлади, бу ўз навбатида мотивлаштириш жараёнининг самарадорлигини ифодалайди.

Педагогик жараёнларда мотивлаштириш ўқувчилар фаоллигини таъминлаш ва таълим олишга бўлган қизиқишларни шакллантириш ва ривожлантиришнинг кўп даражали ва мураккаб тизими бўлиб, эҳтиёжлар, қизиқишлар, интилишлар, эътиқод, мақсад, орзу-истак, манфаатлар, талаблар, қадриятлар, урф-одатлар ва бошқалар мазкур тизимнинг ташкил этувчилари ҳисобланади.

Демак, мотивлаштириш маълум бир эҳтиёжлардан келиб чиқиб, ўқувчилар фаолиятини психологик таъсир этиш йўллари билан мақсадга мувофиқ йўналтиришдир. Мотивлаштириш жараёнида ўқувчи эҳтиёжлари ёки ўқувчиларнинг умумий манфаатларини ифодаловчи эҳтиёжларни инобатга олиш зарур, чунки мотивлаштириш эҳтиёжларнинг қондирилиши асосида амалга оширилади.

Мотивлаштириш жараёнида ўқувчилар эҳтиёжлари ёки уларнинг умумий манфаатларини ифодаловчи эҳтиёжларни инобатга олиш зарур, чунки мотивлаштириш эҳтиёжларнинг қондирилиши асосида амалга оширилади. Демак, эҳтиёжлар ўқувчиларда таълим олишга бўлган қизиқишларни шакллантириш ва ривожлантиришга хизмат қилувчи фаолиятга, яъни ўқиш, ўрганиш ва билим олишга йўналтирувчи мотивлар бўлиб, ўқувчиларда таълим олишга бўлган қизиқишларни шакллантириш ва ривожлантиришга хизмат қилиши билан бир қаторда, уларни жисмоний ёки ақлий меҳнатга, шунингдек, дам олиш, билим олиш, ҳунар ўрганиш, умуман олганда яшаш учун курашишга қорлайди.

Инсон эҳтиёжлари турли хил бўлиб, уларнинг психологик хусусиятларига, яъни одати, диди ва кайфияти, ёши ва соғлиги,

жинси, оялавий аҳволи, меҳнат қилиш ва яшаш шароитларига ҳам боғлиқ бўлади. Масалан, таълим муассасасидаги кекса ёшли педагог билан янги оила қурган ёки уйланмаган педагогнинг, ўқитувчи билан ўқувчининг, раҳбар билан ходимнинг эҳтиёжлари бир-биридан тубдан фарқ қилади.

Ихтиёрий инсоннинг эҳтиёжлари ўзгарувчан бўлиб, яшаш ва меҳнат қилиш шароитлари ўзгариб, ривожланиб борган сари эҳтиёжлар ҳам ортиб боради. Масалан, эҳтиёжларнинг ортиб боришини эндигина бир хонали уйга эга бўлган кишида маълум вақт давомида замонавий таъмирлаш ёки кўп хонали уйга эга бўлиш эҳтиёжи, бир қаватли ҳовли-жойга эга бўлган кишида, икки қаватли қилиб қуриш мақсадининг вужудга келишида ва бошқа ҳолатларда кўришимиз мумкин.

Инсон ўсиб-улғайиб, ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар ривожланиб, тараққий этиб борар экан, барча эҳтиёжлар ҳам уларга узвий боғлиқ ҳолда ортиб бораверади.

Инсон ҳаётида мавжуд бўлган хилма-хил эҳтиёжларни қондириш учун турли хил фаолиятларни ташкил этиш ва мазкур фаолиятни мувофиқлаштириш учун бошқарув фаолиятини амалга ошириш ва унда мотивлаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Мотивлаштириш жараёни мавжуд эҳтиёжларга қониқиш ҳосил қилиш учун, яъни эҳтиёжларнинг қондирилиши учун мақсадни белгилаш ва унга эришиш учун ҳаракат қилишдан бошланади. Мазкур жараёнда эҳтиёжнинг қондирилиш даражаси иштирокчиларнинг муайян фаолиятининг ҳолатини белгилайди.

Педагогик жараёнларда мотивлаштириш ўқитувчилар ва ўқувчиларнинг ҳамкорликдаги фаолиятини, яъни таълим-тарбия жараёнини илмий асосда ташкил этиш ҳамда юқори натижаларга эришиш жараёнида уларнинг қобилиятларини ривожлантиришга ундашни билдиради.

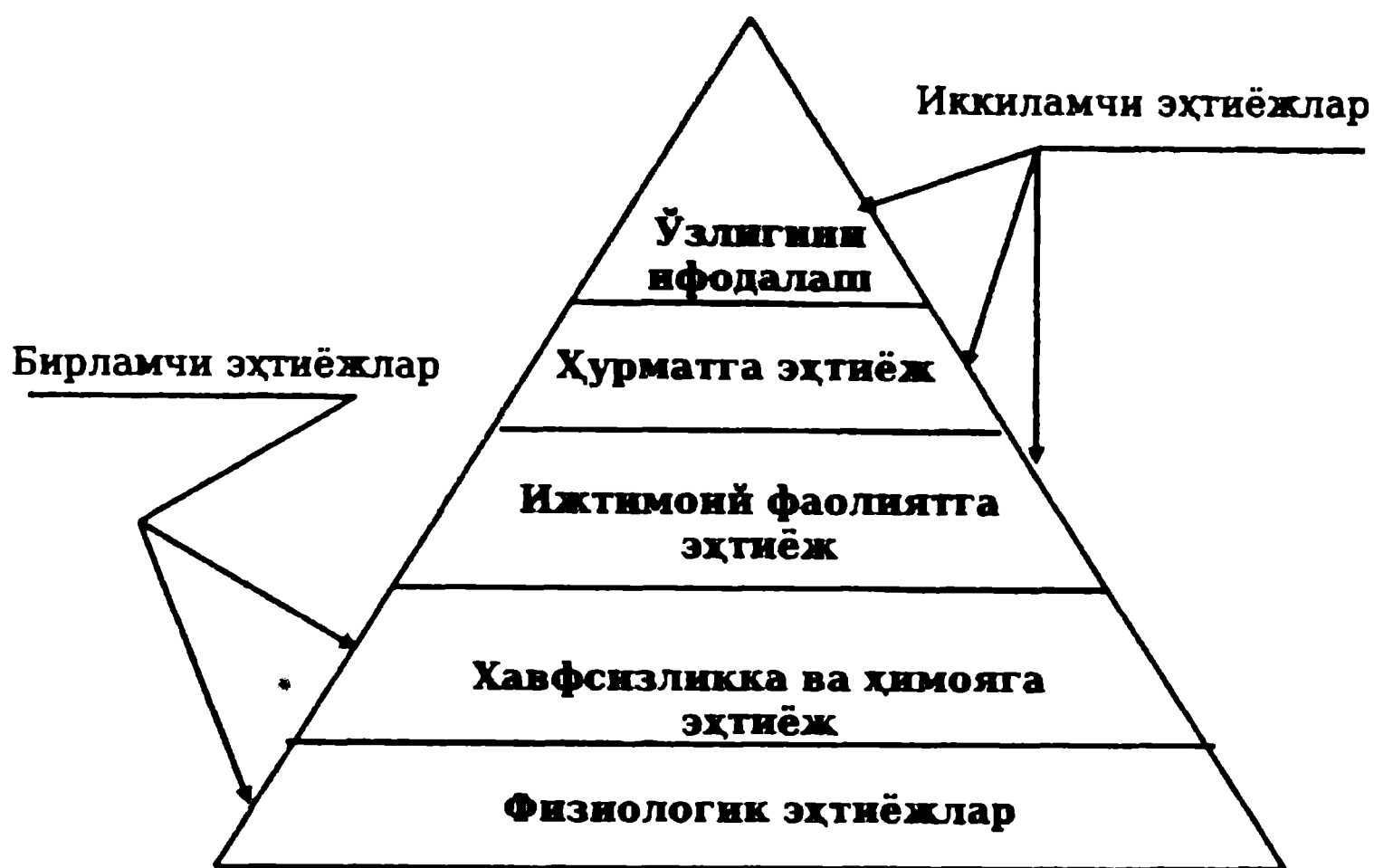
Мотивлаштиришнинг руҳий ва ташкилий⁸ иқтисодий йўналишдаги турли назарияларини икки гуруҳга бўлиш мумкин:

1. Мотивлаштиришнинг мазмунли назарияси, у кишиларни бошқача эмас, айнан шундай ишлашга мажбур қиладиган шахснинг ички руҳий фаолиятининг идентификациясига асосланади (бу А.Маслоу ва Ф.Герцберг ва бошқалар термини).

2. Мотивлаштиришнинг процессуал назарияси - жуда ҳам замонавий услублардан бири бўлиб, кишилар ўзини билиши ва тарбия маъносида ўзларини қандай тутишларига асосланади (бу Портер-Лоуларнинг кутиш назарияси, одиллик назарияси ва мотивлаштириш моделларидир). Санаб ўтилган назариялар баъзи масалаларда бир-биридан фарқ қилсада, улар бир-бирини инкор этмайди [31, 122-б.].

Маслоу назарияси бўйича барча эҳтиёжларни қатъий иерархия структураси бўйича жойлаштириш мумкин. У қуйи даражадаги эҳтиёжларни қондиришни талаб қилади, ўз навбатида инсон хулқига таъсир кўрсатади, юқори даражадаги эҳтиёжлар эса аста-секин таъсир кўрсатади.

Америкалик психолог А. Маслоу инсон ҳаётидаги мавжуд эҳтиёжлардан бешта асосийларини ажратиб кўрсатади (3-расм).

3- расм. Маслоу назарияси бўйича мотивлаштириш боқичлари.

Бирламчи эҳтиёжлар - бу инсоннинг ҳаётини фаолиятини таъминлаш учун зарур бўлган эҳтиёжлар. А.Маслоунинг фикрича, инсон, энг аввало ана шу эҳтиёжларини қондириш учун ишлайди. Бирламчи эҳтиёжлар ҳисобланган озиқ-овқатга, кийим-кечакка, уй-жойга, уйқуга бўлган эҳтиёж қондирилса, бошқа даражадаги эҳтиёжлар ҳам аста-секин аҳамият касб этиб боради.

Юқорида айтганимиздек, бирламчи эҳтиёжлар қондирилгач, бошқа заруриятлар кишиларни юқори даражадаги эҳтиёжларга қараб ҳаракат қилишга мажбур қилади. Лекин, инсоннинг барча эҳтиёжларини ҳеч қачон тўла-тўқис қондириш имконияти бўлмайди. Шу сабабли эҳтиёжларга асосланган мотивлаштириш жараёни мавжуддир.

Мак Клеелланд назариясида асосий эътибор юқори даражадаги эҳтиёжларга қаратилади, уларга ҳокимият, муваффақият, мансублик киради. Ҳокимият эҳтиёжи - бошқа одамларга таъсир кўрсатишга хоҳиш, бу албатта ҳокимиятга интилиш эмас, балки ўз таъсирини кўрсатиш эҳтиёжи. Муваффақиятга бўлган эҳтиёж маълум бир вазифани муваффақият билан бажариш орқали амалга оширилади.

Мансублик эҳтиёжи Маслоу назариясига ўхшаш бўлиб бирга ишлайдиган ходимлар, танишлар ҳузурида бўлиши, дўстона муносабатлар ўрнатишдан манфаатдорликни ифодалайди [31, 123-б.].

Фредерик Герцбергнинг мотивлаштириш назарияси боисий тозаланиш (мотивационная гигиена) деб юритилиб, унинг асосида қониқиш келтирувчи меҳнат руҳий соғлом бўлишга ҳам ҳамкорлик кўрсатади деган фикр ётади.

Агар иш жойи ифлос, қоронғи, кўримсиз бўлса бу меҳнатга интилишни камайтиради. Агар иш жойи тоза, эргонометрик нуқтаи назардан бенуқсон бўлса, меҳнатга аниқ ифодаланган мотивлар пайдо бўлади. Герцберг бу омилларни "гигиеник" омилларга оид деб ҳисоблайди [66, 497-б.].

Мотивлаштиришда америкалик психолог В.Врум томонидан 1964 йилда ишлаб чиқилган кутиш назарияси ҳам муҳим аҳамият касб этиб, меҳнатнинг натижасини кутиш, яъни меҳнат харажатлари билан олинган натижа ўртасидаги фарқни, фойдани кутиш, натижа билан рағбатлантириш ўртасидаги фарқни кутиш, бу ерда рағбатлантириш меҳнат натижасидан қониқиш ёки қониқмасликни билдиради. Яъни, кутилган натижага эришиш мотивлаштиришнинг ҳолатини белгилайди, раҳбарлар томонидан меҳнати натижаларига кўра ходимларнинг ўз вақтида рағбатлантирилиб бориши мотивлаштиришни кучайтиради ва ҳ. к.

Умуман олганда таълим муассасаларида ташкил этиладиган педагогик жараёнларда мотивлаштириш субъектларнинг (ўқитувчилар, ўқувчилар) мазкур жараёнларда кенг миқёсда иштирок этишига асосланган бўлиб, уни қўллаш орқали соғлом ижтимоий-руҳий муҳит яратилади. Бунда ижтимоий-психологик методлар меҳнат фаоллигини оширишга қаратилган бўлиб, у субъектларнинг маънавий ва ижтимоий ҳулқига таъсир этиш орқали амалга оширилади.

Психологик адабиётларда мотивлаштириш кенг маънода инсон ҳаётининг (унинг ҳулқ-атвори, фаолиятининг) мураккаб, кўп қиррали бошқарувчиси деб келтирилади. Ўқувчилар фаолияти турли мотивлар ёрдамида бошқарилиши мумкин. Мотивлар ёрдамида иродавий ҳатти-ҳаракатларни вужудга келтирувчи ва фаолиятни мувофиқлаштирувчи таъсир самарали ҳисобланиб, фаолият натижаларининг самарадорлиги мотивларнинг хусусиятига боғлиқ бўлади, бу ўз навбатида мотивлаштириш жараёнининг самарадорлигини ифодалайди.

Юқорида келтирилган маълумотларга асосланиб айтиш мумкинки, мотивлаштириш бу маълум бир эҳтиёжлардан келиб чиқиб, ўқувчи фаолиятини психологик таъсир этиш йўллари билан мақсадга мувофиқ йўналтиришдир. Мотивлаштириш жараёнида педагогик жараён субъектлари эҳтиёжлари ёки уларнинг умумий манфаатларини ифодаловчи эҳтиёжларни инобатга олиш зарур ҳисобланади, чунки мотивлаштириш эҳтиёжларнинг қондирилиши асосида амалга оширилади.

Педагогик жараёнларда мотивлаштириш ижтимоий амалиёт ва таълим эҳтиёжларидан келиб чиқиб, субъектларнинг қизиқишларини, эгаллаётган билим, кўникма ва малакаларини таҳлил қилиш орқали уларнинг фаоллигини ривожлантиришга йўналтирилган бўлиши зарур.

Мавжуд эҳтиёжларни ўрганиш асосида ўқувчилар фаоллигини таъминлашга ва ривожлантиришга, яъни ўқиш, ўрганиш ва билим олишга йўналтирувчи мотивларни шакллантириш педагогик жараёнларда субъектлар фаоллигини таъминлаш ва ривожлантиришга хизмат қилиши билан бир қаторда, уларни жисмоний ёки ақлий меҳнатга, шунингдек, дам олиш, билим олиш, ҳунар ўрганиш, умуман олганда яшаш учун курашишга чорлайди.

Педагогик жараёнларда мотивлаштириш жараёни мавжуд эҳтиёжларга қониқиш ҳосил қилиш учун, яъни эҳтиёжларнинг қондирилиши учун мақсадни белгилаш ва унга эришиш учун ҳаракат қилишдан бошланади. Мазкур жараёнда эҳтиёжнинг қондирилиш даражаси ўқувчининг муайян фаолиятининг ҳолатини белгилайди.

Таълим муассасаларида педагогик жараёнларни илмий асосда ташкил этиш ва мувофиқлаштириш асосида мазкур жараёнда субъектлар фаоллигини таъминлаш ва ривожлантириш жараёнларининг самарадорлигини таъминлаш ўқувчиларда ўқув мотивларини шакллантириш, яъни мотивлаштиришга боғлиқ бўлиб, мотивлаштиришнинг самарадорлиги педагогик жараёнларнинг натижавийлигини ифодалайди.

Педагогик жараёнларни ташкил этишда алоҳида эътибор қаратилиши зарур бўлган омиллардан бири мотивлаштиришнинг самарадорлиги педагогик жараёнларнинг натижавийлигини ифодалаши бўлиб, натижавийлик педагогик жараёнларда субъектларнинг фаоллиги, интеллектуал қобилиятларининг ривожланиш даражаси, дунёқарашининг ривожланиши, билими, кўникма ва малакалари даражасининг ўсишини белгилайди.

Натижавийлик ўқитувчи ва ўқувчи фаолияти самарадорлигини ифодалаб, белгиланган мақсадга эришиш йўналишидаги хатти-ҳаракатлар билан қўлга киритилган натижалар ўртасидаги муносабатларни ифодалайди, яъни натижавийлик мотивлаштириш самарадорлигининг кўрсаткичи сифатида хизмат қилади.

Мотивлаштиришнинг самарадорлиги педагогик жараёнларда эришиш мумкин бўлган натижалар билан эришилган натижа ўртасидаги муносабатларни ифодалаши, педагогик жараёнларда натижавийликни таъминлаш учун қуйидаги шартларнинг бажарилиш заруриятини белгилайди:

- ўқувчиларнинг бошланғич тушунчаларига илмий ёндашиш;
- педагогик жараёнларда мотивларнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш;
- ўқувчиларда илм олишга бўлган ижобий мотивларни шакллантириш;
- педагогик жараёнларда субъектлар фаоллигини таъминлаш учун қулай вазиятларни вужудга келтирувчи ижодий муҳитни ташкил этиш;

педагогик жараёнлар компонентларининг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини инобатга олиш;

- педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришга инновацион тузилишга эга бўлган мураккаб педагогик тизим сифатида ёндашиш;

- педагогик жараёнларда ўқувчилар фаоллигини таъминловчи, танқидий ва таҳлилий фикрлашга ундовчи рефлексив ёндашувни жорий этиш;

педагогик жараёнларда шахсга йўналтирилган таъсирнинг ўзига хос хусусиятларини ҳамда ўқувчиларнинг рефлексив фаолиятининг аҳамиятини инobatта олиш.

Таълим муассасаларида педагогик жараёнларни ташкил этишда алоҳида эътибор қаратилиши зарур бўлган омиллардан бири педагогик жараёнлар самарадорлигининг мотивлаштиришга боғлиқлигидир.

Мотивлаштириш педагогик жараёнларда субъектлар фаолиятини мувофиқлаштириш, уларнинг фаоллигини таъминлаш ва ривожлантириш учун зарур. Бунда педагогик жараёнлар самарадорлигини таъминлаш учун мотивларнинг ўзига хос хусусиятларини, мавжуд эҳтиёжларни, ўқувчиларнинг бошланғич тушунчалари ва тасаввури, дунёқараши ва қизиқишларини, педагогик жараёнларда шахсга йўналтирилган таъсирнинг ўзига хос хусусиятларини, рефлексив ва тизимли ёндашувларнинг ҳамда инновацион фаолиятнинг заруриятини мотивлаштириш жараёни самарадорлигига таъсир этувчи омиллар сифатида инobatта олиниши зарур.

2.3. Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришнинг функция ва методлари

Таълим муассасаларида педагогик жараёнларни илмий асосларда ташкил этиш ва самарадорлигини таъминлашда уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлиги яхлит педагогик тизимни ташкил этишини инobatта олиш, мазкур жараён субъектларининг қизиқишларини ривожлантириш ҳамда кўзланган натижаларга эришишда инновацион жараёнларни олдиндан лойиҳалаштириш бошқарувнинг қатор функция ва методларидан фойдаланишни назарда тутати.

Педагогик жараёнларнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан мазкур жараёнга татбиқ этилаётган инновацияларнинг мазмун-моҳияти, аҳамияти ва ўзига хос хусусиятларига боғлиқ бўлади. Инновацияларнинг ўзига хос хусусиятлари сифатида: диалектиклик, даврийлик, асосланганлик даражаси, ихтилофлилик, аҳамиятлилик, таваккалчилик, раҳбарлик услубларини тавсифлаш қобилияти, вазиятга алоқадорлик, таркибий тузилишга эгаллиги (структуравийлик), инновацион ҳаракатлар стратегиясини шакллантириш имконияти, бошқарувчанлик, ижтимоий мўлжалланганлик, субъектларнинг қизиқиши йўналишида табақалаштириш қобилияти, инновацияларни субъект томонидан ўзига хос қабул қилинишини келтириш мумкин.

Педагогик жараёнларни самарали ташкил этиш ва бошқаришда унинг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини инobatта олиш зарур:

- педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш жараёни ўзига хос интегратив тизим эканлиги;

- педагогик жараёнлар компонентларининг ўзаро боғлиқлиги ва лоқадорлиги;

- педагогик жараёнлар самарадорлиги мазкур жараён субъектларининг билим, кўникма ва малакалари ва ўзлаштириш ўрсаткичлари даражасининг ўсиши, яъни таълим-тарбия жараёнининг натижавийлигини ифодалаши;

педагогик жараёнларда амалиётга татбиқ этилаётган, яъни самарадорлиги текширилаётган янгилик ва инновациялар ўзига хос хусусиятларга эга эканлиги;

- педагогик жараёнларнинг самарадорлиги субъектларнинг ҳтиёжлари ва манфаатларига ҳамда шахсий қизиқишларига боғлиқлиги;

- педагогик жараёнларда ижодий муҳитни яратиш мотивлаштириш заруриятини белгилаши;

- коммуникацион жараёнларда педагогик жараёнлар субъектларининг фаоллиги ҳамда ахборотларнинг янги ва ишончли ўлиши зарурияти;

педагогик жараёнларда ҳар бир субъект ўз ижодий имкониятларидан фойдалана олиши учун шарт-шароитлар ратишнинг мажбурийлиги;

- педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш мазмун-моҳиятига кўра маълум бир мақсадга эришишга йўналтирилган, ўзига хос хусусиятларга эга бўлган бошқарув функциялари ва методларидан фойдаланишни назарда тутиши.

Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда инобатга олиниши зарур бўлган инновацияларнинг ўзига хос хусусиятлари, субъектларнинг индивидуал психологик хусусиятлари, ташкил тиладиган педагогик жараёнларнинг ўзига хос хусусиятлари мазкур жараёнда ижодий муҳитни шакллантириш заруриятини белгилайди.

Педагогик жараёнларда ижодий муҳитни шакллантириш субъектларнинг эркин иштирок этиши, мустақил ва эркин фикрлаши, эркин фикр ва ташаббусларини намоён қилиши учун зарурий шарт-шароитларни яратилишини назарда тутати ва бу ўз навбатида, бошқарувнинг ижтимоий-психологик методларидан фойдаланиш заруриятини белгилайди.

Педагогик жараёнларни илмий асосда ташкил этиш, қўйилган мақсадларга эришиш ва самарадорликни таъминлашда субъектлар фаоллигини таъминлаш, уларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш, назорат қилиш ва объектив баҳолаш асосида инновацион фаолиятни ташкил этиш ва унинг натижавийлигини таъминлаш, педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш функциялари ва ўлланадиган методларнинг ўзига хос жиҳатларини инобатга олиш зарур.

Педагогик жараёнларни ташкил этиш ҳамда бошқариш бир мақсадга йўналтирилган фаолият бўлиб, биринчиси иккинчисини ўлдирувчиси, яъни ташкил этиш бошқаришга асос сифатида хизмат қилади. Бошқарув назариясида ташкил этиш бошқарувнинг асосий функцияларидан бири ҳисобланади.

Бошқарув назарияси асосчиларидан бири Анри Файоль Х асрнинг бошларида бошқарувнинг асосий функциялари сифатида:

- режалаштириш;
- ташкил этиш;
- фармойиш бериш;
- мувофиқлаштириш;
- назорат функцияларини ажратиб кўрсатган.

Анри Файоль бошқаришни келажакни кўрувчи, фаолиятни ташкиллаштирувчи, ташкилотни идора қилувчи, фаолият турларини мувофиқлаштирувчи, қарор ва буйруқларнинг бажарилишини назорат қилувчи кучли қурол деб атайдди.

Мазкур фикрга эътибор қаратадиган бўлсак, ташкил этиш ҳам бошқарув функцияси сифатида, ҳам бошқарув воситаси сифатида таърифланаётганлигини кўрамиз, шунингдек, менежмент назариясида режалаштириш, ташкил этиш, мотивлаштириш ва назорат функцияларини ажратилиши ва уларни биринчи даражали деб ҳисоблаш қабул қилинганлиги ҳам юқорида келтирган фикримизни тасдиқлайди.

Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда профессор-ўқитувчилар томонидан бажариладиган ишларнинг мазмун-моҳияти ва йўналишига кўра бошқарувнинг режалаштириш ва ташкил этиш функциялари қуйидаги жараёнларда амалга оширилади:

- педагогик жараёнларни режалаштириш;
- субъектлар учун зарурий шарт-шароитларни яратиш ва уларнинг имкониятларини инобатга олган ҳолда вазифалар тақсимлаш;

субъектлар фаолиятини назорат қилиш, таҳлил қилиш ва объектив баҳолаш асосида рағбатлантириш.

Шунингдек, профессор-ўқитувчилар томонидан ўқувчилар ўртасидаги муносабатларни мувофиқлаштириш, уларнинг манфаатлари ва эҳтиёжларини инобатга олган ҳолда фаоллигини таъминлаш ва таълим олишга қизиқишини шакллантиришда мотивлаштириш функцияси амалга оширилади.

Педагогик жараёнларда кўзланган натижаларга эришиш учун белгиланган мақсад ва мавжуд имкониятларни ўқувчилар манфаати ва эҳтиёжлари билан уйғунлаштириш ҳамда уларнинг фаолиятини вазиятларга мослаштириб боришда мувофиқлаштириш функцияси амалга оширилади.

Кўзланган натижаларга эришишда ўқувчиларнинг бошланғич тушунчалари даражаси, қобилиятлари, шахсий хислатлари, қизиқишлари, шунингдек, педагогик жараёнларни вазиятларга кўра мувофиқлаштиришнинг мураккаб томонларини ўрганиш ва шулар асосида мазкур жараённи такомиллаштириш, самарадорлигини оширишга ёрдам берадиган омилларни аниқлаш жараёнида назорат функцияси профессор-ўқитувчилар томонидан амалга оширилади.

Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда амалга ошириладиган функцияларни шартли равишда профессионал ва ижтимоий-психологик функцияларга ажратиш мумкин.

Педагогик жараёнларнинг субъектлари томонидан ўз функционал вазифаларини (ўқитиш ва ўқиш) бажариши жараёнида профессионал функциялар амалга оширилади ва мазкур жараёнда педагогик жараён субъектлари ҳисобланган профессор-ўқитувчилар билан ўқувчилар ҳамда ўқувчиларнинг ўзлари ўзаро маълум бир белгиланган муносабатда бўладилар, бу муносабатлар тарбиявий муносабатларнинг инсон-инсон муносабатлари шакли бўлиб, бунда ижтимоий-психологик функция амалга оширилади.

Мазкур функцияни амалга ошириш жараёнида ахборотлар билан ишлаш ўзига хос аҳамият касб этади. Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда ахборотлар билан ишлаш турли маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш ва узатишдан иборат бўлиб, субъектлар фаолиятини мувофиқлаштириш жараёнида қўлланилади. Мазкур функция субъектлар ўртасидаги ахборотларнинг алмашувини таъминлаш вазифасини бажаради.

Педагогик жараёнлар самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омиллардан бири ахборотлар тизими бўлиб, у педагогик аҳамиятга эга бўлган маълумотларни, педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш йўналишидаги барча меъёрий ҳужжатларни, иқтисодий-ижтимоий, илмий-техникавий, ҳуқуқий ва ташкилий янгиликлардан иборат ахборотлар оқимини, шунингдек, замонавий ахборот технологиялари, компьютерлаштириш ва компьютерлар тармоқлари негизида таълим жараёнини ахборот билан таъминлашни ўз ичига олади. Бунда ахборотларнинг янгилиги ва ишончлилиги муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларни ўрганиш ва ишончлилигини аниқлаш жараёнида ахборот-таҳлил функцияси амалга оширилади.

Ушбу функциянинг асосий вазифаси педагогик жараёнлар ва унинг субъектлари ҳисобланган ўқувчилар тўғрисида ахборотлар тўплаш ва уларни мунтазам ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида объектив баҳолашдан иборат бўлиб, мазкур ахборотларнинг янгилиги ва ишончлилиги ўзига хос аҳамият касб этади. Чунки тўпланган ахборотлар мавжуд шарт-шароитларни, ўзаро муносабатларни ва таълимий муҳитнинг ҳолатини ҳамда ўқувчиларнинг қизиқиши, мойиллиги, индивидуал психологик хусусиятлари, қобилиятлари ва имкониятларини ифодалайди ҳамда ўз навбатида, педагогик жараёнларнинг самарадорлигини таъминлашга хизмат қилади.

Ахборот-таҳлил функциясини самарали амалга ошириш, педагогик жараёнларнинг самарадорлигини таъминлаш учун зарурий ахборотларни тўплаш ва уларнинг аҳамиятини, янгилиги ва ишончлилигини ўрганиш ҳамда таҳлил қилиш асосида объектив баҳолаш каби вазифаларни амалга ошириш усуллари ва йўллари мажмуидан иборат бўлган, педагогик жараёнларга самарали, мақсадга мувофиқ таъсир кўрсатувчи, бошқарув функцияларини амалга ошириш механизми ҳисобланадиган бошқарув методларидан бири ахборот тўплаш методидан оқилона фойдаланиш заруриятини белгилайди.

Педагогик жараёнларни илмий асосда ташкил этиш, мазкур жараён иштирокчилари учун зарурий ва етарли шарт-шароитлар яратиб бериш билан бир қаторда, ўқувчилар фаолиятини

такомиллаштириш асосида самарадорликка эришиш учун ҳар бى ўқувчи ҳақида ишончли ва асосли ахборотларни тўплаш ҳамд педагогик жараёнларда вужудга келаётган вазиятларни таҳли қилиш зарур.

Ахборотлар тўплашда педагогик жараёнларни ташкил этиш б бошқариш бўйича амалдаги меъёрий ҳужжатларни ва илғо педагогик тажрибаларни ўрганиш, сўровномалар ўткази усулларидан, тўпланган ахборотларнинг ишончлилиги ва аҳамиятин аниқлашда таҳлилий баҳолаш, умумлаштириш ва тизимлаштири статистик ва математик таҳлил ва бошқа усуллардан фойдалани ўзига хос аҳамиятга эга.

Мазкур усуллардан фойдаланиш асосида тўпланга маълумотлар йиллик, ярим йиллик, чораклик, ойлик, ҳафталик в кунлик натижалар бўйича статистик ва математик таҳлиллар асосид солиштирилади, замонавий талаблардан келиб чиққан ҳолд вазиятларга кўра олинган натижалар таққосланади ва педагог жараёнинг самарадорлигини таъминлаш ва ривожлантири йўналишида бажарилиши зарур бўлган вазифалар белгиланади, бу ў навбатида ахборотлар тўплаш методларидан фойдаланишнинг ўзи хос аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади.

Педагогик жараёнларнинг самарадорлигига таъсир кўрсатувч омиллардан яна бири мотивлаштириш бўлиб, самарадорликк эришишда педагогик жараёнларнинг мақсадини, мақсадга эриши йўналишида белгиланган вазифаларнинг мазмун-моҳиятини ўрганиладиган тушунчаларнинг зарурияти, аҳамияти ва мазму моҳиятини ўқувчиларнинг бошланғич тушунчаларига боғлиқ ҳолд тушунтириш, ўрганиладиган тушунчаларга нисбатан ўқувчил қизиқишини ривожлантириш асосида вазиятларга кўра уларнин фаоллигини таъминлаш ва ўзаро муносабатларни мувофиқлаштири бориш жараёнида профессор-ўқитувчилар томонидан бошқарувнин мақсадли-мотивлаштириш функцияси амалга оширилади.

Педагогик жараёнларнинг ҳолатини, вазиятларга кўр ўқувчиларнинг фаоллиги ва улар ўртасидаги ўзаро муносабатларни уларнинг таълим олишга бўлган мойиллиги, қизиқиши в имкониятлари, бошланғич тушунчаларини аниқлаш ҳамда уларнин фаоллигини таъминлаш учун зарурий шарт-шароитларни яратиш барча субъектлар учун қулай бўлган ўзаро таъсир жараёнини инновацион таълимий муҳитни вужудга келтириш йўналишларид вазифалар белгиланишида ўқитувчилар томонидан олдиндан кўриш режалаштириш функцияси амалга оширилади.

Олдиндан кўриш-режалаштириш функцияси мақсадли мотивлаштириш функцияси учун бошланғич асос сифатида хизма қилишини инobatга олиб айтиш мумкинки, мазкур функциялар турл йўналишлардаги вазифаларни амалга оширилиши учун хизмат қилса да уларнинг мақсади ва йўналишлари бир, яъни педагог жараёнларнинг самарадорлигини таъминлашда субъектлар учун зарурий ва етарли шарт шароитларни яратиб беришдан иборат бўлиб бу функциялар ижтимоий-психологик методлар асосида амалга оширилади.

Ижтимоий-психологик методлар педагогик жараён субъектлари ўртасида шундай муносабатларни вужудга келтиришни назарда тутадик, бунда ўқувчиларнинг бемалол, эркин ҳаракат қилиши, ўзини-ўзи намоён қилиши, турли вазиятларда эркин иштирок этиши, мустақил фикр билдириши учун шарт-шароитлар вужудга келади ҳамда ижодий муҳит шаклланади.

Педагогик жараёнларнинг самарадорлигини таъминлаш йўналишида ўқувчиларнинг шахсий имкониятлари ва қобилиятларини тўла намоён этишлари учун шарт-шароитлар яратиш, уларнинг мустақил бажарган ишлари ва фаолликлари учун рағбатлантириш ва ҳар бир ўқувчининг фаолияти натижаларини объектив баҳолаш асосида улар учун муҳим ижтимоий-психологик муҳитни вужудга келтириш йўналишида бажариладиган вазифалар профессор-ўқитувчилар томонидан ташкилий-ижрочилик функциясини амалга оширилишини ифодалайди.

Педагогик жараёнлар самарадорлигини таъминлашда турли хил усуллар ва методлардан фойдаланиш асосида ўқувчиларнинг фаолиятини мунтазам назорат қилиб бориш ва унинг натижаларини таҳлил қилиш, йўл қўйилаётган камчиликлар ва хатоликларни сабабларини аниқлаш, мавжуд муаммоларни ўз вақтида бартараф этиш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, мазкур вазифаларни бажарилиши жараёнида профессор-ўқитувчилар томонидан назорат-ташхис функцияси амалга оширилади.

Педагогик жараёнларда турли ноқулай вазиятлар ҳам вужудга келиши мумкин, бундай вазиятларда назорат-ташхис функцияси йўл қўйилаётган хатоларни сабабини ўз вақтида аниқлаш ва уларни тузатиш усулларини белгилаш имкониятларини яратади. Шунинг учун педагогик жараёнларнинг барча босқичлари учун назорат-ташхис функциясини амалга ошириш зарур ҳисобланади.

Педагогик жараёнларнинг самарадорлигини таъминлаш учун педагогик жараёнлар ҳолатини зарурий, белгиланган даражада ушлаб туриш, уни янги сифат даражасига кўтариш ва мазкур жараёнда йўл қўйилаётган хатоликларни тузатиш ҳамда ўқувчиларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш ва тартибга солиш асосида уларнинг фаоллигини таъминлаш йўналишидаги вазифаларни бажарилиши жараёнида профессор-ўқитувчилар томонидан тартибга солиш-мувофиқлаштириш функцияси амалга оширилади.

Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш йўналишида ташкил этиладиган фаолиятнинг мазмун-моҳияти юқорида келтирилган функцияларни амалга оширишда ўз ифодасини топади, шунингдек, мазкур функцияларни амалга оширишда қўлланиладиган бошқарув методлари педагогик жараёнларда ўқувчилар фаолиятини ташкил этиш ва мувофиқлаштиришда қўлланиладиган таъсир этиш йўллари ва усулларининг мажмуни, бошқарув функцияларини амалга ошириш механизминини ифодалайди.

III БОБ. ПЕДАГОГИК ЖАРАЁНЛАРНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

3.1. Педагогик жараёнлар самарадорлиги

Таълим муассасаларида таълим-тарбия жараёнларини илмий асосда ташкил этишга ҳамда мазкур жараён субъектларининг эҳтиёжлари ва манфаатларининг уйғунлиги асосида белгиланган мақсадларга эришишга қаратилган ҳамкорликдаги ташкил этиладиган фаолият жараёни ҳисобланган педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш мавжуд имкониятлардан (вужудга келувчи турли вазиятлар, субъектларнинг бошланғич тушунчалари, эҳтиёжи, қизиқиши, имкониятлари, илмий-методик таъминот ва ҳ.к.) оқилона фойдаланишга йўналтирилган фаолиятдир.

Педагогик жараён ташкилотчилари ҳисобланган раҳбарлар ва ўқитувчилар белгиланган мақсадларга эришишда ўқувчиларнинг бошланғич тушунчалари, қизиқиши, эҳтиёжи ва қобилиятларини, шахсий хислатларини, шунингдек педагогик жараённи илмий асосда ташкил этишнинг мураккаб томонларини фаол ўрганишлари ва шулар асосида педагогик жараённи такомиллаштириш, самарадорлигини оширишга ёрдам берадиган турли тадбирларни ишлаб чиқишлари зарур.

Педагогик жараёнларда ўқувчиларнинг фаоллигини таъминлаш ва такомиллаштириш ва ўқув жараёнини ривожлантиришнинг энг асосий шартларидан бири ўқитувчиларнинг фаолиятини илмий асосда ташкил этилишидир.

Ўқитувчилар фаолиятининг илмийлиги янгиликларини излаш, ўрганиш ва уларга асосланиш ҳамда илмий асосланган маълумотлардан фойдаланиш, педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришнинг педагогик, психологик ва ижтимоий-иқтисодий асосларини ўзлаштириш, шулар қатори педагогик жараёнларга инновацион ёндашув технологияларини жорий этиш каби вазифаларни белгилайди.

Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришни илмий асосда ташкил этишда қуйида келтирилган муаммоларни инобатга олиш ва уларнинг ижобий ечимларини топиш ўқитувчилар фаолиятида самарадорликка эришишнинг асосий кўрсаткичларидан бири сифатида хизмат қилади:

педагогик жараёнга ва субъектларнинг фаоллигига таъсир этувчи ҳамда янгиликларни жорий этиш суръати билан уларнинг қизиқиши, эҳтиёжи ва бошланғич тушунчалари, имкониятлари ҳамда ўзлаштирилиши зарур бўлган тушунчаларнинг мураккаблиги ва уларни инобатга олиш зарурияти ўртасидаги номувофиқликларни вужудга келтирувчи омиллар;

республикамизнинг ижтимоий-иқтисодий ва маънавий соҳаларида қисқа вақт ичида амалга оширилаётган ҳамда ҳаётимизда жуда катта аҳамият касб этаётган ислохотлар билан таълим жараёнидаги инерцион тенденциялар ўртасидаги зиддиятлар;

- ўқитувчиларнинг касбий қобилиятлари, инновацион фаолиятни ташкил этиш ва бошқариш йўналишидаги билим, кўникма ва

малакаларини шакллантириш ва ривожлантириш даражаси билан таълим муассасаларига қўйилаётган замонавий талаблар ўртасидаги қийинчиликлар;

таълим тизимида вужудга келаётган ташаббус ҳамда қўлланилаётган ва яратилаётган янгиликларни жорий этиш сурати билан илмий-методик таъминотлар ўртасидаги номувофиқлик;

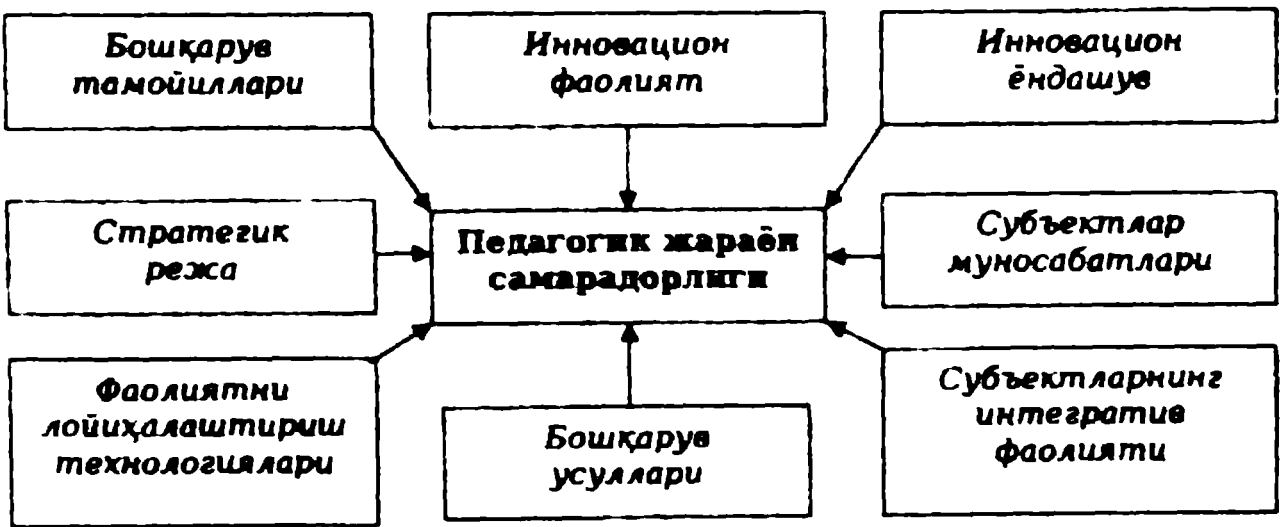
таълим муассасасининг интегратив табиатига мос ёндашувлар ва уларни шакллантириш технологияларининг мавжуд эмаслиги.

Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришнинг самарадорлиги - бу бошқарув қонуниятлари, усул ва методлари ҳамда инновацион технологияларга асосланган бошқарув фаолияти асосида ташкил этилган таълим-тарбия жараёнининг натижавийлиги ҳисобланади.

Таълим муассасаларида педагогик жараёнлар самарадорлиги ўқувчиларнинг фанлар бўйича олган билимлари, замонавий техника ва ахборотлар технологияларини ўрганиши, интеллектуал қobiliятларининг шаклланиш даражасини ҳамда ўқитувчилар ва маҳбарларнинг билими, кўникма ва малакалари, шунингдек педагогик маҳорати ва касбий қobiliятларининг ривожланиш даражаларининг ўсишини белгилайди.

Педагогик жараёнларнинг самарадорлигини таъминлаш учун ўқитувчилар белгиланган асосий мақсад йўналишида педагогик жараёнларни стратегик режалаштириш, лойиҳалаштириш, моделлаштириш, ўқувчилар фаолиятини мувофиқлаштириш ва уларнинг фаоллигини таъминлаш, вазиятларга кўра педагогик жараённи бошқариш усуллари, методлари ҳамда тамойиллари, инновацион технологияларни билиши ва улар асосида педагогик жараён субъектларининг инновацион фаолиятни ташкил этиши зарур ҳисобланади.

Педагогик жараёнларнинг самарадорлигини таъминлашда педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи қуйидаги омилларни инобатга олиш зарур (4-расм).

4-расм. Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш самарадорлигига таъсир этувчи омиллар

Шунингдек, педагогик жараёнларнинг самарадорлигини таъминлаш ва ривожлантириш учун қуйидаги шартларнинг бажарилиши зарур:

- педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш жараёнига инновацион тузилишга эга бўлган мураккаб педагогик тизим сифатида ёндашиш;

педагогик жараёнларда субъектларнинг ўзаро муносабатлари ҳамда тарбиявий муносабатларни илмий асосланган тамойиллар асосида шакллантириш;

- педагогик жараёнларда ўқувчиларнинг бошланғич тушунчалари ва ўзи ҳақидаги фикрларига илмий ёндашиш;

- ўқитувчилар томонидан ўқувчилар фаолиятининг таҳлилий йўналишини, педагогик тизимни концептуал ва дастурий бошқаришни ўзлаштирилишини амалга ошириш;

- педагогик жараёнларда инновацион ёндашувларнинг натижалари бўйича қайта алоқани йўлга қўйиш.

Педагогик жараёнлар самарадорлиги мазкур жараённинг асосини ташкил этувчи таълим-тарбия жараёнининг натижавийлиги ҳисобланади, чунки самарадорлиги текшириладиган янгиликлар ва татбиқ этиладиган инновациялар ҳамда ташкил этиладиган инновацион жараён аниқ бир мақсадга, яъни таълим-тарбия жараёни субъектларининг билим, кўникма ва малакаларини ривожлантириш, уларнинг фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган бўлади.

Педагогик жараёнлар самарадорлиги таълим-тарбия жараёни субъектларининг билим, кўникма ва малакаларининг ривожланиши, ўзлаштириш кўрсаткичлари даражасининг ўсиши билан белгиланади.

Шундай экан, таълим муассасаларида ташкил этиладиган педагогик жараёнлар самарадорлиги татбиқ этиладиган янгиликлар асосида ўқувчиларнинг олган билимлари, замонавий техника ва ахборот технологияларини ўрганиши, интеллектуал қобилиятларининг шаклланиш даражасини ҳамда профессор-ўқитувчиларнинг билими, кўникма ва малакалари, шунингдек, педагогик маҳорати ва касбий қобилиятларининг ривожланиш даражаларининг ўсишини белгилайди.

Педагогик жараёнлар самарадорлигига таъсир этувчи омиллар (5-расм), вазиятларга кўра мазкур жараённи ички ва ташқи ўзгаришларга мослаштириш, инновацион методлардан тўғри фойдаланиш, мазкур жараён компонентларининг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлик хусусиятларини, инновацияларнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш, илмий-методик таъминотини яхшилаш, таълим менежменти тамойилларини ўзлаштириш ва қўллаш, бошқарувни субъектлар фаолиятини ривожлантириш ва такомиллаштиришга йўналтириш асосида белгилашни кўрсатади.

Педагогик жараёнлар самарадорлигига таъсир этувчи омиллар вазиятларга кўра педагогик жараёнларнинг самарадорлигини таъминлаш учун қуйидаги шартларнинг бажарилиш заруриятини белгилайди:

- педагогик жараёнларни олдиндан лойиҳалаштириш ҳамда субъектлар фаолиятини режалаштириш;

- ўқувчиларнинг бошланғич тушунчалари ва тайёргарлик даражасини аниқлаш, инновацион жараёнларга уларни олдиндан тайёрлаш ва илмий-методик махсулотлар билан таъминлаш;
- педагогик жараён субъектларидан бири ҳисобланган ўқувчиларнинг қизиқиши, эҳтиёжи ва инновацияларга мойиллигини аниқлаш ва мотивлаштириш;
- педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш жараёнига инновацион тузилишга эга бўлган мураккаб педагогик тизим сифатида ёндашиш;
- педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда тизимнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, мураккаб педагогик тизимга хос хусусиятларни инобатга олиш;
- педагогик жараёнларга янгиликларни татбиқ этиш ва субъектларнинг инновацион фаолиятини ташкил этишда инновацияларнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш;
- ахборотлар тўплаш, уларни таҳлил қилиш ва объектив баҳолаш асосида ўзгарувчан вазиятларга кўра субъектлар фаолиятини мувофиқлаштириб бориш.

5-расм. Педагогик жараёнлар самарадорлигига таъсир этувчи омиллар

Шунингдек, педагогик жараёнлар самарадорлигини таъминлашда қуйидаги самарадорлик кўрсаткичларини инобатга олиш зарур:

- мақсадий самарадорлик - бу педагогик жараёнлар субъектлари салоҳияти, имкониятлари ва мавжуд имкониятларни белгиланган мақсадларга мос келиш даражасини ифодаловчи хусусиятлар;
- ижтимоий-психологик самарадорлик - бу педагогик жараёнлардаги таълимий муҳитнинг ҳолати тавсифи бўлиб, субъектларнинг эҳтиёжларини ривожланиши, уларнинг яратилган шарт-шароитлардан ва ўз фаолиятидан қониқиш ҳосил қилиш даражаси;

- таъминот самарадорлиги - эришилаётган натижаларнинг илмий-методик таъминотга боғлиқлиги;

технологик самарадорлик - субъектларнинг асосий функцияларини амалга оширилиш даражаси, шунингдек, субъектлар фаоллигини ривожлантириш самарадорлиги.

Мазкур шартларни инобатга олган ҳолда педагогик жараёнларни илмий асосда ташкил этиш, белгиланган мақсадларга эришиш ва самарадорликни таъминлашда ҳамда инновацион жараёнларни ташкил этиш ва натижавийликка эришишда субъектлар фаолиятини мувофиқлаштириш, назорат қилиш, объектив баҳолаш ва мунтазам рағбатлантириб бориш ўзига хос аҳамият касб этади.

Педагогик жараёнларнинг самарадорлигини таъминлашда таълим-тарбиявий жараёнларни мунтазам тадқиқ қилиш ҳамда қўллаб-қувватланган, маъқулланган, шунингдек, ўқитувчилар ва ўқувчилар ўртасида янги ва ишончли ахборотлар алмашинувини таъминловчи тизимни жорий этиш энг муҳим шартлардан бири ҳисобланади.

3.2. Узлуксиз малака ошириш жараёнларини ташкил этиш ва бошқариш

Замонавий шарт-шароитларда ўқувчиларни демократик жамиятда яшаш учун тайёрлаш, уларда Ватанга муҳаббат туйғусини шакллантириш ва интеллектуал қobiliятларини ривожлантириш, таълим устуворлигини таъминлаш, демократлаштириш, инсонпарварлаштириш, ижтимоийлаштириш принциплари асосида миллий йўналтирилган таълим-тарбия жараёнини ташкил этиш педагогик жараёнларни демократлаштириш ва инсонпарварлаштириш принциплари асосида, демократик раҳбарлик услубида ва янги инновацион усулларда ташкил этиш ва бошқариш ҳамда унда шахс ва социум муносабатларининг уйғунлашувини таъминлаш заруриятини белгилайди.

Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлиги, яъни уларнинг профессионаллиги, ўқувчилар фаолиятини мувофиқлаштириш ва педагогик жараён самарадорлигини таъминлашда компетентли бўлиши муҳим аҳамият касб этади.

Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, таълим муассасалари ўқитувчилари мунтазам равишда ўзининг касбий билими, кўникма ва малакасини ривожлантириб бориши, бошқарув йўналишидаги тушунчаларини кенгайтириши, фан ва техника ютуқларини, замонавий педагогик ва янги ахборотлар технологияларини ўзлаштириб бориши учун таълим муассасаларида зарурий шарт-шароитларни яратиш зарур.

Педагогик жараёнларни илмий асосларда ташкил этиш ва бошқариш йўналишидаги замонавий талаблар таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларининг ўз билимлари, кўникма ва малакаларини узлуксиз ривожлантириб боришини тақозо этади. Бу ўз навбатида, таълим муассасаларида ўқитувчиларни малакасини узлуксиз равишда ошириб боришга хизмат қилувчи педагогик жараёнларни самарали ташкил этишни назарда тутди.

Малака ошириш анъанавий равишда доимо тизим сифатида, яъни ижтимоий тажрибаларни узатиш, ўқитувчиларда янги тушунча ва

кўникмаларни шакллантириш, уларни педагогик жараёнларни ташкил этиш жараёнига тайёрлаш тизими сифатида кўриб чиқилган.

Аммо, бутунги замонавий ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларда таълим муассасалари фаолиятини қайта ташкил этиш, ўзгартириш педагогик жараёнларда таълимнинг устуворлигини таъминлаш, ижтимоийлаштириш, демократлаштириш, инсонпарварлаштириш ҳамда таълимнинг миллий йўналтирилганлигини таъминлаш принципларига асосланган бўлиб, махсус касбий тайёргарлиги бор ва юксак ахлоқий фазилатларга эга бўлган, маънавий бой ҳамда ўз фаолиятида шахслараро муносабатларни, шахс ва социум муносабатларининг уйғунлашувини таъминлай оладиган ўқитувчиларни талаб этади.

Шунинг учун, узлуксиз равишда таълим муассаси раҳбарлари ва ўқитувчилар малакасини ошириш жараёни нафақат уларни касбий билим ва кўникмаларни ўзлаштирган мутахассис сифатида тайёрлашга, балки турли ёшдаги инсонларнинг психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, уларнинг ўзини-ўзи касбий ривожлантириши учун зарурий шарт-шароитларни яратишга йўналтирилган бўлиши зарур.

Таълим муассасалари раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг малакасини ошириш - бу нафақат педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришга уларнинг тайёргарлигини ривожлантириш, балки уларнинг ўзини-ўзи ривожлантириш ва профессионал компетентлилик йўналишидаги эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган узлуксиз жараён, яъни кўшимча таълим тизимида субъектларнинг шахсий аҳамият касб этувчи ўзаро таъсир жараёни сифатида ташкил этилиши зарур.

Таълим муассасалари раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг малакасини узлуксиз равишда оширишга қаратилган жараён фаолиятнинг барча босқичларида улар ўзларининг касбий тажрибаларини англаш, таҳлил қилиш ва баҳолаш, шунингдек, ўзини-ўзи шахсий ривожлантириш эҳтиёжларини фаоллаштириш ва қўллаб-қувватлашга асосланади. Мазкур жараёнда шахснинг маънавий бойиши ҳамда ижодий салоҳиятининг ривожланиши учун имконият вужудга келади.

Таълим муассасалари раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг малакасини узлуксиз оширишга йўналтирилган педагогик жараён раҳбарлар ва ўқитувчилар учун нафақат назарий, балки юксак даражада яшаш ва ҳаётий муаммоларни муваффақиятли ҳал этиш қобилиятларини шакллантирувчи муҳит вазифасини ҳам бажариши ҳамда мазкур жараёнларда яратилган шарт-шароитлар улар учун ўз шахсини ривожлантиришга имконият яратиши зарур.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган узлуксиз малака ошириш жараёни раҳбарлар ва ўқитувчиларда қуйидаги йўналишларда эҳтиёж ва ижобий мотивларни шакллантиришга ҳам хизмат қилиши керак:

- ўзини кўпроқ мустақил ва ўзини-ўзи бошқарувчи шахс сифатида ҳис этиш ҳамда ўзини-ўзи ривожлантиришга интилиш;
- таълим-тарбия манбаси сифатида вужудга келадиган, ҳаётий ва касбий бой тажрибаларни ўзлаштиришга интилиш;
- белгиланган аниқ мақсадларга эришиш ва муҳим ҳаётий муаммоларни ҳал этишга ижодий ёндашиш;

- белгиланган мақсадларга эришиш ва муҳим ҳаётий муаммоларни ҳал этишга интилиш билан боғлиқ ҳолда, таълим олиш учун юқори даражадаги тайёргарлик ва мотивацияга эга бўлиш;

- таълим олиш жараёнида эгаллаган билими, кўникма ва малакаларини амалиётга татбиқ этиш заруриятини тушуниш;

- касбий фаолиятида вужудга келган муаммоларни имкон даражасида тезроқ ҳал этиш учун би им, кўникма ва малакаларини қисқа муддат ичида амалиётга татбиқ этишга юқори даражадаги интилиш.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган узлуксиз малака ошириш жараёни педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришнинг шахсга йўналтирилган таълимий муҳит жиҳатларини ўзлаштириш ва ишлаб чиқиш, турли даражада уларни амалга ошириш, педагогик жараённинг барча субъектларининг шахсий ривожланишини таъминлаш учун имконият яратувчи психологик тайёргарликни ривожлантиришга йўналтирилган бўлиши зарур.

Таълим муассасалари раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлигини ривожлантириш учун уларнинг малакасини ошириш йўналишидаги вазифа ва мақсадларга ўзаро таъсир кўрсатувчи, педагогик таъсир салоҳиятига эга бўлган таълим муассасаси ҳамда жамоанинг ҳар бир аъзосининг муаммоларини қандай ҳал этиш ва улардан қандай фойдаланиш зарур деган саволларга жавоб топиш, яъни таълим муассасасида ташкил этиладиган узлуксиз малака ошириш жараёнини такомиллаштириш учун таълим муассасасининг имкониятларини, илмий-методик таъминотини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган узлуксиз малака ошириш жараёнини ташкил этишда таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларни шахс сифатида умумий ривожланишини, шунингдек, уларнинг педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш фаолиятига муносабатлари ва тайёргарлик даражасини ҳисобга олиш зарур.

Таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларда шахс сифатида янгиликларни яратишга ички мослашув ва фикрлаш усуллари шаклланган бўлса, улар барча ўзгаришларга ўз муносабатини осон билдиради, уларни тўғри баҳолайди, бошқаради ва ўз касбий фаолиятида уларни самарали амалга оширади.

Агарда уларда янгиликларни яратишга ички мослашув яхши шаклланмаган бўлса, улар шахс сифатида кўпроқ консерватизмга мойил бўлади ва бундай ҳолатларни узлуксиз малака ошириш жараёнини ташкил этишда инобатга олиш ўзига хос муҳим аҳамият касб этади. Чунки таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчилар педагогик жараёнларни ривожлантиришнинг концептуал дастурларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этишда сермулоҳазали назариётчи, методолог, тадқиқотчи ва компетентли бошқарувчи бўлмаса, узлуксиз ривожланиб боровчи жараёнлар ҳисобланган педагогик жараёнларни илмий асосда бошқара олмайди.

Демак, таълим муассасаларида ташкил этиладиган узлуксиз малака ошириш жараёнининг энг асосий мақсади таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчилар шахсига ва уларнинг фаолиятига қўйилаётган ижтимоий-иқтисодий талаблар билан замонавий ижтимоий-

иқтисодий шарт-шароитларда улар олдида турган, таълимни модернизация қилиш, янгилаш ҳамда таълим муассасасини ривожлантириш билан боғлиқ бўлган мақсад ва муаммоларни, шунингдек, раҳбарлар ва ўқитувчиларнинг ўз касби ва лавозими йўналишидаги педагогик ва бошқарув функцияларини бажаришга тайёргарлигини етарли даражада эмаслигини инобатга олган ҳолда замонавий ижтимоий талаблар ва муаммолар ўртасида мувофиқликни таъминлашдан иборат бўлиши зарур.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган узлуксиз малака ошириш жараёнида таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларда касбий аҳамиятга эга бўлган шахсий сифатларни шакллантириш ва ривожлантиришга эришиш учун мазкур жараёнда қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш зарур:

1. Таълим муассасалари фаолиятига қўйилаётган янги ижтимоий талабларни ҳисобга олган ҳолда ўз фаолиятини қайта англаш ва баҳолаш.

Бунда таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчилар ўз фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди, мақсад ва воситалар, мақсад ва натижалар ўртасидаги зиддиятларни, тушунмовчиликларни ҳамда ўзини-ўзи ривожлантириш йўналишларини аниқлайди ва унинг заруриятини англайди. Бунда фаолиятнинг одатий стереотипларини йўқотиш, янги тушунчалар асосида ўзи ҳақида тасаввур ҳосил қилиш, аввалги эски услублар ёрдамида ўз фаолиятини амалга ошириш мумкин эмаслигини тушуниб етиш назарда тутилади. Улар ўз фаолиятига нисбатан рефлексив муносабатда бўлишга ўтади ва аввалги фаолиятини танқидий таҳлил қилиш асосида касбий-шахсий ривожланиш жараёнининг фаоллашиши вужудга келади.

2. Касбий фаолият йўналишидаги тушунчаларни ва янгиликни англашга нисбатан интилишнинг ўзгариши.

Бунда таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг билими, қўникма ва малакаларининг янгиланиши, маънавий ва маданий салоҳиятининг ривожланиши ҳамда ахборотлар алмашинуви амалга ошади, уларда касбий фаолият йўналишидаги тушунчаларнинг ўзгариши, шахсий ўзгаришлар вужудга келади. Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш йўналишидаги тажрибалар бойийди, касбий тажрибалар ривожланади.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган узлуксиз малака ошириш жараёни, мазкур жараённинг самарадорлигига таъсир кўрсатувчи қатор омиллар орқали ифодаланади:

- касбий фаолиятнинг юқори чўққисига эришишга ундовчи, иродавий хатти-ҳаракатларни ифодаловчи омиллар;

- натижага эришиш учун йўналтирилган мавжуд тизим ва хатти-ҳаракатлар изчиллиги билан боғлиқ бўлган объектив омиллар;

- касбий фаолиятда муваффақиятга эришиш чораларининг субъектив асослари билан боғлиқ бўлган омиллар;

- шахсий ривожланиш эҳтиёжларини вужудга келтирувчи ижтимоий (ташки), биопсихологик (ички) ва педагогик (ташқил этувчи ва йўналтирувчи) омиллар.

Мазкур омиллар узлуксиз малака ошириш жараёнида таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг шахсий аҳамиятга эга бўлган ўзаро таъсир кўрсатишга тайёргарлигини таъминлайди,

рефлексия йўналишидаги қобилиятларининг ривожланишига ёрдам кўрсатади. Мазкур омилларнинг таъсир кўрсатиш даражаси таълим муассасасидаги тарбиявий муносабатлар, таълимий муҳит ва уларнинг ривожланиш даражаси орқали ифодаланади.

Узлуксиз малака ошириш жараёнига бевосита таъсир кўрсатувчи ва ташқи созловчи восита ҳисобланувчи ижтимоий, яъни ташқи омиллар мазкур жараён субъектларининг ўзаро таъсири амалга ошувчи муҳит ҳисобланади. Бундай таълим-тарбиявий муҳитда, рефлексив жараёнлар давомида ва ўзаро таъсир кўрсатувчи субъектларнинг суҳбати асосида шахснинг ўзини-ўзи ривожлантириш, шахсий ривожланиш жараёнлари вужудга келади, шунингдек, касбий фаолиятнинг аҳамиятини ҳар бир шахснинг муҳим аҳамият касб этувчи мўлжалини англаш ва қайта ташкил этиш амалга ошади. Мазкур омил ота-оналар, социум ҳамда жамиятнинг замонавий талаблари таъсири остида бўлади.

Шунингдек, унга таълим муассасаси фаолиятини ривожлантириш ва модернизация қилиш шарт-шароитларида таълим муассасаси раҳбари ва ўқитувчилар шахсига ва уларнинг фаолиятига қўйилаётган янги талаблар, таълим муассасаси фаолияти ва замонавий мақсадлар йўналишидаги меъёрий ҳужжатлар ўз таъсирини кўрсатади. Мазкур таълим-тарбиявий муҳитда вужудга келувчи саволларга жавоб излашга ижодий ёндашувлар рағбатлантирилади, мустақил равишда ўзини-ўзи ривожлантириш йўналишида қобилиятлар, таълим олишга нисбатан шахсий қизиқишлар шаклланади. Бундай ҳолларда таълим-тарбиявий муҳитда бўлган шахс танловни амалга оширади, индивидуал маданиятини ривожлантиради ва мазкур муҳитнинг маданий анъаналарини такомиллаштиради.

Педагогик жараён ҳисобланган узлуксиз малака ошириш жараёнида ҳамкорликдаги ижодий фаолият қулай психологик муҳитни ташкил этишда муҳим аҳамият касб этади. Бунда вужудга келувчи саволларга ҳамкорликда жавоб излаш, ўзаро таъсир услубларини такомиллаштириш вужудга келади. Унда педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш жараёнини лойиҳалаштириш, тадқиқотчилик ва суҳбат услублари мақсадга мувофиқ услублар ҳисобланади. Бундай шароитларда аввалги тажрибалар такомиллашади, субъектлар ўз фаолиятини қайта англаши учун қулай шарт-шароит вужудга келади, уни кузатиш ёрдамида янги муносабатлар йўналиши белгиланади.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган узлуксиз малака ошириш жараёнининг самарадорлигини таъминлашда қуйидагиларни инобатга олиш зарур:

- мазкур жараён тадқиқий ва таҳлилий йўналишга эга бўлиши;
- замонавий педагогик ва ахборотлар технологияларидан фойдаланиш;
- ижодий ҳамкорликни таъминловчи рефлексив таълимий муҳитни вужудга келтириш;
- субъект-субъект муносабатларини ривожлантириш;
- шахсий имкониятларни такомиллаштириш учун зарурий психологик муҳитни вужудга келтириш;
- ахборотларнинг янгилиги ва ишончлилигини таъминлаш.

Шундай қилиб, таълим муассасаларида ташкил этиладиган узлуксиз малака ошириш жараёнида ўқитиш технологиясига янгича ёндашувлар таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларни касбий

фаолиятини ривожлантиришга психологик мослашувини тезлаштириш ва рефлексияни ривожлантиришга йўналтирилган бўлиши зарур. Фақатгина рефлексив таълимий муҳитни ташкил этиш асосида таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг шахсий тушунчаларини ривожлантириш, педагогик ва бошқарув фаолиятининг аҳамиятини етарли даражада ёритиш мумкин.

Шунинг учун, таълим муассасаларида ташкил этиладиган узлуксиз малака ошириш жараёнини янги амалиёт сифатида, яъни таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг фаоллигини таъминлаш мақсадида ташкил этилган ўзаро таъсир тизими, таълимнинг янги мазмуни, рефлексив таълимий муҳитни ташкил этишнинг янги воситалари сифатида кўриб чиқилиши зарур.

Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришни модернизация қилиш ва янгилаш ижтимоий-иқтисодий ва ижтимоий-педагогик шарт-шароитлар билан белгиланади. Шунга асосан ижтимоий ижодкорликнинг зарурияти, шунингдек, таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг ўзини-ўзи ривожлантириш йўналишидаги шахсий кўникмаларини шакллантириш зарурияти кун сайин ривожланиб бормоқда.

Таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчилар таълим-тарбия жараёни субъектларининг ҳамкорлигини таъминловчи, уларни психологик ва физиологик жиҳатдан ривожлантириш, маънавий бойитиш ҳамда интеллектуал қobiliятларини янада ривожлантиришга йўналтирилган фаолиятни ташкил этишга асосий эътиборни қаратишлари зарур. Мазкур заруриятдан келиб чиқиб, касбий тайёргарликнинг қуйидаги асосий компонентларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

- педагогик мулоҳазаларни ифодаловчи рефлексив кўникмалар;
- педагогик жараёнларда субъектларнинг хатти-ҳаракатларини ва ўзаро муносабатларини ҳамда тарбиявий муносабатлар жараёнига тайёргарлигини ҳис этишни ифодаловчи олдиндан кўриш кўникмалари;
- педагогик жараёнларда вужудга келиши мумкин бўлган вазиятларда субъектлар фаоллигини таъминлаш ва фаолиятини мувофиқлаштириш кўникмаси;
- педагогик жараёнларда вужудга келган турли вазиятларнинг қулай таълимий муҳитга салбий таъсир кўрсатишига қарши тура олиш кўникмаси;
- педагогик жараёнларда қулай таълимий муҳитни ва субъектларнинг рефлексив фаолиятини ташкил этиш ва мувофиқлаштириш кўникмаси;
- коммуникатив компетентлилик ҳисобланган, вазиятларга кўра субъектлар билан ҳамкорликда фаолият кўрсатишга ва уларнинг индивидуал психологик хусусиятларига мос ҳолда таъсир кўрсатиш кўникмаси;
- мулоқотга киришиш кўникмаси;
- субъектлар билан ахборот алмашилиш кўникмаси;
- ўзини-ўзи бошқариш ва шахсий ривожлантириш кўникмаси;
- ахборотлар тўплаш, уларни қайта ишлаш ва объектив баҳолаш кўникмаси ва ҳ.к.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган узлуксиз малака ошириш жараёнида таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларни

нафақат касбий фаолиятга мотивлаштиришни ривожлантириш, балки уларнинг шахсий сифатларини ривожлантириш учун ҳам шарт-шароитлар яратиш зарур. Мазкур жараёнда рефлексив таълимий муҳитни ташкил этиш уларнинг шахсий камол топишига ижодий таъсир кўрсатувчи муҳит сифатида хизмат қилади.

Таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчилар учун энг зарур бўлган кўникмалардан бири онгли равишда ўзини-ўзи бошқариш ҳисобланади. Онгли равишда ўзини-ўзи бошқариш орқали ўзини-ўзи ривожлантиришни унинг шахсий мўлжалини қайта англаш сифатида кўриб чиқиш мумкин. Уларнинг ўзини-ўзи ривожлантириш компонентларидан яна бири маънавий ва маданий бойликларни қайта англаш, ўзининг ҳаётий стратегиясини белгилаш ҳамда ўз касбий мақсадларини амалга оширишини ифодаловчи ўзлигини исботлашдир.

Бунда ўзлигини исботлаш ўзининг имкониятлари ва муваффақиятларини ривожлантириш, касбий аҳамиятга эга бўлган шахсий сифатларни такомиллаштириш жараёни ҳисобланади. Ўзлигини исботлашда субъектнинг шахсий имкониятларини ривожлантириши, касбий фаолияти самарадорлигини ошириши ижодий салоҳиятни ривожлантириш ва педагогик фаолияти самарадорлигини таъминлашга йўналтирилган бўлади.

Таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларда ўзини-ўзи ривожлантириш жараёни ижтимоий вазиятларнинг ўзгариши билан боғлиқ ҳолда амалга ошади, шунинг учун узлуксиз малака ошириш жараёнида уларда ўзаро таъсир, ўзаро муносабатлар ва ўзаро алоқаларнинг қайта ташкил этилиши натижасида шахсий ривожланиш ҳамда касбий фаолиятга психологик мослашув вужудга келади.

Таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг ўзини-ўзи ривожлантириши, авлодлар тажрибасини ўрганиши, яъни узлуксиз малака ошириш жараёнида субъектларнинг шахсий тажрибаларининг асосий компоненти ҳисобланган маънавий ва маданий тушунчалар ривожланиб боради. Субъектларнинг ижтимоий аҳамият касб этувчи турли фаолиятлари давомида амалий кўникмаларининг шаклланиши, ўзлигини исботлаши жараёнида шахс учун муҳим аҳамиятга эга бўлган интеллектуал қобилият, тасаввур ва тушунчалар шаклланади, дунёқараши ўзгаради ва тафаккури ривожланади.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган узлуксиз малака ошириш жараёнида таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг барча функционал вазифаларини тушунтириш билан бир қаторда, ўқувчиларга таълим-тарбия бериш самарасига аҳамиятли таъсир кўрсатувчи фаолиятининг қуйидаги йўналишларини эътиборга олиш зарур:

- педагогик жараёнларни ўқувчиларнинг бошланғич тушунчалари қобилияти, қизиқиши ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш ва бошқариш;
- ўқув жараёнини илмий асосда ташкил этиш ва бошқаришга ижодий ёндашиш;
- дарсдан ташқари ишларнинг мазмуни ҳамда ташкил этилишини жиддий назоратга олиш;
- ўқувчиларни касбга йўллаш ҳамда ўзи танлаган касбга қизиқишини ривожлантириш йўналишидаги тадбирларни илмий асосда ташкил этиш;

- ўқувчиларнинг ўзини-ўзи бошқариш йўналишидаги мустақил фаолиятини мувофиқлаштириш;
- жамоавий бошқарув органлари ва жамоатчилик ташкилотлари билан ҳамкорликда фаолият кўрсатиш;
- ота-оналар қўмитаси фаолиятини мувофиқлаштириш;
- фанлардан аъло баҳоларга ўқийдиган, иқтидорли ва ташкилотчи ўқувчиларни ўз вақтида рағбатлантириб бориш;
- иқтидорли ёшларни аниқлаб, қизиққан йўналишлари бўйича қўшимча машғулотлар ташкил этиш;
- фанлардан ўзлаштиришга қийналаётган ўқувчилар учун алоҳида машғулотлар ташкил этиш ва улар учун зарурий шарт-шароитлар яратиш қамда назоратга олиш;
- фанлар, турли касблар ва спорт йўналишлари бўйича тўғарақлар фаолиятини йўлга қўйиш.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган узлуксиз малака ошириш жараёнида мураккаблиги жиҳатидан турлича бўлган педагогик ва бошқарув йўналишидаги вазифаларни бажариш ва унинг самарадорлигини ошириш йўналишидаги мавзулар бўйича маълумотлар беришда рефлексив таълимий муҳитни шакллантириш ўзига хос аҳамият касб этади.

Рефлексив таълимий муҳит жараёнида субъектлар ўз фаолияти самарадорлиги йўналишидаги эски тасаввурлари билан, белгиланган мақсадга эришишда самарали ҳисобланган янги методлар ўртасидаги зиддиятларни англаб етади, мазкур жараёнда ўзи томонидан танланган методларнинг аҳамиятини, уларни амалга ошириш воситалари ва усуллари билан ўз шахсий тушунчалари ўртасидаги боғлиқликни таҳлил қилиш натижасида рефлексив малакалар шаклланади, натижада ўз фаолияти самарадорлигини, маънавий ва маданий тушунчалари, касбий қобилияти, билим, кўникма ва малакалари даражасини ўзи баҳолаш имкониятига эга бўлади.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган узлуксиз малака ошириш жараёнида рефлексив таълимий муҳитни шакллантириш ҳамкорликда фаолият кўрсатиш тажрибалари билан узвий боғлиқ бўлади, яъни бу педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш фаолиятини амалга ошириш жараёнида, шунингдек, малака ошириш жараёнида ҳамкорлар ўртасида вужудга келадиган ўзаро таъсирни ифодалайди.

Ўзаро таъсир натижасида субъект томонидан ўз шахсий хусусиятлари таҳлил қилинади, мазкур жараёнда касбий аҳамиятга эга бўлган шахсий хусусиятлар, маънавий ва маданий тушунчалар қайта шаклланади ва ривожланади.

Ўзаро таъсир натижасида субъектлар ўзининг рефлексив фаолиятини амалга оширади ва унда олдинги хатти-ҳаракатлари, тажрибаси ва таҳлил қилиш кўникмалари ривожланади. Ўзаро таъсир жараёнида иштирок этаётган шахс нафақат ўзини ва касбий аҳамиятга эга бўлган шахсий сифатларини, балки аниқ ҳолатни, вазиятни ҳам ўзгаришига таъсир кўрсатади, бунда ўзаро таъсир кўрсатувчи субъектларнинг ривожланиши амалга ошади, шунингдек, ўзаро таъсир жараёни ҳам ривожланади.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган узлуксиз малака ошириш жараёнини ташкил этишда ўзаро таъсир жараёнининг

аҳамиятини, яъни касбий аҳамиятга эга бўлган шахсий сифатларнинг ривожланишида муҳим аҳамият касб этувчи қуйидаги натижаларга эришиш мумкинлигини иноватга олиш зарур:

- касбий компетентлилик даражасининг ўсиши;
- субъектларнинг фаоллиги ва ташаббускорлигининг ривожланиши;
- шахснинг психологик хусусиятларининг ўзгариши;
- маънавий ва маданий тушунчаларнинг ривожланиши;
- ўзини-ўзи англаш ва ўзини-ўзи баҳолаш кўникмаларининг ривожланиши;
- ҳамкорликдаги фаолиятни вужудга келиши ва унда ахборотлар алмашинуви натижасида касбий билим, кўникма ва малакаларни ривожлантиришга психологик мослашувни вужудга келиши.

Юқорида келтирилган фикрларга асосланиб айтиш мумкинки, таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг касбий фаоллигини ошириш, рефлексив кўникмалар шакллантириш, маънавий ва маданий тушунчаларини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган ўзаро таъсирни вужудга келтирувчи шахслараро алоқаларни амалга оширишда илмий-назарий ва амалий аҳамият касб этувчи узлуксиз малака ошириш жараёнларини ташкил этиш зарур.

Мазкур жараёнда таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг касбий кўникма ва малакаларини ривожлантириш самарадорлиги мустақил таълимни йўлга қўйиш, уларда ўзини-ўзи тарбиялаш кўникмаларини шакллантириш, шунингдек, рефлексив фаолиятни ҳамда ўзаро таъсир жараёнини ташкил этишга боғлиқ бўлади.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган узлуксиз малака ошириш жараёни таълим муассасаси раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг мустақил таълим олиши асосида ташкил этилиши ва мазкур жараёнда уларнинг креатив ва рефлексив қобилиятларини ривожлантирилиши муҳим аҳамият касб этади.

Мазкур жараёнда ўзаро таъсирни амалга оширмай, рефлексив фаолиятни ташкил этиш билан субъектларнинг мустақил таълим олишга қизиқишини шакллантириб бўлмайди. Педагогик жараён субъектларининг мулоқот жараёнини энг самарали ўзаро таъсир жараёни деб айтиш мумкин, чунки бунда шахслараро муносабатлар ривожланади ва ўзаро таъсир жараёни субъектларининг шахсий ривожланиши амалга ошади. Шахсий ривожланишнинг асосий омили мунтазам равишда мавжуд бўлган ўзаро таъсир жараёни ҳисобланади, рефлексив таълимий муҳит жараёнида субъектлар ўзаро таъсир малакасини ўзлаштиради ва уни келгусида ўз фаолиятида амалиётга татбиқ этади.

Ўзаро таъсирнинг мазмун ва моҳияти ҳамкорликдаги фаолият тизимининг шаклланиши сифатида тавсифланади. Ўзаро таъсир индивидуал хатти-ҳаракатлар мажмуининг ҳамкорликдаги яхлит тизими сифатида шаклланишини таъминлайди. Ўзаро таъсир жараёнини ташкил этиш субъектларда ўзини-ўзи тарбиялаш кўникмаларини шакллантириш, уларнинг шахсий билим ва тушунчаларини, мустақил фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш билан бир қаторда, уларнинг креатив ва рефлексив қобилиятларини ривожлантиради. Шунингдек, ташкил этилган рефлексив таълимий муҳит уларда ўзаро таъсир

малакасини ва уни келгусида ўз фаолиятида амалиётга татбиқ этиш ўқувчиларининг шаклланишига имконият яратади.

Узлуксиз малака ошириш жараёнини ташкил этишга рефлексив ёндашувда ўзаро таъсирни ҳамда рефлексив фаолиятни ташкил этиш субъектларнинг мазкур жараёнга қизиқишини ривожлантиради, чунки бунда субъект-субъект муносабатлари шаклланади ва ўзаро таъсир жараёни иштирокчиларининг шахсий ривожланиши амалга ошади.

Ўқитувчиларни моддий рағбатлантиришга, фаолиятини такомиллаштиришга асосий мезон бўлиб хизмат қилиши мумкин бўлган билими, кўникма ва малакаси, касбий маҳоратини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этувчи узлуксиз малака ошириш жараёнлари таълим муассасаларида ташкил этиладиган педагогик жараёнлар компонентларидан бири бўлиб, мазкур жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришга тизимли ёндашувни жорий этиш зарур.

Ҳар қандай тизим ўзининг ташкил этувчиларига, яъни компонентларига эга бўлади. Мураккаб педагогик тизим ҳисобланган узлуксиз малака ошириш жараёнининг асосий компонентларига таълим муассасасида ташкил этиладиган ўқув семинарлари, семинар-тренинглар, очик дарслар, ўзаро дарс кузатишлар, фан кечалари, илмий-амалий конференциялар, илғор педагогик технологияларни оммалаштириш, ўқитувчилар томонидан тайёрланадиган илмий-методик маҳсулотлар, жумладан, малака ошириш институтидаги назарий ва амалий машғулотлар ҳамда масофадан ўқитишни киритиш мумкин.

Ихтиёрий тизимнинг ташкил этувчи компонентларидан бири мазкур тизимнинг ўзгаришига ва ривожланишига ўз таъсирини кўрсатади. Шундан келиб чиқиб, ўқитувчиларнинг узлуксиз малакасини оширишга тизимли ёндашувни жорий этиш зарур бўлиб, бунда ўқитувчиларнинг билими, кўникма ва малакаси ҳамда касбий маҳорати даражасини аниқлаш мезонларининг элементи сифатида тизимнинг ҳар бир компонентини олиш мумкин.

Мазкур йўналишда ўқитувчиларнинг рейтингини белгилаш мезонини ишлаб чиқишда компонентларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб балларнинг тақсимланиши уларнинг фаолиятини такомиллаштиришда ўзига хос аҳамият касб этади. Масалан, 100 балли тизимда баҳолаш мезонини қуйидагича белгилаш мумкин:

илмий даражаси учун - 20 балл (фан доктори - 20 балл, фан номзоди - 10 балл);

тажрибаси оммалаштирилганлиги учун - 15 балл (Республика ва вилоят миқёсида оммалаштирилган бўлса - 15 балл, туман миқёсида оммалаштирилган бўлса - 10 балл, таълим муассасаси миқёсида оммалаштирилганлиги учун - 5 балл);

малака ошириш институтида ва масофадан ўқитишда ўз вақтида ўқигани учун - 9 балл (мутахассислиги бўйича - 5 балл, қисқа муддатли курсларда - 4 балл);

илмий-методик мақолалари учун 8 балл (Республика илмий-методик журналларидаги ҳар бир мақоласи учун - 4 балл, бошқа журнал, газета ва тўшамларда - 2 балл);

- яратган ўқув қўлланма, дарслик ва методик қўлланмалари учун - 9 балл (ўқув қўлланма ёки дарсликни ҳар бири учун 9 балл, методик қўлланма - 5 балл, методик кўрсатма - 4 балл);

- илмий-амалий конференцияларда мақоласи билан иштироки учун - 8 балл (халқаро ва республика конференцияларида - 5 балл, вилоят ва туман миқёсида - 2 балл);

ўқув семинарлари ва семинар-тренинглар учун - 15 балл (инновацияларни татбиқ этиш йўналишида педагог ходимлар учун ташкил этган ҳар бир семинар учун - 4 балл, иштироки учун - 2 балл);

- очик дарслар учун - 8 балл (ўз фанидан очик дарс ташкил этгани учун ҳар бир соатига - 2 балл, бошқа очик дарсларга қатнашгани учун уч соатига - 1 балл);

- ўзаро дарс кузатишлар - 8 балл (ҳар ўн соатига - 1 балл).

Тизимли ёндашувда барча компонентлар тизимнинг ривожланишига ўз таъсирини кўрсатишини инобатга олиб, юқорида келтирилган барча катталикларни ҳисобга олиш зарур ва бу ўз навбатида ўқитувчиларни рағбатлантиришда ҳам асосий компонентлар сифатида хизмат қилиши мумкин.

Баҳолаш жараёнида демократик тамойилларга асосланган ҳолда баҳолаш мезонларини ўқитувчиларнинг ўзига тарқатиш ва белгиланган мезонлар асосида ўзини-ўзи баҳолашни ташкил этиш уларнинг ижодий фаолиятини шакллантириш ва ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади.

•

АСОСИЙ ТУШУНЧАЛАР, ТАЯНЧ СЎЗ ВА ИБОРАЛАР

Авторитар раҳбарлик - бу услубда фаолият кўрсатувчи профессор-ўқитувчилар ўз иродасини ўқувчи-талабаларга маъмурий куч воситасида ўтказишга интилади, яъни мажбурлаш, кўрқитиш, жазолаш ва бошқа чора-тадбирлардан фойдаланади. Бу услуб бевосита буйруқ ва кўрсатмалар беришга асосланиб, ўқувчи-талабаларни сўзсиз бўйсунитишни назарда тутди, яъни педагогик жараёнларда ўқувчи-талабалар эркинлиги чекланади ҳамда фақат профессор-ўқитувчилар педагогик жараёнинг ягона субъекти сифатида фаолият кўрсатади. Ўқувчи-талабаларнинг бевосита ва эркин мулоқотда бўлиши чегаралаб қўйилади. Бундай вазиятда ўқувчи-талабаларнинг педагогик жараёнга муносабатлари, уларнинг эҳтиёжлари ва манфаатлари психологик жиҳатдан эътиборга олинмайди.

Бу “ажратиб ташла ва ҳукмронлик қил” тамойилига асосланган шафқатсизларча услубдир. Бундай услуб гарчи бир-мунча самарали бўлса ҳам, аслида, педагогик жараёнларда мухолифлик, норозилик кайфиятини шакллантиради. Бундай услуб таъсирида ўқувчи-талабалар ўз ўқув фаолиятидан қониқмайди, унинг натижаларига қизиқмайди ва булар ўз навбатида педагогик жараёнинг самарадорлигини пасайишига сабаб бўлади. Бунда мазкур услубнинг турли хил шакли ва усуллари вужудга келади:

- мутлоқ - диктаторлик шакли - профессор-ўқитувчилар педагогик жараёнинг ягона субъекти сифатида фаолият кўрсатади, мазкур жараёнда ўқувчи-талабалар фаол иштирок этмайди. Бундай услубдан фойдаланувчи профессор-ўқитувчилар муттасил буйруқ беришга, мажбурлаш, кўрқитиш орқали ўқувчи-талабаларни ўз истакларига сўзсиз бўйсундиришга интилади, натижада ўқувчи-талабаларда таълим учун таълим олиш, яъни ўз фаолиятидан қониқмасдан ёки ўрганилаётган фанга қизиқишсиз таълим олиш, шахсий қизиқишларсиз ва манфаатлар уйғунлашувисиз таълим олиш, муваффақиятсизликдан қўрқиб таълим олиш, мажбуран таълим олиш йўналишидаги мотивлар шаклланади;

- авторитарик усул - яккахокимлик тушунчасини билдиради, яъни ҳукмронлиқни амалга оширувчи профессор-ўқитувчиларнинг ихтиёрида кенг имконият ва ваколатлар бўлишини кўзда тутиб, бу маъмурий буйруқбозликка асосланган бошқарувнинг бюрократик тури;

- патриархал ёки матриархал шаклида профессор-ўқитувчилар “сила бошлиғи” мавқеидан фойдаланиш ёрдамида педагогик жараёнларни ташкил этади ва бошқаради, ўқувчи-талабалар уларга нисбатан жуда катта ишонч билдиришади ва шунга асосан бўйсунитишади;

- илтифотли - харизматик шакли, бунда профессор-ўқитувчилар шахсининг ўзига хос такрорланмас донолик, хайрихоҳлик, қаҳрамонлик, мардлик каби хусусиятларига асосланган юқори даражадаги мавқеидан фойдаланади, ўқувчи-талабалар унинг хатти-харакатларини, мақсадлари йўналишини ўзаро муносабатлар

жараёнида кузатишади, шунингдек, унинг ижобий сифатларига, ички дунёқарашига ҳурмат билан қарашади.

Анъанавий қарорлар - бу педагогик жараёнларни илмий асосда ташкил этиш, таълим сифатини давлат таълим стандартлари талабларига мувофиқлаштириш, профессор-ўқитувчиларда зарури кўникма ва малакаларни шакллантириш ҳамда таълим муассасаси фаолиятини такомиллаштириш йўналишидаги иш режалари, турли дастурларни тасдиқлаш, шунингдек, одатий вазиятларда муассасанинг фаолиятига оид қабул қилинадиган қарорлардир.

Ахборот - педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда шунингдек мазкур жараён субъектлари ҳисобланган профессор ўқитувчилар ва ўқувчи-талабалар фаолиятини ташкил этиш ва уларни мувофиқлаштиришда, педагогик жараёнларни илмий асосда ташкил этиш ҳамда самарадорлигини оширишда ўзига хос, турли хил янгиликларни ўз ичига олган маълумот ва хабарлардан иборат бўлиб янги, ишончли ва зарур ахборотлар педагогик жараён субъектлари фаолиятини мувофиқлаштиришда ўзига хос аҳамият касб этади.

Ахборотлар билан ишлаш - турли маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш ва узатишдан иборат бўлиб, педагогик жараёнлар субъектлари фаолиятини мувофиқлаштириш жараёнида қўлланилади. Бу жараёнда педагогик жараён ташкилотчилари ҳисобланган раҳбарлар ва профессор-ўқитувчилар келиб тушаётган асосий маълумотларнинг генератори сифатида фаолият кўрсатади ва улар учун асосий восита ахборотлар бўлиб, улар асосида педагогик жараён субъектлари фаолияти мувофиқлаштириб борилади..

Ахборотлар билан ишлаш функцияси - профессор-ўқитувчилар билан ўқувчи-талабалар ўртасидаги шахсий ва технологик ахборотлар алмашувини ташкил этади. Унинг асосий хусусияти профессор-ўқитувчилар томонидан ўқувчи-талабаларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш, педагогик жараёнларда шахсга йўналтирилган таъсирни вужудга келтириш асосида уларнинг фаоллигини таъминлаш, ўқувчи-талабаларнинг ўз ўқув фаолиятидан ва ташкил этилган педагогик жараёнларда яратилган шарт-шароитлардан қониқиш ҳосил қилишлари учун уларда қизиқишлар вужудга келтириш билан белгиланиб, бу хусусият профессор-ўқитувчиларнинг ўқитиш функциялари билан бир қаторда, ахборотлар билан ишлаш функциясининг кўрсаткичлари билан боғлиқ бўлади.

Ахборотлар тизими - бу педагогик жараёнларда муҳим педагогик аҳамиятга эга бўлган маълумотларни, ўқитишнинг янги педагогик ва ахборот технологияларини ҳамда педагогик жараёнларни ташкил этиш йўналишидаги барча меъёрий ҳужжатларни, шунингдек, иқтисодий-ижтимоий, илмий-техникавий, ҳуқуқий ва ташкилий янгиликлардан иборат ахборотлар оқимини, замонавий ахборот технологиялари, компьютерлаштириш ва компьютерлар тармоқлари негизида таълим жараёнини ахборот билан таъминлашни ўз ичига олувчи мураккаб тизим ҳисобланади.

Ахборотлар тизими кенг бўлиши ва ўз хусусиятига қараб янгиланувчанлигини, яъни ўзгариб бориши, янгиликлар билан бойиб

боришини инобатга олиб, ахборотлар билан ишлаш жараёнига педагогик жараён ташкилотчилари томонидан тизимли ёндашувнинг жорий этилиши талаб этилади. Бунинг сабаби, тизим компонентлари ўртасидаги муносабатлар, ўзаро боғлиқлик ва алоқадорлик ҳамда ихтиёрий компонент бутун бир яхлит тизимнинг ўзгаришига ўз хиссасини қўшиши ва ўзгарувчи омилларнинг педагогик жараёнлар самарадорлигига таъсир кўрсатишидадир.

Ахборотлар тўплаш методлари. Барча методлар қатори ахборотлар тўплаш методлари ҳам педагогик жараёнларни такомиллаштириш учун субъектлар фаолиятини илмий асосда ташкил этишда педагогик жараённинг ҳолати тўғрисида ишончли ахборотлар тўплаш ва субъектларнинг фаолиятини объектив баҳолашни амалга оширишга хизмат қилади, мазкур метод меъёрий ҳужжатларни ва илғор педагогик тажрибаларни ўрганиш, педагогик жараёнлар самарадорлигини таҳлил қилиш, сўровномалар ўтказиш, профессор-ўқитувчиларни аттестациядан ўтказиш, таҳлилий баҳолаш, умумлаштириш ва тизимлаштириш, статистик ва математик таҳлил ва бошқа кўпгина усулларни ўз ичига олади.

Ахборот-таҳлил функцияси. Унинг асосий вазифаси педагогик тизимлар (педагогик жараён) тўғрисида узлуксиз равишда ахборотлар тўплаш ва уларни чуқур ўрганиш ҳамда объектив баҳолашдан иборат. Бу вазифаларни бажариш асосида бошқарув фаолиятининг стратегияси, ривожланиш омиллари, педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш ҳамда унинг самарадорлигини назорат қилиш йўллари аниқланади. Шунинг учун ахборотлар нафақат ишончли, балки янги ва фойдали бўлиши ҳам зарур.

Ахлоқий хислатлар - одамийлик, қаноатлилик, жонкуярлик, меҳрибонлик, олижаноблик, олиҳимматлилик, байналминаллик, ғоявий содиқлик, кечиримлилик, андишалилик, шахсий манфаатдан ижтимоий манфаатдорликни юқори қўя олишлик.

Билим даражаси - раҳбарлар ва профессор-ўқитувчиларнинг педагогик жараёнларни такомиллаштириш ва таълим самарадорлигини оширишда замонавий ахборот технологиялари, компьютерлаштириш ва компьютерлар тармоқлари негизида таълим жараёнини ахборотлар билан таъминлашни ривожлантириши учун техника ва технологияни билиши ва улардан фойдалана олиши, иқтисодиётни билиши, бошқариш услубларини, функциялари ва структурасини билиши, истикболни белгилаш ҳамда бошқарув жараёнини лойиҳалаш технологияларини жорий эта олишини белгилайди.

Билиш компоненти - бошқаларни ва ўзини-ўзи билишга қаратилган психик жараёнлар: сезги, идрок, тасаввур, хотира, тафаккур, хаёл ва ҳ.к.

Бошқариш структураси - "структура" лотинча сўз бўлиб, нарсалар таркибий қисмларининг ўзаро боғлиқ равишда жойлашиши, ташкилий тузилишини билдиради. Бошқарув мақсадларини амалга оширувчи ва функцияларини бажарувчи бир-бири билан боғланган турли бошқарув органлари ва бўғинларининг мажмуи тушунилади.

Бошқаришнинг мақсадлари, функциялари, вазифалари, объектлари ва унинг ташкилий тузилишини белгилаб беради.

Бошқаришнинг демократик тамойили - унинг моҳияти, асосан, бошқариш жараёнига барча жамоа аъзоларини жалб этиш, қарорлар қабул қилишда, муассаса мақсади ва вазифаларини белгилашда барча ходимлар қатнашишини тақозо этади. Қатнашиш шакли турлича бўлиши мумкин: бошқаришда ягона маъмурийлик, биргаликдаги пул маблағлари, бошқариш қарорларини коллегиял ҳал қилиш ва ҳоказо.

Гуруҳ - бу муайян белгига, масалан, синфий мансубликка, биргаликда фаолият кўрсатиш мумкинлигига ва унинг ташкил топиш хусусиятлари ва шу қабилар асосида ажралиб турадиган инсоний умумийликдир.

Гуруҳлар - расмий (формал) бўлиши, яъни юридик жиҳатдан қайд этилган ҳуқуқ ва бурчларга, меъёрий ҳужжатлар асосида ўрнатилган тизимга, тайинлаб ва сайлаб қўйилган раҳбарликка эга ёки улар юридик жиҳатдан қайд этилмаган, аммо таркиб топган шахслараро муносабатлар (дўстлик, хайрихоҳлик, ҳамжиҳатлик, ишонч,...) тизими билан ифодаланган норасмий (ноформал) бўлиши ҳам мумкин.

Гуруҳлараро ва шахслараро ихтилофлар - айрим шахсларнинг гуруҳ билан ёки гуруҳларнинг ўзаро келишмовчилигини билдиради.

Демократик раҳбар - бундай турдаги раҳбар ўз фаолиятини ўзининг жамоаси аъзоларига таянган ҳолда, жамоа фикрини инобатга олиб амалга оширади. Бошқарув ваколатлари, фаолият учун жавобгарлик бўйсунувчилар ўртасида тақсимланади. Ходимларнинг ўзаро муносабатларини рағбатлантириш билан биргаликда уларнинг билдирган фикрига қулоқ солади, улар билан маслаҳатлашади, ижобий томонларини инобатга олиб рағбатлантириб боради.

Диалектиклик - бу инновацияларнинг ривожланиш жараёни бўлиб, унинг меъёрий асослари секин-аста, босқичма-босқич янгиланиб бориш жараёни билан тавсифланади. Инновациялар мавжуд урф-одат, анъаналар билан ижодий зиддиятларни вужудга келтиради ва улар асосида амалга оширилади ва ривожлантирилади. Бу тизимнинг узлуксизлиги муассасанинг инновацион ривожланиш кўрсаткичини белгилайди.

Диверсификациялашган стратегия - педагогик жараёнларни илмий асосда ташкил этиш, иқтидорли ўқувчи-талабаларни аниқлаш ва уларни ўқитишда табақалаштирилган ёндашувларни жорий этиш асосида ўқувчи-талабаларни ўзлаштириш кўрсаткичини кўтариш, рақобатбардош битирувчилар сонини кўпайтиришга қаратилган вазифаларни амалга ошириш йўллари ифодаляди.

Дидактик қобилиятлар - бу педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда кўзланган мақсаднинг мазмун ва моҳиятини, вазиятларга кўра унга эришиш йўллари ва мазкур йўналишдаги вазифаларни субъектларга аниқ ва равшан, тушунарли қилиб етказа олиш, уларда мазкур вазифаларни бажаришга масъулият ҳиссини ҳамда қизиқишни уйғота олиш, шунингдек, мақсадга эришишда

субъектларнинг барчасини фаол иштирокини таъминлай оладиган қобилиятлардир.

Жамоатчилик ташкилотлари - ўқувчи-талабалар кенгаши, касаба уюшма қўмитаси, методик бирлашма, ота-оналар қўмитаси.

Идентификация. Бунда педагогик жараён субъектлари, яъни суҳбатдошлар бир-бирларини яхшироқ тушунишлари учун ўзларини суҳбатдошларининг ўрнига қўйиб кўришга ҳаракат қиладилар. Идентификация - бу билимлар, тушунчалар, тасаввурлар ва шахсий хислатлар орқали суҳбатдошни тушунишга ҳаракат қилиш, ўзини иккинчи бир шахс билан солиштиришдир.

Ижтимоийлаштириш - субъектларда юксак маънавият, маданият ва ижодий фаолиятни шакллантиришдан иборат бўлиб, педагогик жараёнда ижодий таълимий муҳитни яратишга хизмат қилади.

Ижтимоий-психологик методлар - педагогик жараён субъектлари ўртасида шундай муносабатларни вужудга келтиришни назарда тутадик, бунда профессор-ўқитувчилар ўқувчи-талабаларнинг бемалол, эркин ҳаракат қилиши, ўзини-ўзи намоён қилиши, турли жараёнларда эркин иштирок этиши, фикр билдириши учун шарт-шароит ва ижодий таълимий муҳитни яратиши назарда тутилади.

Ижтимоий-психологик мослашув - бу субъектларни таълимий муҳит таъсирига мослашувини назарда тутати ва унинг маълум бир гуруҳдаги кадриятлар билан яқинлашуви, мазкур янги муҳитдаги ижтимоий меъёрларни, анъана ва гуруҳий маданият элементларини ўзлаштиришидир. Ижтимоий-психологик мослашув ҳам касбий мослашув сингари маълум бир имкониятлар даражасида, ташқи муҳит таъсирини ўз ички дунёси, кечинмалари доирасида ўз мақсад ва эҳтиёжларига мослаштириб олишига боғлиқ.

Инновацион жараён. Инновацияларни вужудга келтириш, амалиётга татбиқ этиш ва оммалаштириш фаолиятлари билан боғлиқ. Инновацион салоҳиятига кўра янгиликлар; модернизация, фаолиятни такомиллаштириш, шаклан ўзгартириш, ривожлантириш билан боғлиқ бўлган модификацион инновациялар; олдиндан маълум бўлган методлар элементларининг янги тизимга бирикишини назарда тутувчи бириккан инновациялар; ўхшашлик ва умумийликка эга бўлмаган радикал инновациялар педагогик жараёнлар самарадорлигининг асоси сифатида белгиланади.

Инновация - мақсадга йўналтирилган ўзгартиришлар бўлиб, маълум бир ижтимоий бирликка - муассаса, уюшма, жамоа ва гуруҳларга янги ва нисбатан барқарор бўлган элементларни, умумий ҳолда халқнинг маънавий-маданий муносабатлари ва мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши билан узвий боғлиқ бўлган янгиликларни киритишдир.

Интегратив маҳорат - бу умумлаштирилган маҳорат бўлиб, педагогик жараёнларда ижобий натижаларга эришишга, педагогик жараёнларни ривожлантиришга йўналтирилган фаолиятни режалаштириш ва амалга оширишда зарур ҳисобланади.

Интеграцион ёндашув - педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда бошқарилувчи объект (педагогик жараён)га бир неча ёндашувларни (вазиятли, тизимли, инновацион ва ҳ.к.) қўллаш бўлиб, умумлаштирилган ёндашувларни ифодалайди.

Ихтилоф - шахслараро ихтилофлар шахсларнинг бир-бирини англамаслиги, манфаатларининг турли хиллиги, тушунчаларнинг номутаносиблиги бир-бирини ёқтирмаслиги, қизиқишлари, қарашлари ва интилишларининг ўзаро мос келмаслиги натижасида намоён бўлади. Ҳар қандай ихтилоф маълум вақт бирлиги давомида содиқ бўлади, етилади ва бартараф этилади.

Ихтилофларни бошқариш - бу ихтилофни вужудга келтириши мумкин бўлган сабабларни олдиндан аниқлаш ва уларга барҳам бериш йўналишида аниқ мақсадли таъсир кўрсатиш ёки ихтилоф қатнашчилари хулқ-атворини ўзгартиришга қаратилган таъсир кўрсатиш. Ихтилофни келтириб чиқарган сабабларни тўлиқ ёки қисман барҳам топтириш ёхуд ихтилоф қатнашчилари мақсадларининг ўзгариши ихтилофларнинг ҳал этилишидир.

Ихтилофли вазият - томонларнинг бирон-бир йўналишдаги қарама-қарши, зиддиятли нуқтаи назари, ўзаро умумий манфаатларга мос келмайдиган мақсадларга интилиш, уларга эришиш учун турли-туман воситалардан фойдаланиш ёки фаолиятни амалга оширишни режалаштириш жараёни.

Ички коммуникация. Таълим муассасаларида вертикал ва горизонтал ахборот алмашинуви мавжуд бўлиб, булар таълим муассасаси фаолиятини ташкил этиш ва такомиллаштириш учун зарур бўлган ахборотлар алмашинуви, яъни ички коммуникацияни ифодалайди.

Иш юритиш - бу таълим муассасасининг ўз функция ва вазифаларини бажариши давомида амалга ошириладиган фаолият ва унга тегишли кўрсатмаларни меъёрий ҳужжатлар асосида расмийлаштириш усуллари ва жараёнлари мажмуи ҳисобланади.

Ишбилармонлик, ишчанлик, уддабуронлик хислатлари - кунтлилик, тиришқоқлик, масъулиятлилик, ҳалоллик, рақобатбардошлик, чаққонлик, абжирлик, ташаббускорлик, тadbиркорлик, чидамлилик, сабр-тоқатлилик, бардошлилик, мунтазамлилик, тежамкорлик, эҳтиёткорлик, сахийлик, мардлик.

Қарор - бу таълим муассасаси фаолиятини такомиллаштиришда раҳбарлар ва ходимлар томонидан амалга ошириладиган вазифаларни бажариш йўллари танлаш ва белгилаш ёки инновацион фаолиятни ташкил этишда маълум бир тўхтамга ёки муайян бир фикрга келишдир.

Касбий маҳорат ва лойиҳалаштириш - бошқарувда стратегия, стратегик мақсад ва вазифаларни тўғри белгилаш, қарорлар қабул қилиш, муассасанинг умумий фаолиятини лойиҳалаштириш, инновацион фаолиятни ташкил этиш, бошқарув жараёнига тизимли ёндашувларни лойиҳалаш технологияларини жорий этиш ҳамда бошқарув усуллари, методлари ва тамойилларидан самарали фойдаланишдир.

Касбий тажриба - авлодларнинг ижтимоий тажрибасини ўзлаштириш ва уларни амалиётда қўллашни таъминлаб берувчи тушунчалар тизими бўлиб, раҳбарлар ва профессор-ўқитувчиларнинг ўз фаолияти давомида фан-техника янгиликларига, илғор тажрибаларга таяниши ҳамда мазкур тажрибалар асосида ўзининг кўникма ва малакаларини ривожлантириб бориши билан бир қаторда, ўқувчи-талабалар фаолиятини бошқаришидир.

Касбий фаолиятнинг белгилари - ихтисослаштириш, меҳнат фаолиятининг моҳияти ва мазмуни, бошқарув объекти, мақсадга эришиш учун зарур бўлган ўзига хос воситалар, тушунчалар, бошқарув фаолиятининг натижаси, асосий фаолият учун сарфланган вақт, иш ўрнининг кўлами ва жойи.

Касбий қобилият - бу раҳбарлар ва профессор-ўқитувчиларда интеллектуал, касбий малака ва кўникма, чидамлилик, яратувчанлик, ташаббускорлик, ижодкорлик, ташкилотчилик, ўз фикрини яхши баён эта олиши - нотиклик, ишонтира олиш, назорат, кузатувчанлик, талабчанлик, хотирада сақлаб қолиш, тарбиявий муносабатларда раоллик ҳамда педагогик таъсир кўрсатиш, бошқарувчилик ва индирлик хусусиятларининг шаклланганлиги.

Келишув - профессор-ўқитувчилар ва бошқа мутахассисларнинг таълим муассасасида фаолият кўрсатиши учун маълум муддатга тузилган шартнома, бошқа ташкилотлар ва ўқув юртлари билан илмий-амалий ҳамкорлик йўналишлари бўйича олдиндан шартнома тузиш тизими.

Қобилият - инсоннинг билим, кўникма ва малакаларини ўрттириш хусусиятларига боғлиқ бўлиб, мазкур хусусиятлар билим, кўникма ва малакаларга тааллуқли бўлмайди, яъни қобилиятлар билим, малака ва кўникмаларининг ўзида кўринмайди, балки уларни жаллаш динамикасида намоён бўлади. Қобилият инсонларни сифат жиҳатидан бир-биридан фарқлайдиган индивидуал-психологик хусусиятлардир. Қобилиятлар инсонларнинг аниқ бир фаолиятидан ташқарида мавжуд бўлмайди, балки уларнинг таркиб топиши таълим ва тарбия жараёнида содир бўлади.

Коллегиаллик - педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш ҳамда субъектлар фаолиятида мавжуд камчиликларни йартараф этиш ва турли муаммоларни ҳал қилишда ҳамкорлик қилиш, шунингдек, педагогик жараёнларни такомиллаштиришда субъектларнинг (ўқувчи-талаба) ҳамкорлигини йўлга қўйиш ва йиргалликда бошқариш.

Коммуникативлик қобилияти - бу самимий мулоқотда бўлишга, мулоқотини тўғри ташкил этишга, ўқувчи талабалар билан ўстона мулоқот ўрнатиш учун тўғри йўл топа билишга, улар билан педагогик нуқтан назардан мақсадга мувофиқ ўзаро алоқа боғлашга қаратилган қобилиятдир.

Коммуникация - бу педагогик жараёни субъектлари ортасидаги ўзаро ахборот алмашинуви бўлиб, педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда ўзига хос мураккаб тизим ҳисобланади. а таълим муассасаси раҳбарлари ва профессор-ўқитувчилар омонидан амалга оширилаётган барча ишлар ахборотларининг

самарали алмашишини талаб қилади, шунинг учун у ўзининг функционал даражаси билан тавсифланади ва бошқарув маданиятининг ташкилий сифатини белгилайди. Таълим муассасаси коммуникацияси бу ўзига хос мураккаб ва кўп босқичли тизим бўлиб, нафақат таълим муассасаси ичидаги, балки унинг ташқарисидаги ахборот алмашувини ҳам қамраб олади.

Конструктив ихтилофлар - ихтиёрий муассаса ҳаётининг муҳим муаммолари ва унга қарашлар кураши, фикрлар хилма-хиллигидан иборат бўлиб, турғунлик ва қотиб қолишнинг олдини олишга, ривожланишнинг асоси бўлиб хизмат қилишга, жамоанинг мақсад сари илгарилаб боришига, янги анъана ва қадриятлар шаклланишига ўз таъсирини кўрсатиши мумкин. Ҳар қандай ихтилоф асосида томонлар ўртасида аввалги муносабатларни инкор қилишга ҳаракатлар ётганлиги учун янги муносабатлар ва янги шароитлар яратишга олиб келиши мумкин.

Кўникма - белгиланган мақсадга мувофиқ равишда ҳаракат усуллари танлаш ва амалга ошириш учун мавжуд билимлар ва малакалардан фойдаланиш.

Либерал раҳбарлик - муросасозлик (кўнгилчанлик)ка асосланган раҳбарлик услуби. Либерал (эркин иш юритиш) раҳбарлик услуби профессор-ўқитувчиларнинг ўқувчи-талабаларга топшириқ ва маслаҳатларни тавсиялар кўринишида бериши, ўқувчи-талабаларнинг ишига камроқ аралашishi билан тавсифланади. Бунда профессор-ўқитувчилар воситачи сифатида фаолият кўрсатади, педагогик жараёнларда ўқувчи-талабаларга кенг доирада мустақиллик, тўла эркинлик бериш билан бир қаторда, уларнинг ҳаракатлариға кам эътибор беради ва назоратни суствлик билан амалга оширади. Ўз зиммасига маъсулият олишни ёқтирмайди, келишувчанлик асосида фаолият кўрсатади, яъни ўқувчи-талабалар билан ўзаро муносабатларни бузмаслик учун уларнинг барча талабларини бажаради. Бу ўз ўрнида педагогик жараёнларда тартибсизлик вужудга келишига, ўқувчи-талабаларнинг хатти-ҳаракати ва ўқув фаолияти йўналишидаги назоратнинг сустлашига, уларнинг муайян фанга бўлган қизиқишларининг йўқолишига олиб келади, шунингдек бошқа педагогик жараёнларда ҳам ўқувчи-талабалар фаоллигининг сусайишига сабаб бўлади. Ушбу раҳбарлик услубининг қуйидаги усул ва шакллари ажратиб кўрсатиш мумкин:

- коммуникацион мойиллик - бунда профессор-ўқитувчилар ўқувчи-талабаларга турли хил саволларни бериши, ўз фикрларини билдириши учун имкониятлар беради, бу бошқарувнинг маслаҳатли усули бўлиб, ўқувчи-талабалар томонидан берилган таклифлар, уларнинг фикрлари, улар томонидан бажарилган топшириқларнинг натижалари ўрганиб чиқилиши сабабли берилаётган топшириқлар улар томонидан ўз вақтида бажарилади;

- ҳамкорликда қабул қилинган қарорлар асосида бошқарув - педагогик жараёнларда муаммоли вазиятларни вужудга келтириш усулларида кенг фойдаланилади ҳамда профессор-ўқитувчилар муаммонинг ечимини топиш учун барча ўқувчи-талабаларни жалб этади ва бунда муаммони ечиш тартибини ўзи белгилайди,

шунингдек, ўзининг барча ҳуқуқлари ва ваколатларини сақлаб қолган ҳолда ўқувчи-талабалар томонидан муаммонинг ечими бўйича қарор қабул қилинишига рухсат беради.

Лидерлик. Лидер асосан маълум бир гуруҳда ўзи бошчилик қилаётган йўналишларда шахслараро (норасмий) муносабатларни бошқариб, у ўз гуруҳи аъзоларининг кучли ва салбий томонларини, ижобий ва салбий одатларини, шунингдек, уларнинг психологик қусусиятлари, кайфиятлари, мойиллиги, интилишлари ҳамда қизиқишларини яхши билганлиги сабабли етакчилик қилади. Ихтиёрий жамоада турли йўналишларда лидерлар бўлиши мумкин. Масалан, турли хил тадбирларни (жамоа аъзоларининг турли хил уй ишларида қашарлар, дам олиш тадбирлари, гуруҳ бўлиб турли хил зиёфатлар уюштириш ва ҳ. к.) ташкил этиш бўйича жамоатчилик йўналишида, спорт ёки спортнинг маълум бир тури бўйича, ўқув жараёнини ташкил этиш ёки фанларни юқори даражада ўзлаштириш йўналишларида.

Лойиҳалаш - Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш жараёнларини лойиҳалашда тизимли объект сифатида яхлит педагогик жараённи ривожлантириш ва унинг уникал моделини такомиллаштиришга ташкил этувчи қисмлар таъсир кўрсатишининг аҳамиятини инобатга олиш, шунингдек, бир хил ва тенг шароитларда педагогик жараёнларнинг ривожланишига кўпроқ таъсир кўрсатувчи баъзи қисм ва бўғинларни ўзгартиришга имтиёзлар бериш зарур.

Шунингдек, педагогик жараёнларнинг интегратив табиатига мос ривожлантирувчи стратегияларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш механизмларини лойиҳалаштириш педагогик жараёнларда ўрганиладиган тушунчаларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини ҳамда ахборотларнинг янгилиги ва ишончлилигини таъминлаш заруриятини белгилайди.

Бунда дарс (маъруза, семинар, амалий машғулот, экскурсия), дарсдан ташқари ташкил этиладиган тадбирлар (давра суҳбати, учрашув, турли мусобақа ва танловлар, конференция ва ҳ.к.), мустақил таълим ҳамда тарбиявий муносабатлар (инсон-инсон, инсон-техника-инсон, инсон-китоб-инсон, инсон-табиат-инсон, инсон-санъат-инсон каби тарбиявий муносабатлар) жараёнларини, шунингдек таълим муассасаларида ташкил этиладиган педагогик тажриба-синов ишлари ҳамда талабалар (олий ўқув юртлари ва ўрта махсус, касб-қунар таълими муассасалари талабалари) учун ташкил этиладиган педагогик амалиёт яхлит, бир бутун динамик тизим кўринишида гасаввур қилиниб лойиҳалаштирилиши зарур.

Педагогик жараёнларни лойиҳалаштириш ва ташкил этишда дарс ва дарсдан ташқари ташкил этиладиган тадбирлар, мустақил таълим, тарбиявий муносабатлар жараёнлари ҳамда педагогик амалиёт ва педагогик тажриба-синов жараёнларининг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини таъминлаш ўқувчи-талабалар учун ташкил этиладиган таълим-тарбия жараёнлари натижавийлиги қисобланган педагогик жараёнлар самарадорлигини таъминлашга кизмат қилади.

Локал баҳолаш - бу баҳолаш таълим муассасаси фаолиятини такомиллаштириш, педагогик жараённи ташкил этиш ва бошқариш йўналишида маълум бир вазифани ёки унинг бир қисмини бажариш натижаларига асосланади.

Маслаҳат - муайян шароитларни ҳисобга олган ҳолда психологик таъсир ўтказиш.

Масъулият - бу ихтиёрий шахснинг ўз хатти-ҳаракати ва фаолияти натижаси учун жавобгарликни ҳис этишидир. Масъулият - бу шахснинг ўз зиммасига олган ёки унга топширилган мажбуриятларига ҳисоб бера олишида, хатти-ҳаракатларида, кимнидир-ниманидир айбламай, хатти-ҳаракати натижалари ва унинг оқибатлари учун жавобгарликни ўз зиммасига олишида кўринадиган фазиладир.

Масъулиятнинг инсон хулқидаги муҳим белгиси - ўз вазифасини бажаришидаги аниқлик, пухталиқ, ҳозиржавоблик, ўзини мажбур қил олиш, ўз хатти-ҳаракатлари оқибатига жавоб беришга тайёр туриш ва ҳ.к. Масъулиятли хулқни амалга ошириш қўйидаги иродавий сифатларга эга бўлишни талаб қилади: қатъиятлилиқ, чидамлилиқ, ўзини тута билиш, барқарорлик ва ҳ.к.

Педагогик жараён субъектларида масъулият хулқини шакллантириш фақат психологик омилларгагина боғлиқ бўлма мазкур жараённи ташкил этиш ва назорат қилиш билан боғлиқ бош омилларга ҳам боғлиқдир. Масалан, ўқувчи-талабаларга бўлган ишон турли хил вазифаларнинг топширилиши ва уларни назорат қили хусусиятлари таъсир кўрсатади.

Махсус стратегия - таълим муассасасида педагогик жараёнлар самарадорлигини пасайиб кетишини, ўқувчи-талабаларнинг ўзлаштириш даражасини ДТС талаблари даражасидан тушириб кетмаслигини, шунингдек, тажрибали, билимли, ўз касбини фидоийлари бўлган профессор-ўқитувчиларни таълим муассасасида кетиб қолишларини олдини олиш мақсадида узоқ муддатга тузилади.

Мақсад - ихтиёрий тизимнинг тизим ташкил этувчи компоненти ҳисобланади, педагогик тизимни бошқаришда мақсаднинг аҳамияти аниқ фаолиятнинг мақсади сифатида белгиланади. Бунда аввал мақсад умумий ҳисобланади, уни лойиҳалаштириш жараёнида вазиятлар инобатга олинган ҳолда топшириқлар бўйича тақсимланади. Яъни, бошқарувда мақсадни шакллантириш бир неча даражада амалга оширилади: умумий мақсадни белгилаш; умумий (стратегик) мақсадни аниқлаштириш; вазиятга кўра мақсадларни ишлаб чиқиш.

Бошқарув тизимида мақсадга самарали эришишнинг асосий шартларидан бири мақсадни белгилаш талабларига риоя қилиш мақсадлар олдиндан белгиланган ва аниқ шакллантирилган бўлиши бажарувчилар томонидан қабул қилинган ва уларга тушунарли бўлиши; мақсадлар таҳлил қилинган ва бажарилиш муддати белгиланган, шунингдек, бажарувчиларнинг ҳаракати мотивлаштирилган бўлиши; вертикал ва горизонтал бўйича келишилган турли хил топшириқлар йўналишида тақсимланишид мақсадларнинг бирлиги сақланиши зарур ҳисобланади.

Мақсадли-мотивлаштириш функцияси. Педагогик жараёнларнинг самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омиллардан яна бири мотивлаштириш бўлиб, самарадорликка эришишда педагогик жараёнларнинг мақсадини, мақсадга эришиш йўналишида белгиланган вазифаларнинг мазмун-моҳиятини, ўрганиладиган тушунчаларнинг зарурияти, аҳамияти ва мазмун моҳиятини ўқувчи-талабаларнинг бошланғич тушунчаларига боғлиқ ҳолда тушунтириш, ўрганиладиган тушунчаларга нисбатан ўқувчи-талабалар қизиқишини ривожлантириш асосида вазиятларга кўра уларнинг фаоллигини таъминлаш ва ўзаро муносабатларни мувофиқлаштириб бориш жараёнида профессор-ўқитувчилар томонидан бошқарувнинг мақсадли-мотивлаштириш функцияси амалга оширилади.

Маъқуллаш - педагогик жараёнларда субъектларнинг фаолиятига, хатти-ҳаракатига, билдирган фикрларига, ижодий ёндашувларига нисбатан бўлган ижобий муносабат.

Маълумот - маълум мақсадга йўналтирилган, инсон шахсининг ривожланишини таъминловчи, махсус ташкил этилган тизим бўлиб, ўқитиш жараёни ва унинг натижаси ҳисобланади.

Маълумотлилик - шахсий сифат кўрсаткичи, яъни шахснинг ривожланиш даражаси, унинг тажрибаси, кўникма ва малакаларни қай даражада ўзлаштирганлиги ва улардан фойдаланиш ҳамда улар ёрдамида янги билим-кўникмаларни эгаллаб, ривожлантириб бориш қобилиятлари тушунилади.

Менежмент - инглизча сўз бўлиб, ўзбек тилида бошқарувни ташкил этиш (бошқариш, бошқарув ҳокимияти, ташкил этиш), раҳбарлик қилиш (режалаштириш, тартибга солиш-мувофиқлаштириш, назорат қилиш) маъноларини англатади. Менежмент - бу кўзланган мақсадларга эришиш учун фаолиятни, яъни индивидлар ёки уларнинг гуруҳларининг фаолиятини мувофиқлаштириш ҳамда бошқариш усуллари, шакллари ва воситалари мажмуи.

Менежмент фани - бу раҳбарларга бошқарув фаолиятини тўғри амалга ошириш, ходимлар фаолиятини самарали бошқариш ва мувофиқлаштиришда, шунингдек, корхона ва муассаса олдига қўйилган мақсадларга ҳамда кўзланган натижаларга эришишда муҳим аҳамият касб этувчи қарорларни қабул қилиш ва уларнинг бажарилишини назорат қилиш, таҳлил қилиш ва объектив баҳолашни ўргатувчи фан бўлиб, унинг асосий мақсади замонавий ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларда бошқарувнинг барча бўғинларида самарали ишлай оладиган юқори малакали бошқарувчиларни тайёрлашдан иборат.

Менежмент фан сифатида ўз мақсадига кўра қуйидагиларни ўрганади: бошқариш назарияси ва амалиёти; бошқариш объекти ва субъекти; бошқариш тамойиллари ва усуллари; раҳбар маданияти; раҳбар ва лидер, уларнинг фазилатлари; раҳбар рейтинги; бошқаришда киришувчанлик ва қарор қабул қилиш; бошқарув функциялари; ходимларни бошқариш; жараёнларни бошқариш, самарадорликни бошқариш; ўз-ўзини бошқариш; ҳудудий бошқариш ва ҳ.к.

Миллий-ҳудудий ёндашув. Таълим муассасаларини минтақалаштириш жараёнлари турли хил тизимлар ва тизимости бўғинлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг сезиларли даражада ўзгаришига сабаб бўлмоқда. Бошқарув қарорларининг мазмун ва моҳияти турли хил даражада белгиланмоқда: давлат, ҳудудий, шаҳар, туман ва муассасалар миқёсида. Бугунги кундаги тизимнинг аввалги тизимдан асосий фарқларидан, афзалликларидан бири таълимнинг демократлашуви - таълим ва тарбия услубларини танлашда ўқув юртлари мустақиллигининг кенгайиши, таълимни бошқаришнинг давлат-жамият тизимига ўтилишидир. Шундан келиб чиқиб, педагогик жараёнларни бошқаришда субъектлар мустақил қарорлар қабул қилиш, таълим муассасасининг мустақил сиёсатини олиб бориш, тактика ва стратегияни мустақил белгилаш, ҳудудий ва бошқа ривожланиш дастурларини ишлаб чиқиш имкониятларига эга.

Мойиллик - бу англаб етилмаган қобилиятдир. Ў қобилиятларини англаб етиш маълум бир фаолият турига қизиқиш кескин орттиради ва шахснинг ижодий фаолият кўрсатиши учу маълум имкониятларни яратади.

Мотивлаштириш - бу маълум эҳтиёжлардан келиб чиқиб, кишилар фаолиятини психологик таъсир этиш йўллари билан мақсадга мувофиқ йўналтиришдир.

Педагогик жараёнларда давлат ва жамият, шахс, фан ва ишлаб чиқариш эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда субъектларнинг хатти-ҳаракатларини, фаолиятини мувофиқлаштириш, эришиш зарур бўлган мақсадлар йўналишида профессор-ўқитувчилар ва ўқувчи-талабаларнинг ҳамкорликдаги фаолиятини ташкил этиш, уларнинг фаоллигини ривожлантириш самарадорлиги кўп жиҳатдан мотивлаштиришга боғлиқ бўлади.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган педагогик жараёнларда қулай таълимий муҳитни шакллантириш учун зарурий шарт-шароитларни яратишда субъектларнинг эҳтиёжлари ва имкониятларини ўрганиш асосида уларнинг фаолиятини такомиллаштириш ва ривожлантириш зарур бўлиб, мазкур жараёнда мотивлаштириш ўзига хос аҳамият касб этади.

Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда мотивлаштириш ташаббусларни ишлаб чиқиш ва таҳлил қилиш учун шарт-шароитлар яратиш, субъектларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш, ижтимоий амалиёт ва таълим эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда натижаларнинг самарадорлигини таҳлил қилишни ҳамкорликда ташкил этиш, ўқувчи-талабаларда ўқув мотивларини шакллантириш орқали амалга оширилади.

Муаммо - ҳар қандай тизимда мавжуд ва зарур бўлган ҳолатдан четга чиқишни тавсифловчи вазият (воқеликни)ни англатади.

Мувофиқлаштирилган ёндашув. Педагогик жараёнлар самарадорлигини ошириш, кўзланган мақсадга эришишда субъектлар фаоллигини таъминлашга жалб этиладиган сарф-харажатларнинг меъёрдан ортмаслигини таъминловчи, субъектларнинг имконияти қобилияти ва бошланғич тушунчаларига ҳамда мавжуд вазиятлар ва шарт-шароитларга мос келувчи, энг қулай бўлган ҳамда педагогини

жараён ва унинг таркибий тузилишини қайта ташкил эта оладиган тизимни вужудга келтириш мувофиқлаштирилган ёндашувни жорий этишдир.

Мувофиқлаштирилган ёндашувни амалиётга татбиқ этилиши натижасида субъектларнинг фаоллигини ҳамда педагогик жараён самарадорлигини таъминлаш учун сарф этиладиган меҳнат ва вақт тежалади, шунингдек, педагогик жараёнларда бир томонламалилик (субъект сифатида фақат ўқитувчининг ўзи фаолият кўрсатиши) бартараф этилади.

Мужассамлаштирилган стратегия - педагогик жараёнларни илмий асосда ташкил этишнинг барча йўналишларини қамраб олган ҳамда таълим муассасасининг яхлит фаолиятини ўзида жамлаган мўлжалдир.

Музокаралар - ихтилофларни ҳал қилиш усули сифатида тактик усулларнинг мажмуидан иборат бўлиб, қарама-қарши томонларнинг ўзаро мақбул ечимга келишларига қаратилган бўлади.

Мулоқот. Инсонларнинг маълум бир жамоада ёки гуруҳда ҳамкорликдаги фаолиятлари жараёнида вужудга келадиган эҳтиёжлардан бўлиб, уларнинг ўз фаолиятлари давомида ўзаро муносабатларга киришиш жараёни ҳисобланади. Инсонларнинг барча фаолиятлари давомида ўзаро муносабатлар, таъсир этиш шакллари ўз ичига оладиган мазкур тушунча уларнинг ўзаро бир-бирларини тушунишлари, ҳамкорлик қилишлари ҳамда ўзаро ахборотлар алмашинишлари учун зарур ҳисобланади.

Ижтимоий психологияда мулоқот учта турга бўлинади. Биринчиси, инсонларнинг ўз-ўзи билан мулоқоти, иккинчиси инсоннинг бошқа инсонлар билан мулоқоти, учинчиси авлодлараро мулоқот бўлиб, мазкур мулоқотлар натижасида бир авлоднинг тажрибаси иккинчи авлодга ўргатилади, бу эса пировардида инсонларнинг ривожланишига, ҳаёт, фан-техника ва технологияларнинг тараққий этишига замин яратади. Шундан кўриниб турибдики, мулоқот ёки бошқарув мулоқотисиз бошқарув жараёнини тасаввур қилиб бўлмайди.

Мустақил маълумот - бу авлодлар тажрибасини, фан ва техника ютуқларини ўз ички туйғулари асосида мустақил ўрганишга қаратилган хатти-ҳаракатлар мажмуининг натижаси бўлиб, инсоннинг шахсий қобилиятларини ривожлантириш жараёни ҳисобланади. Мустақил маълумот инсон шахсининг ривожланишида, тажрибаларни эгаллашида қулайликлар яратса, мустақил таълим эса таълим олишнинг асоси ҳисобланади.

Мустақил таълим - бу инсоннинг ўзи танлаган воситалар ва адабиётлар ёрдамида авлодлар тажрибасини, фан ва техника ютуқларини ўрганишга йўналтирилган шахсий хатти-ҳаракатлар жараёни. Бунда инсоннинг ички дунёси, ҳис-туйғулари, мустақил фикрлаш қобилияти асосий роль ўйнайди.

Назорат - бу бошқарув жараёнининг фаол босқичларидан бири бўлиб, у бошқарувнинг барча функциялари билан боғлиқ бўлади. Умумий ҳолда режалаштирилган натижа билан ҳақиқий эришилган

натижаларни ўзаро солиштириш жараёни бўлиб, у фаолиятнинг муваффақиятини аниқлашга имконият яратади.

Педагогик тизимни бошқариш жараёнида кўзланган йўналишдан четга чиқишлар ҳам вужудга келиши мумкин, бундай вазиятларда назорат йўл қўйилаётган хатоларнинг сабабини ўз вақтида аниқлаш ва уларни тузатиш усуллари белгиланган имкониятларини яратади. Шунинг учун бошқарув фаолиятининг барча босқичлари учун назорат зарур ҳисобланади.

Назорат-ташхис функцияси - режалаштирилган натижа билан ҳақиқий эришилган натижаларни ўзаро солиштириш жараёни бўлиб, у фаолиятнинг муваффақиятини аниқлашга имконият яратади.

Насихат - психологик таъсир ва мулоқот шаклларида бўлиб, мазмун жиҳатидан буйруққа, таққикқа, маслаҳатга ўхшаб кетади. Лекин насихат улардан фарқли ўлароқ, муайян бир фаолиятга ёки ҳодисага нисбатан кўникма, мослашувни шакллантиришга қаратилган бўлади.

Натижалар бўйича бошқарув. Бундай ёндашувнинг асосий ғояси шундан иборатки, ҳеч бир жараён, жумладан, педагогик жараён ҳам ўзи-ўзича ҳеч қандай аҳамият касб этмайди. Педагогик жараёнларнинг аҳамияти унинг натижавийлигида ўз ифодасини топади ва унинг натижавийлиги субъектлар (ўқувчи-талабалар)нинг фаоллигини таъминлаш ва фаолиятини мувофиқлаштириш асосида турли ривожланишларни амалга оширишни кўзда тутди.

Натижалар бўйича бошқарув тушунчаси ривожланиш тизими сифатида амал қилади ва педагогик жараён субъектлари фаолиятини мувофиқлаштириш ва уларнинг фаоллигини таъминлаш асосида белгиланган натижаларга эришиш мумкин. Мазкур жараёнда белгиланган вазифалар ва ўрганиладиган тушунчаларнинг мазмун-моҳиятини ҳар бир иштирокчига тушунтириш орқали субъектларнинг ўзини-ўзи бошқариши ҳамда ўз фаолиятига ижодий ёндашувни жорий этиши таъминланади.

Новаторлик ғоялари - янгиликлар яратиш, уларни педагогик жараёнига татбиқ этиш ва маълум бир инновацион фаолиятни ташкил этиш бўйича ғоялар.

Нутқ қобилияти - раҳбар ва профессор ўқитувчиларнинг ўз фикрини, ҳис-туйғуларини нутқ ёрдамида, шу билан бирга мимика ва пантомимика ёрдамида аниқ ва равшан қилиб ифодалаб бериш ҳамда уларнинг фаолиятини маълум йўналишда ўзгартириш ёки керакли йўналишда ташкил қилиш қобилиятидир.

Олдиндан кўриш-режалаштириш функцияси. Бошқарув фаолияти-ни олдиндан кўриш (англаш) ва режалаштириш функцияси учун мақсадли-мотивлаштириш бошланғич асос бўлиб хизмат қилади, олдиндан кўриш-режалаштириш функцияси ташкилий шакллар, усуллар, таъсир этувчи воситаларни аниқлайди, назоратнинг меъёри ва натижаларини баҳолашга хизмат қилади, шунингдек, педагогик тизимни ва унинг иштирокчиларининг хатти-ҳаракати ва фаолиятини мувофиқлаштириш ва тартибга солишга имконият яратади.

Педагогик жараён - бу шахслараро муносабатларда, бевосита ва билвосита таъсир кўрсатиш жараёнида (тарбиявий муносабатлар)

инсонларнинг шахсий сифатларининг шаклланиши ва ривожланишига, хатти-ҳаракати ва дунёқарашини ўзгаришига, тажрибасининг бойиши, билим, кўникма ва малакаларининг шаклланиши ва ривожланишига хизмат қиладиган омиллар мавжмуини ташкил қилувчи таълимий муҳит.

Педагогик маҳорат - профессор-ўқитувчилар томонидан педагогик жараёни субъектларининг иқониятлари, қобилияти ва бошланғич тушунчаларини инобатга олган ҳолда миллий қадриятларимизни, ҳаётий тажрибаларни, фан ва техника соҳаларидаги ютуқларимизни ўргатишни таъминлайди ҳамда уларнинг қобилиятларини ривожлантиришга хизмат қилади.

Педагогик такт - ҳар қандай педагогик таъсирга нисбатан қўлланиладиган чора-тадбирларни (рағбатлантириш, жазолаш, панд-насихат) ҳис эта билишдан иборатдир. Қобилиятли раҳбар ходимларга эътибор бериб зийраклик билан қарайди, уларнинг индивидуал психологик хусусиятлари билан ҳисоблашади. Бунда муҳими - бўйсунувчиларга таъсир этишнинг энг қулай усуллари топа билиш, тарбиявий таъсирни қўллашда мақсадга мувофиқ педагогик чораларга эътибор бериш, аниқ педагогик вазифаларни ҳисобга олиш, ходим шахсининг психологик хусусиятлари ва унинг имқониятлари ҳамда мазкур педагогик ҳолатларни ҳисобга олиш зарур.

Педагогик қобилият - бу бошқарув жараёнида раҳбарлар ва профессор-ўқитувчилар учун энг зарурий хусусиятлардан бўлиб, уларнинг педагогик фаолиятга яроқлилигини ва шу фаолият билан муваффақиятли шуғуллана олишини, шунингдек, педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқара олишини белгилайди.

Поғонавийлик - ташкилий тузилишга кўра таълим муассасасининг юқори бўғини (раҳбарлар) билан қуйи бўғини (ижрочилар) ўртасидаги масофанинг катта-кичиклигини ифодалайди, яъни раҳбар билан оддий ижрочи ўртасидаги масофа қанчалик катта бўлса (даражалар сони) таълим муассасаларидаги поғонавийлик даражаси шунчалик катта бўлади.

Принцип - бу сўз лотин тилидан олинган бўлиб, асос, дастлабки, хатти-ҳаракат ва фаолиятнинг асосий негизи каби маъноларни билдириб, раҳбарлар ва профессор-ўқитувчиларнинг ўз фаолиятидаги бир сўзлиги ва қатъиятлилигидир. Уларнинг принциплилиги педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда, субъектлар фаолиятини мувофиқлаштиришда ҳамда педагогик жараёнларда ижодий муҳитни шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Психик жараёнлар - бу объектив оламни субъектив акс эттиришнинг турли шакллари. Психик жараёнлар психик функциялар деб ҳам айтилади. Психик жараёнларнинг асосий турлари сезги, идрок, хотира, тасаввур, ҳаёл, тафаккур, нутқ, ҳиссиёт, ирода бўлиб, улар ўз навбатида уч гуруҳга бирикади: билиш жараёнлари, иродавий жараёнлар, ҳиссий жараёнлар.

Психик хоссалар ёки хусусиятлар - шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари бўлиб, булар ёрдамида инсонлар бир-биридан фарқланади, уларнинг типологик ва индивидуал фарқлари аниқланади.

Психик хусусиятларга темперамент, характер, қобилият, эҳтиёж ва мотивлар киради.

Психологик маҳорат - раҳбарлар ва профессор-ўқитувчиларнинг ўқувчи-талабаларни хатти-ҳаракатларини бошқариш ва мувофиқлаштириш маҳоратидир. Чунки, бунда раҳбарлар ва профессор-ўқитувчилар ҳар бир ўқувчи-талабанинг психологик хусусиятлари ва гуруҳ психологиясини яхши билиши зарур, бу заруриятни инглиз олимлари "ўзгалар психологиясини билиш улар устидан ҳукмронликнинг ягона йўлидир" деб таърифлашган.

Психологик ҳолатлар - психик фаолиятнинг вақтинчалик динамикаси билан тавсифланади. Бу инсон ички дунёсининг муҳим томони бўлиб, фаолиятга таъсир кўрсатади. Психик ҳолатларга чарчаш (толиқиш), эмоционал зўриқиш (стресс), монотония ва бошқа психик ҳолатлар киради ва булар ўзаро боғлиқ бўлади.

Раҳбар маданияти - раҳбар одоби ва иқтидори ўртасидаги диалектик боғланиш. Бу боғланиш одоб, иймон, инсоф, адолат ва иқтидор каби фазилатлар мажмуидан иборат бўлади. Раҳбарнинг касбий маданияти деганда раҳбарнинг профессионаллиги, унинг профессионал бошқарув фаолиятини бажаришга тайёргарлик даражаси тушунилади. Бунда раҳбарларнинг мақсадга мувофиқ у ёки бу касбий сифатлари алоҳида вазиятларда ҳар бир раҳбарнинг "идеал моделини" шакллантиришга асосланади.

Раҳбарлик - инсонларга мақсадли таъсир ўтказишга қаратилган, уларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш билан боғлиқ бўлган фаолиятдир. Раҳбарлар қатор функцияларни бажаради: жамоа фаолияти мақсадларини аниқлайди ва шакллантиради, мазкур фаолиятни режалаштиради, рағбатлантириш воситалари ва усуллари белгилайди, уларни назорат қилишни амалга оширади.

Раҳбарлик - одамларга мақсадли таъсир ўтказишга қаратилган, уларнинг ҳулқини тартибга солиш билан боғлиқ бўлган бошқарувнинг таркибий қисмидир.

Раҳбарлик услублари - раҳбар ўзининг бошқарув фаолиятида афзал билган ва асосланган барча усуллар ва хатти-ҳаракатининг тактика ва стратегияларидан ташкил топган тизим сифатида қаралади. Бунда бир томондан стратегиялар билан бошқарув фаолияти мазмуни, бошқа томондан бу тизимнинг ўзи, инсон фаолияти муҳитида турли аҳамиятга эга бўлган ҳаракатлар ва шу қатори профессионал фаолият бошқарув субъектининг ривожланишида ҳамда унинг профессионал мутахассис сифатида шаклланишида муҳим аҳамият касб этади.

Раҳбарнинг ўз ишини ташкил қила билиши деганда унинг бошқарув фаолиятини тўғри режалаштириши, яъни буйруқ бериш, топшириқ ижросини текшириш, ходимлар фаолиятини баҳолаш ҳамда турли хил қарорлар қабул қилиш ва уни назорат қила олиши назарда тутилади.

Рефлексив бошқарув. Шахс ривожланишига таъсир этувчи турли хил омиллар билан ўзаро алоқага киришади, бунда хатти-ҳаракатларнинг мазмун-моҳияти ва мақсадга йўналтирилган ўзгартирувчи фаолиятнинг эҳтиёжини англаш мумкин бўлади, чунки

ўз-ўзини чуқур англаб етиш натижасида жамоада ўз ўрнини аниқлаш, ўзини намоён қилиш (ўзини кўрсата билиш), ўз-ўзини (ҳаракатларини, феъл-атворини) маъқуллаш, ўзининг ички имкониятларидан, қобилиятидан фойдаланиш, ўз-ўзини идора қилиш вужудга келади.

Рефлексия. Мулоқот жараёнида суҳбатдошнинг тасаввурини англашга ҳаракат қилиш, яъни унинг ўрнида туриб ўзига баҳо беришга ҳаракат қилиш, яъни бу иккинчи шахснинг идрокига тааллуқли бўлиб, ўзига бировнинг кўзи билан қарашига ҳаракат қилиш.

Ривожланиш - бу инсоннинг руҳияти ва организмдаги сифатий ўзгаришларидир. Бу ўзгаришлар ижтимоий муҳит, уй-жой шароитлари, уни қуршаб турган кишиларнинг таъсири натижасида юз беради.

Ривожланиш - бу объектив жараён бўлиб, ташқи ва ички бошқарилувчи омиллар томонидан миқдор ва сифат жиҳатидан физик ва маънавий шаклланиш, яъни, шахснинг фазилатлари, сифатлар ва хулқларнинг шаклланиши, тушунчаларнинг чуқурлашиши, кенгайиши, осондан - қийинга, оддийдан - мураккабга, мавҳумдан - билишга, оддий ҳаёт кечирish шаклларида - олий фаолиятга ўтиш жараёнидир.

Стереотип қарорлар. Бундай қарорлар одатда мавжуд меъёрий ҳужжатлар, йўриқномалар, муассасанинг низоми асосида қабул қилинади. Мазкур қарорлар ходимларни ишга олиш ва ишдан бўшатиш, муассаса фаолиятини такомиллаштириш йўналишида чиқарилган буйруқларни ўз ичига олади.

Стереотипизация. Мулоқотлар жараёнида инсонларнинг онгида шаклланиб ва муҳрланиб қолган тушунча ва тасаввурлардан доимий намуна сифатида фойдаланиш ҳолатлари бўлиб, бундай ҳолатлар ҳамisha ҳам ижобий натижаларга олиб келмайди. Масалан, раҳбарлар ўзининг маълум бир ходимининг мурожаат қилгани келаётганлигини кўриши билан "ҳозир иш ҳақининг озлигидан шикоят қилишни бошлайди" деган шубҳани кўнглидан ўтиши стереотипни англатиб, бўлажак суҳбат жараёнига олдиндан ўз салбий таъсирини кўрсатади.

Стратегия [strategos] грекча сўз бўлиб, ўзбек тилида "генерал санъати" деган маънони англатади. Ўзбек тилининг изохли луғатида ҳам мазкур атама уруш олиб бориш санъати, ижтимоий-сиёсий курашга раҳбарлик қилиш санъати ва илми маъноларида талқин этилган.

Стратегия сўзи бугунги кунда бирон-бир фаолиятга раҳбарлик қилиш, корхона ёки муассасаларнинг фаолиятини бошқаришда истиқболни олдиндан аниқлаш, фаолиятни олдиндан режалаштириш, бажариладиган вазифаларнинг йўналишини аниқлаш, шунингдек мақсадга эришишда натижаларни олдиндан аниқлаш ва назорат қилиш йўналишларида кенг қўлланилмоқда. Мазкур сўздан стратегик режа, стратегик режалаштириш, бошқарув стратегияси, стратегик бошқарув каби тушунчалар келиб чиққан бўлиб, бу тушунчаларнинг ҳар бири ўзининг мазмун-моҳиятига кўра педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда муҳим аҳамият касб этади.

Стратегик бошқарув – бу таълим муассасасининг стратег мақсади йўналишида муассаса имкониятларини профессор ўқитувчиларнинг умумий манфаатлари билан мувофиқлаштириш назарда тутувчи узоқ муддатга тузилган дастур, режа ва лойиҳал асосида бошқаришдир. Стратегик бошқарув, одатда, мазкур тизим бошқарув маданиятининг юқори даражасини белгиловчи ке инновацион дастурларни амалга ошириш имкониятини яратади.

Стресс. Асабийлик ва кескинлик сўзлари инглизчада стресс [stress] деган маънони англатади. Стресс тушунчаси ижтимо психологияда шахсга нисбатан таъсир этаётган вазиятлар, омилл натижасида вужудга келаётган ҳолатни ифодалайди. Масалан инсонлар фаолият кўрсатаётган жамоадаги руҳий муҳитнинг таъсир ходимлар фаолият кўрсатаётган хоналардаги ҳароратнинг жу юқорилиги ёки паст даражадалиги, ўткир ҳидлар, етарли даража ёритилмаганлик, ўқув қуролларининг етишмаслиги, ортиқча мураккаб бўлган топшириқларнинг берилиши ва ҳ. к. шул жумласидандир.

Тавсияли қарорлар – таълим муассасаси фаолиятини такомиллаштириш, педагогик жараёнига илғор педагогик технологияларни татбиқ этиш, янги ахборот технологияларини жорий этиш ҳамда илғор педагогик тажрибаларни оммалаштириш йўналишида қабул қилинадиган қарорлар бўлиб, бунда таълим муассасасини ривожлантириш ва профессор-ўқитувчиларнинг фаолиятини такомиллаштириш йўналишидаги тавсиялар ў ифодасини топади.

Тактик қарорлар. Мазкур қарорлар таълим муассасаси олди қўйилган мақсадга эришишда қўлланиладиган восита ва усулла йўналишидаги қарорлар бўлиб, жорий ва тезкор қарорларни ифодалайди. Масалан, таълим муассасасининг йиллик ва жорий дастурларини ҳамда режаларини тузиш ва жорий этиш, юқор малакали кадрлар билан таъминлаш йўналишидаги қарорлар бўлиб юқори ва ўрта бўғин раҳбарлари томонидан узоғи билан икки йилгач бўлган муддатга қабул қилинади.

Талаб – раҳбарнинг ходимларга муносабатининг бундай шакл мазмун жиҳатидан буйруққа яқин туради. Буйруқ у ёки бу фаолиятни бажариш ёки бажармасликка қаратилган бўлса, талаб эса айнан ўш буйруқларнинг бажарилишига қаратилган бўлади.

Тарбия – инсонлар ривожланишида асосий роль ўйнайдиган жараён бўлиб, бир авлод ижтимоий тажрибасининг кейинги авлодла томонидан ўзлаштирилиши ва уларнинг ижтимоий ҳаётга қўшилишларини таъминлаб берувчи зарурий фаолиятдир.

Тарбиявий жараён. Ўсиб келаётган авлоднинг катт ёшдагилар тажрибасини эгаллаб бориш жараёни бўлиб, у инсонла ривожланишини бошқаради ҳамда уларнинг шахсий хислатларини шаклланишига зарур шароитлар яратиб беради.

Тарбиявий муносабатлар – инсонлар ўртасидаги доими муносабат (алоқалар) бўлиб, улар инсон шахсини ривожлантиришга яъни мустақил маълумот, мустақил таълим олиш ва ўзини-ўз тарбиялашни шакллантиришга хизмат қилади, шунингдек, б

бошқарув жараёнида раҳбарлар билан ходимлар ўртасидаги муносабатларда турли шаклларда намоён бўлади, яъни, раҳбарларнинг билими, муомала ва мулоқот маданияти, кийиниши, гавда ҳаракатлари, бошқарувчилик қобилияти, фан-техника, савъат ва табиатга бўлган муносабати ҳамда қизиқиши ходимларнинг фаолиятига ўз таъсирини кўрсатади.

Тарбияланганлик - шахснинг сифат кўрсаткичи, тажрибаларни яхши ўзлаштирганлиги, тарбиявий-ривожлантириш мақсадида йўналтирилганлик.

Тарбияланувчи - тажрибаларни эгаллайдиган ва ўрганадиган шахс.

Тарбиячи - инсон, авлодлар тажрибасини эгаллаш учун мажбурий ёки зарурий таъминотчи.

Тартибга солиш-мувофиқлаштириш функцияси. Мазкур функция педагогик тизимнинг ҳолатини зарурий, белгиланган даражада ушлаб туриш, уни янги сифат даражасига кўтариш ва педагогик жараёнда йўл қўйилаётган хатоликларни тузатиш ҳамда педагогик жараён субъектларининг хатти-ҳаракатларини тартибга солиш учун хизмат қилади.

Тафаккур. Инсонларнинг ақлий фаолиятининг ва онгли хатти-ҳаракатларининг юксак шакли ҳисобланиб, социум ва ижтимоий муҳитни, мавжуд жараёнларнинг вужудга келиш сабаблари ва воқеликни англаш воситаси, шунингдек, барча инсонларнинг эҳтиёжларини қондириш йўналишидаги фаолиятларини мувофиқлаштирувчи фикрлар, ғоялар ва қарашлар натижасида вужудга келган хулоса ёки қабул қилинган қарор.

Тафаккур сезги, идрок, тасаввурларга нисбатан мавжуд жараёнларни, ҳодисаларни аниқ ва равшан, объектив акс эттирувчи билиш жараёни. Педагогик жараёнларда профессор-ўқитувчилар томонидан ўқувчи-талабаларнинг ёки ўқувчи-талабалар томонидан профессор-ўқитувчиларнинг ўрганилиши ва хулосалар чиқарилиши, шунингдек, ўзаро муносабатлар, алоқалар ва ахборотлар алмашинуви мазкур тушунча орқали амалга оширилади.

Ташаббусли қарорлар. Бундай шаклдаги қарорлар раҳбарларнинг бошқарув фаолияти жараёнида ахборотлар тўплаш методларидан фойдаланилиб тўпланган маълумотлар, амалга оширилган таҳлиллар ҳамда ўрганилган вазиятларнинг натижаларига асосан қабул қилинади ва улар муассасанинг истиқболини назарда тутди.

Ташқи коммуникация. Таълим муассасаси билан ташқи муҳит ўртасидаги ахборот алмашинуви жараёни ташқи коммуникацияларни ифодалаб, бунга ташқаридан келган ахборотлар, юқори бошқарув органлари, ҳокимият, вазирликлардан келган ахборотларни киритиш мумкин.

Ташкилий ихтилофлар. Бундай ихтилофлар таълим муассасасида профессор-ўқитувчиларга ўқув юкламаларини тақсимлашда (фанлар бўйича дарс соатлари ажратиш, ҳамда соатлар тақсимоотида адолатнинг бузилиши), имтиёзлар беришда, мукофотга тавсия қилишда, жамоатчилик топшириқларини беришда ва бошқа

ташкилий жараёнларда раҳбарлар томонидан йўл қўйилган хатолар сабабли ёки раҳбарият томонидан берилган топшириқлар маълум бир ходимлар томонидан бажарилмаса, маъмурият талабларини четлаб ўтишга ҳаракат қилса келиб чиқади.

Ташкилий таъсир кўрсатиш - педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришнинг ташкилий тузилишларини белгилаш, ички тартиб-қоидаларни ўрнатиш; бошқарилувчи ва бошқарувчи тизимлар ўртасида мувофиқлик ва оқилона нисбатни ўрнатиш кабиларни ўз ичига олади. Педагогик жараёнларни самарали амалга ошириш учун ташкил этилган таълим муассасасининг таркиби, ташкилий тузилиши (структура) ва таркибий қисмларини (компонентлар) аниқлашда фаолият жараёнларининг хусусиятлари инобатга олинади.

Бу жараёнларни асосан қуйидаги турларга бўлиш мумкин. Асосий (педагогик) жараён таълим муассасасининг асосий мақсадларига, кўзланган натижаларга эришишга йўналтирилган бўлади ва таъминловчи жараён таълим муассасасининг натижаларига тўғридан-тўғри ўз таъсирини кўрсатмаса-да, унинг асосий вазифаларини бажариши учун зарурий шароитларни яратади ва таъминлаб беради. Таълим муассасасида педагогик жараёнлар иккита кичик тизимлар доирасида, яъни дарсда ва дарсдан ташқари (тарбиявий) фаолият жараёнларида амалга оширилади.

Ташкилий таъсир кўрсатиш шакллари - лойиҳалаш, регламентлаш, меъёрлаш, қўлланмалар тайёрлаш ва ҳ.к. Таълим муассасаси фаолиятини ташкил этишда мотивлаштириш, ташаббусларни ишлаб чиқиш ва таҳлил қилиш учун шарт-шароитлар яратиш, барча таркибий қисм ва бўлимларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш, ижтимоий амалиёт ва таълим эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда натижаларнинг самарадорлигини таҳлил қилишни ҳамкорликда ташкил этиш, давлат талаблари асосида педагогларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш орқали амалга ошириш зарур.

Ташкилий-ижрочилик функцияси. Бу функция бошқарув фаолиятининг барча йўналишларида ўз аксини топади. Яъни, у кадрлар танлаш ва жой-жойига қўйиш, ижрочиларнинг ўзаро таъсир этиш тизимини шакллантириш, ахборотлар тўплаш ва уларга ишлов бериш фаолиятлари билан боғлиқ бўлади. Бунинг натижасида у ёки бу педагогик тизимга хос таркибий тузилиш вужудга келади.

Ташкилий-маъмурий методлар. Ушбу методлар ҳам иқтисодий методлар бажарадиган вазифаларни бажаради, фақат уларнинг таъсир кўрсатиш усуллари ва шакллари ўзаро фарқ қилади. Иқтисодий методларда белгиланган масалаларни ҳал қилиш учун раҳбарлар таъсир кўрсатишнинг турли хил усул ва шакллари танлаш имкониятига эга бўлади. Ташкилий-маъмурий методлар қарорлар, буйруқлар, фармойишлар ва кўрсатмалар тайёрлаш, уларни ўз вақтида тегишли шахсларга етказиш ва бажарилишини назорат қилиш орқали таъсир кўрсатишни назарда тутади.

Таълим - тажрибалар алмашиниши жараёни бўлиб, режали равишда амалга ошириладиган "ўқитувчи-ўқувчи" мулоқоти, унинг натижасида маълумот, тарбия ва ривожланиш амалга ошади.

Таълим менежменти - бу илмий асосда ташкил этилган, ўзига хос поғонавийликка асосланган бошқарув: раҳбар, педагогик жамоа, ўқувчи-талабалар жамоаси. Шунга кўра бошқарувни турли хил моделлар асосида амалга ошириш мумкин: интеграл модел, биринчи поғона - педагогик жамоа фаолиятини бошқариш, иккинчи поғона - ўқувчи-талабалар фаолиятини бошқариш.

Таълим муассасаларини бошқариш - жамоа аъзоларини ҳамда уларнинг фаолиятини бошқаришдан иборат бўлиб, улар ўз навбатида таълим жараёнини ва воситаларини бошқарадилар. Бошқарув юқори савияда олиб бориладиган муассасаларда интизом, педагогларнинг меҳнат унумдорлиги, таълим жараёни самарадорлиги ва ўқувчи-талабаларнинг ўзлаштириш кўрсаткичлари юқори даражада бўлади ҳамда таълим жараёни иштирокчилари фаолиятида мажбурий иттифоқчилик ўрнини ижодий ёндашувлар эгаллайди.

Таълим муассасаси функциялари - педагогик жараёнларда қуйидаги функцияларни амалга оширади: таълимий (тушунчалар тизими, дунёвий тушунчалар, фанлар бўйича умумий билимлар, кўникма ва малакалар; мустақил таълим); тарбиявий (таълим жараёни иштирокчиларида дунёқараш, ўзини-ўзи англаш ва ижтимоий мавқе, мотивлаштириш, тажриба ва ахлоқий одат, муҳим ижтимоий кўникма ва малака, хулқ ва муомала, маънавий ва ахлоқий маданият, ўзини-ўзи тарбия кўникмаларини шакллантириш); психологик ривожланиш (олий психологик функциялар: идрок, ҳиссиёт, ирода, руҳий кечинмалар, ўзини-ўзи англаш, шахсий фаоллигини шакллантириш), таълим жараёни иштирокчиларида яратувчанликни ривожлантириш; ижодий фаолиятга тайёрлаш; соғлом турмуш тарзига одатлантириш; таълим муассасаси битирувчиларини ижтимоий-шахсий аҳамиятга эга бўлган турли хил фаолиятга тайёрлаш; педагогик жараёнларни ташкил этиш, ўзаро алоқаларни ўрнатиш ва мувофиқлаштириш, барча бўғин ва бўлимлар ўртасида вазифалар тақсимооти, раҳбар ходимлар ўртасида масъулиятларни белгилаш, бошқаришнинг аниқ услубини танлаш ва қарор қабул қилишда иш тартиби изчиллиги, ахборотлар оқимини ташкил қилиш.

Технология - педагогик жараёнларни ташкил этиш, уни бошқариш, профессор-ўқитувчиларнинг педагогик ва ўқувчи-талабаларнинг ўқув фаолиятини ташкил қилиш усуллари тавсифи.

Тизим - алоқа, муносабатлар, интеграция, яхлитлик, ташкил этувчи қисмлар каби тушунчалар орқали ифодаланади. Бу тизимнинг бир-бири билан боғлиқ бўлган, ўзаро таъсир этувчи қисмларининг мажмуи яхлит объектни ташкил этади. Ҳар бир қисм яхлит тизимнинг ўзгаришига ўз ҳиссасини қўшади.

Тизимли ёндашув - бунда педагогик жараёнлар тизим сифатида, яъни ташқи муҳитда хизмат қилаётган мураккаб педагогик тизим сифатида кўриб чиқилади. Бунда унинг алоқалари ва воситаларининг мазмун ва моҳиятига кўра объектни бир бутун, яъни яхлит ҳолда тасаввур қилиш талаб этилади.

Педагогик жараёнлар самарадорлигини ўрганишда алоҳида хусусиятларга эга бўлган бир неча қисмларга ажратиб, улар ўртасидаги алоқалар ҳамда ўзаро боғлиқлик хусусиятлари аниқланади, чунки ҳар бир қисм яхлит тизимнинг ўзгаришига ўз ҳиссасини қўшади.

Фаолият - бу инсоннинг белгиланган мақсад йўналишида бошқарилиб турадиган ички ва ташқи фаоллиги бўлиб, мазкур фаоллик орқали табиатга ва бошқа инсонларга таъсир кўрсатилади.

Фаолият - фалсафа фанида фаолият тушунчаси бутун оламга нисбатан бўлган ўзига хос инсоний муносабатлар усули сифатида қаралса, ижтимоий назарияда фаолият ижтимоий воқеликнинг мавжудлиги ва ривожланиши, ижтимоий фаоллиқни вужудга келиши деб таърифланади.

Психология ва педагогика фанлари йўналишидаги тадқиқотларда фаолият тушунчаси алоҳида объективлаштирилган моддий ва маънавий маҳсулотларни ишлаб чиқиш ва вужудга келтиришга йўналтирилган фаоллик, яъни субъектнинг фаоллиги сифатида тадқиқ қилинади.

Фаоллик - бу инсонларда "ўз кучи билан жавоб қилиш" қобилиятини билдиради. Инсонларни муайян тарзда ва муайян йўналишда ҳаракат қилишга ундайдиган эҳтиёжлар унинг фаоллиги манбаи ҳисобланади.

Функционал бошқарув дейилганда кадрлар соҳасидаги ишлар билан боғлиқ бўлган барча вазифалар ва қарорлар, масалан, кадрлар танлаш, улардан фойдаланиш, малакасини ошириш, уларнинг меҳнатига ҳақ тўлаш, рағбатлантириш ва мукофотлаш, лавозимларга тайинлаш, ишдан бўшатиш ва ҳ.к. тушунилади.

Функционал ихтилофлар. Бу ҳилдаги ихтилофлар таълим муассасалари раҳбариятининг ўз вазифасига совуққонлик билан муносабатда бўлиши, яъни ўқув хоналарининг етарли даражада ёритилмаганлиги, қишқи мавсумда иситилмаслиги, ўқитувчи ва ўқувчи-талабалар учун ишлаш, ўқиш, овқатланиш, спорт билан шуғулланиш, дам олиш ҳамда ижодий фаолиятни амалга оширишлари учун етарли шароитлар яратилмаганлиги, шунингдек, таълим муассасаси кутубхонасидаги шароит ҳамда ўқув жараёнини илмий асосда ташкил этиш учун илмий-методик маҳсулотлар ва янги ахборот технологиялари, компьютер техникаси воситалари билан таъминланмаганлиги сабабли вужудга келиши мумкин.

Функционал стратегия - педагогик жараён субъектлари, таълим муассасасининг бўлимлари ҳамда жамоавий бошқарув органлари ва жамоатчилик ташкилотларининг функционал вазифаларини амалга ошириш усулларини ўз ичига олган ишчи стратегия ҳисобланади.

Функция - бу лотинча сўз бўлиб, бирор кимса ёки нарсанинг ил фаолият доираси, вазифаси деган маъноларни билдиради. Раҳбар ўзининг ишлаб чиқариш ва технологик вазифаларини бажариши профессиона функцияларини белгилайди ва бунда раҳбар профессионал-мутахасси сифатида доимо инсонлар билан муносабатда бўлади.

Ходимларни мотивлаштириш (ундаш) - бу усул ходимларнинг бошқарув жараёнида кенг миқёсда иштирок этишига асосланган бўлиб, бу усулни қўллаш орқали соғлом ижтимоий-руҳий муҳит яратилади. Бунда ижтимоий-психологик усуллар меҳнат фаоллигини оширишга қаратилган бўлиб, у ходимларга, яъни уларнинг маънавий ва ижтимоий ҳулқига таъсир этиш орқали амалга оширилади.

Ташкилий муҳитнинг сифати унинг ҳолатининг маданий намуналар билан мос келишини ҳамда бошқарувнинг тезкорлик ва имконият даражасини белгилайди. Яъни, вужудга келаётган вазиятларни ташкилий муҳитнинг асосий ташкил этувчи элементлари билан

мувофиқлаштириш бошқарув маданиятининг асосий кўрсаткичи сифатида хизмат қилади.

Хулқий компонентлар - сазъ-ҳаракат, қилиқ, мимика, имо-ишора, нутқ ва бошқа инсон хулқи билан боғлиқ бўладиган муносабатлар.

Шахс обрўси - шахснинг жамоа аъзолари томонидан тан олинishi ва ҳурмат қилиниши, унинг субъектив сифатларининг жамоа фаолиятининг объектив талабларига мос келишини билдиради. Бунда шахснинг билими, тажрибаси, касб маҳорати, уддабуронлиги, тадбиркорлиги, фаоллиги муҳим аҳамият касб этади.

Шахслараро ихтилофлар. Таълим муассасасида шахслараро муносабатлар жиддий ва нозик бўлиб, бунда раҳбарлар ўртасидаги муносабатлар, раҳбар-ходим, раҳбар-ўқитувчи, раҳбар-ўқувчи, раҳбар-ота-она, ходим-ходим, ўқитувчи-ходим, ўқитувчи-ўқувчи, ўқитувчи-ота-она, ўқувчи-ўқувчи, ўқувчи-ота-она ҳамда педагоглраро муносабатларни ўз ичига олади.

Таълим муассасасидаги шахслараро муносабатларни ҳам нозик, ҳам мураккаб дейишимизга асосий сабаб, ёш авлодни тарбиялашда бу муносабатлар муҳим аҳамият касб этади, ҳаттоки ота-оналарнинг ўз фарзандлари билан бўлган муносабатлари ҳам педагогик жараёнига ўз таъсирини кўрсатади. Шахслараро ихтилофлар, асосан, инсонларнинг бир-бирини тушунмаслиги, манфаатларнинг номувофиқлиги, бир-бирини кўролмаслиги* ёки арзимас сабабларга кўра ўзаро аразлаб юриши туфайли келиб чиқиши мумкин.

Шахслараро муносабатлар - бу бир жамоа ёки гуруҳнинг аъзолари бўлган инсонлар ўртасидаги объектив алоқалар, мулоқот ва ўзаро таъсирларни ифодалаб, расмий ва норасмий турларга, хизмат ва шахсий муносабатларга бўлинади. Хизмат муносабатлари бирор ижтимоий фойдали фаолият билан - ўқув, меҳнат фаолияти билан боғлиқ бўлади. Шахслараро муносабатлар ўзаро таъсир кўрсатиш, мулоқот, ҳамкорликдаги фаолиятда вужудга келади ва шаклланади.

Шахснинг заковатлилик, иродалилик, зукколик хислатлари - зийраклик, эсда сақлаб қолишлик, ижодкорлик, танқидийлик, қизиқувчанлик, ишқибозлик, диққатлилик, билимдонлик, савиялилик, ҳозиржавоблилик.

Шахснинг умумий хислатлари - ёқимлилик, жозибадорлик, дилбарлик, кўркемлик, ҳурматга сазоворлилик, буюклик, салоҳиятлилик; жиддийлик, босиқлик; мослашувчанлик, маданиятлилик, одоблилик, зиёлилик, табиийлик, одиллик, оддийлик.

Эҳтиёж - инсонларни маълум бир фаолиятга йўналтирувчи омиллар бўлиб, уларни жисмоний ёки ақлий меҳнатга, шунингдек, дам олиш, билим олишга, ҳунар ўрганишга, умуман олганда яшаш учун курашишга чорлайди. Инсон эҳтиёжлари турли хил бўлиб, уларнинг психологик хусусиятларига, яъни одати, диди ва кайфияти, ёши ва соғлиги, жинси, оилавий аҳволи, меҳнат қилиш ва яшаш шароитларига ҳам боғлиқ бўлади.

Эҳтиёж - инсонларнинг ҳаёт кечиришининг аниқ шарт-шароитларга қарамлигини ифода этувчи ва бу шарт-шароитларга нисбатан унинг фаоллигини вужудга келтирувчи ҳолатдир.

Инсоннинг эҳтиёжлари ҳам ижтимоий, ҳам шахсий хусусиятларга эга бўлиб, у биринчидан, шунчаки тор маънодаги шахсий тавсифга эга бўлиб туюлганда ҳам ижтимоийдир (масалан, нон - нон бўлиб дастурхонга

келгунича кўплаб инсонлар меҳнати сарфланади, бу эса ижтимоий маҳсулотдир). Иккинчидан, инсон ўз эҳтиёжларини қондириш учун мазкур ижтимоий муҳитда тарихан таркиб топган воситалар в усуллардан фойдаланади. Учинчидан, инсоннинг кўпгина эҳтиёжлари шахсий эҳтиёжларидан кўра ўзи биргаликда меҳнат қиладига жамиятнинг, жамоанинг, гуруҳнинг эҳтиёжларини қондиради, яъни жамоа эҳтиёжлари кишининг шахсий эҳтиёжлари тусини олади (йиғилишда маъруза билан чиқиш учун тайёрланиш эҳтиёжи).

Эҳтиросли хислатлар - ўзгалар ютуқларидан қувониш, ўз фаолиятидан қониқиш, бахтиёрлик, кўтаринкилик, тантанаворлик, қувноқлик, ҳазил-мutoйибалилик, уятчанлик, тортинчоқлик, мўмин-қобиллик, диёнатлилиқ, озодалик, нозик табиатлилиқ.

Янгилик - янги тартиб, янги услуб, янги метод, янги ихтиролар бўлиши мумкин.

Янгилик киритиш - бу янгиликнинг қўлланишини билдиради. Янгиликларни амалиётда қўллаш ва оммалаштиришга киришилган вақтда у янги сифатга эга бўлади ва инновациялар вужудга келади. Янгилик киритишни оммалаштириш ва уларни ташкил этиш инновацион жараённинг ташкил этувчи қисмлари ҳисобланади.

Ўзини-ўзи тарбия - бу ички туйғулар ёрдамида миллий қадриятларни, инсон ҳаётидаги ютуқ ва муаммоларни, тажрибаларни ўрганиш, кўникма ва малакалар ҳосил қилиш, яъни, мустақил ривожланиш жараёнидир. Педагогик жараёни қандай ташкил этилмасин, ўзини-ўзи тарбиялашсиз унинг самарадорлигини таъминлаб бўлмайди.

Ўқитиш - миллий қадриятларимизни, ҳаётий тажрибаларни, фан ва техника соҳаларидаги ютуқларимизни ёш авлодларга ўргатишни таъминлайди.

Ўқиш - миллий қадриятларни, фан-техника соҳасидаги ютуқларни, тажрибаларни ўрганиш, тушуниш, тафаккурнинг ривожланиши мустақил фикрлаш ва улардан ҳаётда фойдаланиш учун кўникма ва малакаларни шаклланиши.

АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Ҳалоллик ва фидоййлик фаолиятимизнинг асосий мезони бўлсин. - Тошкент: Ўзбекистон, 1994. - 70 б..
2. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Тошкент: "Ўзбекистон", 1997.
3. Каримов И.А. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. - Тошкент: "Шарқ", 1997.
4. Инсон бахт учун туғилади. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг ҳикматли сўзларидан. - Тошкент: "Шарқ", 1998.
5. Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. - Тошкент: "Ўзбекистон", 1999.
6. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. - Тошкент: Ўзбекистон, 1999. - 175 - 176-б.
7. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. - Тошкент: "Ўзбекистон", 2000.
8. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. - Тошкент: Маънавият, 2008. - 176 б.
9. Каримов И.А. Иқтисодиётни эркинлаштириш, ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш - бош йўлимиз. "Халқ сўзи", 15 февраль 2002 йил.
10. Каримов И.А. Одамларнинг ташвиш ва орзу-интилишлари билан яшаш фаолиятимиз мезонига айлانسин. "Халқ сўзи", 19 июль 2002 йил.
11. Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. "Халқ сўзи", 30 август 2002 йил.
12. Каримов И.А. Ислохотлар стратегияси - мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятини юксалтиришдир. "Халқ сўзи", 18 февраль 2003 йил.
13. Каримов И.А. Ватанимизнинг тинчлиги ва хавфсизлиги ўз куч-қудратимизга, халқимизнинг ҳамжиҳатлиги ва букилмас иродасига боғлиқ. - Тошкент: "Ўзбекистон", 2004.
14. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. - Тошкент: "Ўзбекистон", 2005.
15. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфаатлари - энг олий қадрият. - Тошкент: "Ўзбекистон", 2005.
16. Ўзбекистон иқтисодиётида хусусий секторнинг улуши ва аҳамиятини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 24 январь 2003 йилдаги ПФ-3202-сонли Фармони.
17. "2004-2009 йилларда таълим муассасаси таълимини ривожлантириш давлат умуммиллий дастури" тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21 май 2004 йилдаги ПФ-3431-сонли Фармони.

18. Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 9 июлдаги "2004-20 йилларда таълим муассасаси таълимини ривожлантириш давлат умуммиллий дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида" 321-сонли Қарори. - Тошкент, 2004.
19. Абдурахмонов Қ., Одегов Ю. ва бошқалар. Персонал бошқариш. Тошкент: "Шарқ", 1998.
20. Абдурахмонов Қ.Х., Д.Н.Раҳимова ва бошқалар. Давлат хизмат персоналини бошқариш. - Тошкент: "Академия", 2002.
21. Адизова Т.М. Бошқарув мулоқоти. - Тошкент: Низомий ном ТДПУ, 2000.
22. Азизхўжаева Н.Н. Ўқитувчи мутахассислигига тайёрланиш технологияси. - Тошкент: Низомий номли ТДПУ, 2000.
23. Ахлоқ-одобга оид ҳадислар. - Тошкент, 1990.
24. Аҳлидинов Р.Ш., Носирова Ф.А., Ражабова М.Р. Таълим муассасаси бошқарувида янги назорат. - Тошкент: "Шарқ", 1996.
25. Аҳлидинов Р.Ш. Ўзбекистон Республикасида таълим муассасаси таълими тизимини бошқариш хусусиятлари (назар методологик жиҳатлар). - Тошкент: ЎзПФТИ, 1997.
26. Аҳлидинов Р., Саидов Ҳ. ва бошқалар. Истиқлол ва таълим Тошкент: "Шарқ", 2001.
27. Аҳмадхўжаев Ҳ. Т., Мирдадаев К. М., Қозоқов О. С. Менежмент ва стратегияни бошқариш. - Тошкент: "Илм Зиё", 2004.
28. Безрукова В.С. Педагогика. - Екатеринбург, 1994.
29. Бурхонов А., Турғунов С. Т. "Мутахассислик психологияси фанидан маърузалар тўплами. - Наманган: НамМПИ, 2000.
30. Бурханов А., Турғунов С.Т. Психология: Маърузалар тўплами Наманган: НамМПИ, 2000. - 94 б.
31. Валижонов Р., Қобулов О., Эргашев А. Менежмент асослари Тошкент: "Шарқ", 2002.
32. Давлатшин М. Г. Замонавий таълим муассасаси ўқитувчисининг психологияси. - Тошкент: "Ўқитувчи", 1999.
33. Джураев Р.Х., Турғунов С.Т. Таълим муассасалари бошқаришда менежментнинг асосий тушунчалари. - Тошкент: "Фан" 2006.
34. Зуннунова А. Педагогика тарихи. - Тошкент, 1997.
35. Ильин Е.П.. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2000. - С. 51
36. Йўлдошев Ж. Ғ. Ўзбекистон Республикаси таълим тараққиёти йўлида. - Тошкент: "Ўқитувчи", 1994.
37. Йўлдошев Ж.Ғ., Аҳлидинов Р. Ш., Отабоева Р. Н. Мустақил Ўзбекистон таълими. - Тошкент: "Шарқ", 1997.
38. Йўлдошев Ж. Ғ. Таълим янгилашни йўлида. - Тошкент: "Ўқитувчи", 2000.
39. Каримова В. М. Ижтимоий психология асослари. - Тошкент: "Ўқитувчи", 1994.
40. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь. - М.: Академия, 2000. - С. 130.
41. Комилов Н., Бегматов А., Қуронов М. Раҳбар ва ходими Тошкент: "Академия", 1998.

42. Лазарев В. С., Поташник М. М. Управление развитием школы. - Москва, 1995.
43. Менеджмент в управлении школой. Под ред. Т. И. Шамоной. - Москва: «НВ Магистр», 1992.
44. Мирқосимов М. Таълим муассасасини бошқаришнинг назарий ва педагогик асослари. - Тошкент: "Ўқитувчи", 1995.
45. Моисеев А. М. Качество управления школой: каким оно должно быть? - Москва, 2001.
46. Мунавваров А. К. Педагогика. - Тошкент: "Ўқитувчи", 1996.
47. Муракаев И. У., Саифназаров И. С. Менеджмент асослари. - Тошкент: "Ўзбекистон", 2001.
48. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Под ред. Н.Ю.Шведовой. 2-е изд-е - Москва: «Русский язык», 1990.
49. Перегудов Л.В., Саидов М.Х. Олий таълим менежменти ва иқтисодиёти. - Тошкент: "Молия", 2002.
50. Пономаренко В.А. Психология духовности профессионала. - Москва: «Русский язык», 1997.
51. Поташник М.М. Управление современной школой. - Москва, 1995.
52. Слободчиков В.И. О возможных уровнях анализа проблемы рефлексии // Проблемы логической организации рефлексивных процессов. - Новосибирск, 1986. - С. 130.
53. Словарь иностранных слов. - 16-е изд., испр. - Москва: «Русский язык», 1988.
54. Сухобская Г.С., Горбунова Л.Л. Взаимосвязь теории и практики в процессе подготовки и повышения квалификации педагогических кадров. - М.: НИИ ИОО АПН, 1990. - 92 с.
55. Топоровский В.П. Аналитическая деятельность руководителя образовательного учреждения. - Санкт-Петербург, 2000.
56. Топоровский В.П. Развитие исследовательской культуры директора школы. - Санкт-Петербург, 2000.
57. Турсунов И.Й. Халқ педагогикасининг долзарб муаммолари. - Тошкент: "Ўқитувчи", 1990.
58. Турсунов И.Й., Нишоналиев У.Н. Педагогика курси. Дарслик. - Тошкент: "Ўқитувчи", 1997.
59. Турғунов С.Т. "Педагогика" фанидан маърузалар тўплами. - Наманган: НамМПИ, 1999.
60. Турғунов С.Т. Таълим муассасасини бошқаришда педагогиканинг асосий тушунчалари ва тадқиқот методлари. - Наманган: НВПҚТМОИ, 2003.
61. Турғунов С.Т., Максудова Л.А. Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш. - Ташкент, Фан, 2009.
62. Турғунов С.Т., Шодмонова Ш.С. Мустақиллик тафаккури. - Ташкент, Фан ва технология, 2009.
63. Тўхтабоев А. Маъмурий менежмент. - Тошкент: "Молия", 2003.
64. Шакуров Р.Х. Социально-психологические проблемы руководства педагогическим коллективом. - Москва, 1982.

65. Шамова Т. И., Тюлю Г. М. и другие. Как руководителю школы оценить свою управленческую деятельность. Методические рекомендации. - Москва: МПГУ, 1994.
66. Шарифхўжаев М., Абдуллаев Ё. Менежмент. Дарслик. - Тошкент: "Ўқитувчи", 2001.
67. Курбонов Ш., Сейтхалилов Э., Куронов М., Аҳлидинов Р., Мажидов И. Миллий истиқлол ғоясини шакллантиришда ташкилий-услубий ёндашувлар. - Тошкент: "Академия", 2002.
68. Ғозиев Э. Тафаккур психологияси. - Тошкент: "Ўқитувчи", 1990.
69. Ғуломов С. С. Менежмент асослари. - Тошкент: "Шарқ", 2002.
70. Ҳайдаров Ф.И. Ўқув фаолияти мотивацияси: Монография. - Тошкент: Фан, 2005. - 122 б.
71. Ҳошимов К., Нишонов С., Иномова М., Ҳасанов Р. Педагогика тарихи. - Тошкент: Ўқитувчи, 1996. - 446 б.

М У Н Д А Р И Ж А

КИРИШ.....	3
I БОБ. ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАШКИЛ	
ЭТИЛАДИГАН ПЕДАГОГИК ЖАРАЁНЛАР.....	6
1.1. Таълим ва тарбия жараёнларининг	
ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлиги	6
1.2. Тарбиявий муносабатлар жараёнлари.....	11
1.3. Педагогик жараёнлар, педагогик тизим.....	17
II БОБ. ПЕДАГОГИК ЖАРАЁНЛАРНИ ТАШКИЛ	
ЭТИШ ВА БОШҚАРИШ.....	24
2.1. Педагогик жараёнларни ташкил этиш	
ва бошқаришга замонавий ёндашувлар.....	24
2.3. Педагогик жараёнларни ташкил этиш	
ва бошқаришда мотивлаштириш.....	30
2.4. Педагогик жараёнлар ташкил этиш ва	
бошқаришнинг функция ва методлари.....	38
III БОБ. ПЕДАГОГИК ЖАРАЁНЛАРНИНГ	
САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ.....	44
3.1. Педагогик жараёнлар самарадорлиги.....	44
3.2. Узлуксиз малака жараёнларини	
ташкил этиш ва бошқариш.....	48
Асосий тушунчалар, таянч сўз ва иборалар.....	59
Адабиётлар.....	83

Р.Ҳ.ДЖУРАЕВ, С.Т.ТУРҒУНОВ, Г.М.НАЗИРОВА

П Е Д А Г О Г И К А

**Муҳаррир:
Компьютерда
саҳифаловчи:**

**С.Алимходжаева
М.Холиқов**

*

**Босишга рухсат этилди 19.11.2013.
Бичими 60x84¹/₁₆. Босма табағи 5,5.
Буюртма №17. Адади 180 нусха.**

**Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон Педагогика
фанлари илмий тадқиқот институти
«Riso EZ 200 E» нусха кўчириш
мосламасида чоп этилди.**

3000 of u